1944 2014

8-чи март - Малкъар халкъны кёчгюнчюлюкде азап чекгенин эсгериуню кюню

Газета издается на балкарском языке с 1924 года.

Интернет-версия: zaman.smikbr.ru

ЗАМАН

Байрым кюн, 2014 жылны 7-чи марты №№ 42-44 (19465)

Багъасы 9 сомду

КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР РЕСПУБЛИКАНЫ ПАРЛАМЕНТИНИ ЭМ ПРАВИТЕЛЬСТВОСУНУ ГАЗЕТИ ВРЕМЯ ГАЗЕТА ПАРЛАМЕНТА И ПРАВИТЕЛЬСТВА КАБАРДИНО-БАЛКАРСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Тюбешиу

Академияны бла КъМР-ни бирге ишлеулерини келир кезиуде онгларын сюзгендиле

КъМР-ни Башчысыны къуллугъун болжаллы халда толтургъан Юрий Коков Россейни Илмула академиясыны Президенти Владимир Фортов бла тюбешгенди. Академия эм бийик окъуу юйлени бла илму организацияланы жанны болумлада бирикдириуню, РАН-ны бла Къабарты-Малкъарны инновация технологияларын илму жаны бла тинтиуню эм жашаугъа сингдириуню онгларын сюзгендиле.

Къабарты-Малкъар Республикада билим бериуню эм илмуну системасын андан ары айнытыугъа Россейни илмула академиясыны жанындан себеплик этерик келишим жарашдырыргъа оноулашхандыла.

ЭСГЕРИУЛЕ ЭМ САГЪЫШЛА

Бирликдеди бизни кючюбюз, анга кёре къураллыкъды жашауубуз

Малкъар халкъ бир кюнню ичинде туугъан жеринден айырылып, Къазахстаннга бла Орта Азиягъа зор бла кёчюрюлгенли быйыл 8-чи мартда 70 жыл болады. Аны бла байламлы КъМР-ни Парламентини Председатели Чеченланы Ануар, озгъан жылланы эсгере, шёндюгю заманны юсюнден да сагъышлары бла шагъырей этеди:

-Озгъан ёмюрню 20-чы-30-чу жылларында сталинчи режим къыралны кёп адамларына зулмулукъ сынатханды. Кёплени болмачы сылтаула бла лагерьлеге жибергендиле. Аз затчыкъ ючюн окъуна «халкъны шпаны» деген бедишлик ат аталып къала эди.

Уллу Ата журт уруш башланнганда уа, репрессияла бютюн уллу кюч алгъандыла. Ол жылладача болгъан кюйсюзлюк адам улу жашагъан къадарында сынамагъанды. Саулай халкъланы диверсияла этесиз, шпионласыз, немисли ууучлаучулагъа болушасыз деп, терслеп, туугъан жерлеринден къыстагъандыла. Башлагъан а 1941 жылда Поволжьени немисилеринден этгендиле. Аланы гитлерчи Германиягъа къуллукъ этесиз, деп терслегендиле. Аллай сылтаула бла дагъыда 1943-1945 жыллада къарачай, къалмакъ, чечен, ингуш, малкъар халкъла, къырым татарлыла, греклиле, болгарлыла, корейлиле, къабартылыланы бир кесеги эм башхала кёчюрюледиле.

Бизни халкъыбызны да кёп къыйын кезиулери болгъандыла, алай кёчгюнчюлюг а аны жашауну бек огъурсуз бетлеринден бириди. Ол салгъан ачыулу жарала тамата тёлюбюзде энтта да ашланнганлай турадыла. Заман не уллу жараны да сау этеди деп, халкъда аллай сёз барды. Алай, жетмиш жыл озгъан эсе да, ол а алай аз да болмаз, халкъыбызгъа салыннган жара сынтыл болмагъанды. Адамны эси замандан эсе кючлюдю...

Къаныы уруш баргъанда, мингле бла таулу жашла немис-фашист ууучлаучула бла къаты сермешледе къанларын-жанларын аямай, жигитликни бла батырлыкъны юлгюсюн кёргюзте къазауат этген заманда, Сталинни бла аны мыртазакъларыны аланы ата-аналарын,юй бийчелерин, сабийлерин кёчюрюрге деп этген оноуларына барын тохтагъан бетсиз, кюйсюз политика аманлыкъды дегенден башха не айтхын?!

Мени юйюрюм да халкъ бла бирге кёчюрюлген эди. Мен 1950 жылда Къыргъыз ССР-ни Фрунзе областыны Чуй районуну Дон-Арык элинде туугъанма. Сабийле, къартла ачлыкъдан, жаланнгачлыкъдан, сууукъдан артыкъда бек къыйналгъандыла, аладан кёпле ол заттлагъа чыдаялмай ёлгендиле. Сабий заманымдан эсимде артыкъда бек гитче къарындашчыгъымы ёлгени къалгъанды. Анга болушур амалы болмагъан аналарны адырыгы этгенин, аны кёзлеринде ачыуну мен бир заманда да унутурукъ тюйюлме.

Кёчгюнчюлюкню битеу ауурлугъу да тиширыуларыбызны инбашларында болгъанды десем,ётюрюк болмаз. Тиф,ачлыкъ, сууукълукъ сау юйюрлени алып кетгендиле. Ёлгени болмагъан бир юйюр да къалмагъанды. Ма аллай, адам тёзалмазча, къыйын болумлада тширыула от жагъаны ёчюлтмезге, сабийлени сакъларгъа кюрешгендиле.

Ма ол къыйынлыкълагъа да къарамай, огъурлу, адеплли малкъар халкъ, фронтха болушлукъ этерге керек болгъанын толу сезип, аны къайгысын этип, къолундан келгенни аямагъанды. 1945 жылны башында 12 мингнге жууукъ таулу, ол санда 11-15-жыллыкъ сабийле, тюрлю-тюрлю жерледе ишлегендиле. Къысха заманны ичинде ала жангы производство амаллагъа юйреннгендиле. Отчётлада таулула-спецпереселенецле жигер урундыла, уллу хайыр да келтиредиле, адепликни, ишге жууаплы кёзден къарауну юлгюсюн кёргюзтедиле, деп жазылгъанды. Аладан кёплери бек сыйлы къырал саугъалагъа тийишли болгъандыла, бир ненча минг адам «Уллу Ата журт урушну жыллларында жигер урунгнганы ючюн» майдал бла, кёплери да Совет Союзну бийик даражалы орденлери бла саугъаланнгандыла.

Ахыры 2-чи бетдеди.

Академияны бла КъМР-ни бирге ишлеулерини келир кезиуде онгларын сюзгендиле

ЖЫЙЫЛЫУ

Экстремизмге эм терроризмге къажау кюрешни къолгъа къаты алыргъа

КъМР-де транспорт инфраструктураны объектлерин терроролукъ этилиуден сакълауну кючлеуню, аны кибик толтуруучу властьны бла жер-жери самоуправлениясы органларыны терроризмни бла экстремизмни жолларын кесиу жаны бла этген профилактика мадарларына къаралгъанды.

Юрий Коков, Украинада болгъан къауугъаланы эсге салып, экстремизмге бла терроризмге къажау кюрешни хар не жаны бла кючлерге, республиканы эм аны гражданларыны, жашау магъаналы битеу объектлени да къоркъуусузлукъларын тынгылы, ышаннгылы жалчытыргъа кереклисин айырып айтханды.

КъМР-ни Башчысыны къулугъун болжаллы халда толтургъанны эмда Правительствосуну пресс-службасы.

КОНФЕРЕНЦИЯ

Туугъан жерибизден къыстауну терслиги бла зараны кёп жанындан ачыкъланнганды

Бу кюнледе Нальчикде Къабарты-Малкъарны Гуманитар тинтиулени институтунда Малкъар халкъ туугъан жеринден зор бла кёчюрюлгенли 70-жыллыгъына аталып илму-практика конференция болгъанды. Аны ача, институтну директору, тарых илмуланы доктору Баразби Бгажноков, малкъар халкъ сынагъан къыйынлыкъны, зарауатлыкъны энтта да бир кере эсгерип, аны бюгюннгю тёлюге ангылатыр муратда келгенбиз бери, дегенди. Жыйылыугъа бу учрежденияны хазна къалмай битеу алимлери къатышхан эдиле. Ала бла бирге уа жазыучула, поэтле, журналистле, жамауат организацияланы келечилери да. Ала барысыда бу магъаналы, бушуулу да теманы илму мурдорда, шарт юлгюле келтирип, тинтгендиле, аны келир тёлюле да эслеринде тутарча документ жарашдырылырына къайгъыргъандыла.

Бек алгъа уа сёзню КъМР-де Адамны эркинликлери жаны бла уполномоченный, тарых илмуланы доктору Зумакъуланы Борис алгъанды. Ол кёчгюнчюлюк малкъар халкъны жашауунда ёмюрледе унутулмазлыкъ бушуу, ачы жара болгъанын эсге салгъанды. «Аны азабы биогюн-бюгече да кесин танытханлай турады.

Андан бери 70 жыл озгъан эсе да, хар адамыбыз, юйюрюбюз башларына тюшген зорлукъну сагъыннганы сайын, чач тюклери ёрге сюеледи. Сюргюн бизни экономикабызгъа, культурабызгъа уллу шупха тюшюргенди. Биз ачлыкъны, жаланнганчлыкъны сынагъанбыз. Кёп адамыбыз, къыйынлыкъны кётюралмай, тыш жерледе къабыр юлюшлерин тапхандыла»,- дегенди.

Андан ары сёзюнде Борис Мустафаевич халкъыбыз кесини уллу тёзюмю, чыдамлыгъы, иш кёллюлюгю бла адамлыкъ дарасын сакълагъанын, баргъан жеринден махтаугъа тийишли болуп къайтып, туугъан жеринде къарындаш къабарты, орус эм башха халкъла бла шуёхлукъда жашау этгенин уллу жюрек ыразылыкъда белгилегенди. Аны бла бирге Къазахстанны, Къыргъызстанны халкъларыны бизни къыйын кюнлерибизде къонакъбайлыкъ этгенлерине жюрек ыразылыгъын айтханды.

Ол малкъар халкъны толу реабилитация этиуню юсюнден законну жашауда бардырыуда тюбеген проблемалагъа да эс бургъанды. Аладан бирлери реабилитация бла байламлы къоранчланы субъектлени боюнларына салыуду. Ол а тюз тюйюлдю деп, мюлк ючюн тёленнген ачханы азлыгъын белгилей, анга башха тюрлю къарагъра кереклисин эсге салгъанды. Ахарында Зумакъул улу миллетлени арасында айрылыкъ, бир бирге кёлкъалды болуну къояргъа, республиканы айнытыуну къолгъа бирден алып, мамырлыкъда, шуёхлукъда жашагъра керекбиз, дегенди.

Ахыры 2-чи бетдеди.

АКЦИЯ

Уллу юйюрлеге себеплик

Къабарты- Малкъарда 52 къолайсыз эм кёп сабийли юйюрге болушлукъгъа деп биришер саугъулгъан иннек бергендиле. Анзорей элден Шамил бла Зарета Шереужевле аллай юйрледен бириди.

Иннекни иелери кеслери сайлайдыла, багъасын а республикалы Сабий фонд спонсорла берип жыйылгъан ахчадан тёлейди. Акцияны жорукъларына кёре, юч жылны ичинде малны сатаргъа жарамайды эмда анга кереклисича ажымсыз къарагъра керекди.

Малны юйюрге бериген алгъа, башында сагъынылгъан фонддан экспертле юйюрню жашау хали бла шагъырей боладыла. Кезиулю иннекни башда сагъынылгъан элден энтта да Заур бла Рузанна Гетажеевле да сакъларгъа. Битеу да Лескен райондан бу акция бла алты юйюр иннек къоллу болгъандыла.

Залина ГУАТИЖЕВА.
Лескен районну администрациясыны пресс- службасы.

Исси ыз

Соруулагъа - тынгылы жууапла

Чегем районну администрациясыны пресс-службасындан билдиргенлерине кёре, 2014 жылда ЕГЭ-ни ётдюрюу бла байламлы «исси ыз» ишлеп башлагъанды. (86630) 4-20-56, 4-10-31, 4-10-78 телефон номерлеге соруулары болгъан ата-анала, окъуучула, устазла сёлеширгге боллукъдула. Алагъа тийишли специалистле жууапла берликдиле.

Сагъынылгъан «исси ыз» 2014 жылны 15-чи августуна дери ишлерикди.

КЪАСЫМЛАНЫ Аминат.

Культура

Школчула да къурлай иймегендиле

Республиканы композиторлары бла бардырылгъан «Маданият бла заман» деген проектни чеклеринде Прохладный шахарны искусстволаны «Лира» деген сабий школуна жюрюгенле бла КъМР-ни Кыырал симфония оркестринде ишлегенле тюбешгендиле.

Профессионалла къонакъда Глинканы, Чайковскийни, Моцартны эм Шубертни чыгъармаларын сокъгъандыла. Сабийле да алагъа кеслерини саугъаларын хазырлагъан эдиле. Ала республиканы композиторларыны макъамларын эшитдирген кезиуде, экранда бу школгъа жюрюген жаш суратчыла ишлеген чыгъармала бла шагъырейленир онг бар эди.

Елена ПЕННЕР.
Прохладный шахарны администрациясыны пресс-службасы.

Энергетика

Сууну азайгъанын хайырланып

Бахсан ГЭС-ни экинчи гидроагрегатына кезиулю ремонт этилип бошалгъанды. «РусГидро» ОАО-ну Къабарты-Малкъарда бёлюмюню эмда «Гидроремонт-ВКК» компанияны специалистлери ай бла жарымны ичинде ток чыгъарыучу генераторну тозурагъан жерлерин жангыртыу бла кюрешгендиле. Компанияны пресс-службасындан билдиргенлерине кёре, аны халини хатасы жокъду, ол себепден ремонт ишлеге жиберилик ырысхыны бир кесегин аргъа окъуна онг болгъанды.

Саулай да ол ишлеге беш миллион сом къоратылгъанды. Ремонт этгенле генераторну сынау халда ишлетип да кёргендиле. Къаум кюнден ол хайырланылыргъа берилликди.

Бу гидроагрегат 2012 жылны декабрь айындан бери ишлейди. Андан бери ол 45 миллиондан аслам киловатт-сагъат электрокюч бергенди. Сагъынылгъан жумушланы суу азайгъан кезиуде тамамларгъа женгилирек болады. Аланы качествосуна бёлюмню специалистлери да контроль этедиле.

Саулай да быйыл битеу гидротехника мекямланы бла оборудованияны ремонтуна компания 62,8 миллион сом къоратыр умутлуду.

Бизни корр.

БЕЛГИЛЕУ

Митинг, кёрмюч, гюлле салыу

8-чи мартда Малкъар халкъ туугъан жеринден зор бла кёчюрюлгенли 70-жыллыгына аталып, Нальчикде Политика репрессиялагъа тюшгенлени мемориалыны къатында жыйылыу боллукъду. Алайда «Азап жолу» деген литература-музыкалы композицияда документли шартла кёргюзтюлюнюрюкдюле.

Ызы бла республиканы жамауаты къатышып митинг бардырыллыкъды. Андан сора гюлле салынырыкъдыла. Бу эсде къаллыкъ кюн мемориалны музейинде кёчгюнчюлюкню юсюнден хапарлагъан кёрмюч ачыллыкъды.

Аны бир бёлюмю Къашхатауну тарыхы бла байламлыды. Музейде ишлеген илму къуллукъчу Улбашланы Сафият сау эки жылны ичинде Биринчи дуния урушда ол элни юсюнден тарых шартларын жыйыщдыргъанды. Андан Георгий жорла бла беш адам саугъаланнганды. Аланы арасында Эфендиланы Аслан-Алий энчи жерни алады. Ол бу сыйлы саугъаны толу кавалери эди.

Кёрмючню экинчи кесеги уа Сталинград сермешни 75-жыллыгъына аталгъанды. Анда уа 25 малкъарлы жаш жигитликни юлгюсюн кёргюзтгендиле. Бусагъатда Волгограда эсде къаллыкъ мемориал къанга жарашдырыла турады, аланы атлары ары тюшерикдиле.

Мечиланы Къазимни жашау жолуна эм чыгъармачылыгъына аталгъан экспонатла да кёплени эслерин кеслерине бурлукъдула. Ол туугъанлы 155-жыллыгъы быйыл республикада кенг халда белгиленирикди. Афган урушну темасы да экспозицияда кесине тийишли жер табарыкъды.

Жыйылыуну ахырында Къабарты-Малкъар Республиканы артистлери назмула окъурукъдула, жырла айтырыкъдыла.

Римма ГЕРАСИМОВА.
КъМР-ни Культура министерствосуну пресс-службасы.

Бирликдеди бизни кючюбюз, анга кёре къураллыкъды жашауубуз

Ахыры. Аллы 1-чи бетдеди.

Ол замандагъы къырал оночуула тукъумланы араларында ёмюрледен бери келген байламлыкъланы, жуукъулукъну юзер ючюн, къолдан келгенни аямагъандыла. Тёлюлени, юйюрлени, ата-аналаны бла сабийлени, эр бла къатынны бир бирлериндене айыргъандыла. Киши жеринде бир юйюрню адамларын башха-башха эллеге элтип атхан кезиуле кёп болгъандыла. Аланы уа бир бирни барып кёрюр амаллары окъуна болмагъанды. Бир бирден айырылыулукъ адет-тёрелени, тиллени, культураланы айнууларына уллу хата салгъанды. Малкъар тилни культурасына жол иш этилип жабылгъанды. Кёчгюнчюлени вузлада окъургъа, чыгъармаларын басмаларгъа, маданият арала къураргъа эркинликлери жокъ эди.

Сюргюнню палахлары бюгюнлюкде да кеслерин танытханлай турадыла - бир-бир жазыучуча, журналистле, тарыхчыла, алагъа къараб а жамааутны кёп келечилери да ол заманлада халкъгъа бир тюрлю терслиги болмай аталгъан атны, анга этилген болмачы дауланы, сылтауланы къатларгъа кюрешедиле. Аллай уллу аманлыкъ этгенле кеслерини башларын жулур ючюн, чыгъаргъан «сатхычла», «бандитле», «адам ашаучула» дегенча атла бир-бирлени акъыллларында энтта да орун табадыла.

Адам улу жаратылгъанлы жер жюзюнден кёп цивилизацияла гунч болгъандыла, къыйынлыкълагъа чыдаялмай. Бизни халкъыбыз а башына къаты болгъанды, чныкъгъанды, чыдагъанды, бюгюлмегенди. Анга тууган жерине къайтмай къалмазлыгъына ийнаныуу, миллетни сакъларгъа итиниую кючкъаруу бергенди. Ма ол кезиуде халкъны бирлиги, биригиулюю, миллет сезими да бир заманда да болмагъанча кючленнгенди.

1957 жылда 9-чу январьда СССР-ни Баш Советини Президиуму малкъарлылагъа салынгган чекни толусунлай кетерирге, Къабарты АССР-ни Къабарты-Малкъар АССР-ге тюрлендирирге деп, Указ чыгъаргъанды. Таулула тууган жерлерине, от жагъаларына къайтхандыла. Аны тюзлюк хорлагъан кюннге санаргъа боллукъду. Бизни юйюрюбюз да Кёнделеннге къайтханды. Кертиди, юйюбюз тюп болуп тура эди, алай биз олсагъат самандан уллу болмагъан юй сюегенбиз. Атам,анам да,келе-келгенлей, мени школгъа бергендиле. Сабий болгъанлыгъыма, юйюрге мени да ишчи къолларым бек керек эдиле, алай окъургъа итинилюк хорлагъанды, ол эди мени баш магъаналы ишим.

Къалхъны акъылы,эси жаланда тарыхын билгени, кёрген къыйынлыкъларын эсде тутханы бла чекленип къалмайды. Бек башы - озгъан заманладан тюз хыйсап этиудю, дерс алыуду. Депортацияны бушуулу жыллары не тюрлю къыйынлыкъны да жаланда биригип, башха халкъла бла шёхлукъда хорларгъа боллугъун дагъыда бир кере кёргюзтгенди. «Бирликдеди бизни кючюбюз»,-деп,бошдан айтылмайды. Ма ол кюйсюз жыллада таулулагъа сау къалыргъа кёп башха халкъланы келечилери да болушхандыла: оруслула, къазахлыла, къыргъызлыла. Ала юйлеринден, ашларындан да юлюш этгендиле. Аллай халаллыкъны унутургъа онг жокъду.

Айхай да, тууган жерлерине къайтханларындан сора да, таулуланы жашаулары тынч болмагъанды. Алай кёп йюрледен бери сыналып,чныгъып келген бирлик эм шуёхлукъ алагъа аякъ тиреге болушхандыла. Къабартылыла, оруслула, осетинлиле, башха миллетлени да келечилери келгенлеге, къарындашлага, жарыкъ тюбегендиле, эс тапдырыргъа кюрешгендиле. Ол а къарындаш халланы бютюнда кючлендиргенди. Ол болушлукъну магъанасын айтып ангылатхан окъуна къыйынды, ол унутулмазлыкъ шартды. Керти окъуна «байлыкъ харакетде тюйюлдю, бирликдеди».

Бюгюнлюкде, ол бушуулу жылланы эсгере, биз сюргюнде ёлген аталарыбызны бла аналарыбызны, къарындашларыбызны бла эгечлерибизни кёз аллыбызгъа келтиребиз. Аланы алларында бизни борчубуз - республиканы жашнатыргъады, мамырлыкъны бла халкъланы бирликлерин сакъларгъады.

Кесини тарыхын,къадарын бир миллет да сайлап алмайды. 8-чи март бизни хар бирибизни, Къабарты-Малкъарны битеу жамааутыны да сау болмагъан жарача, ачытханлай энтта да кёп заманны турлукъду. Халкъны эси чексизди, озгъан заманлада болгъан ишлени унутургъа жарамайды, алай эсгериуле бла жашап турургъа да керек тюйюлдю. Биз халкъны келир заманыны сагъышын этерге, аны Къабарты-Малкъарны бла Россей Федерацияны халкъларыны шуёх юйюрюнде андан ары айнууна, жашнауна къайгъырыргъа борчлубуз. Аны ючюн а, республиканы жамааут ишлерине тири къатышыргъа, аны экономикасын кючлендириуге юлюш къошаргъа, адамларыбызны саулукъларын, культура хазналарын, ёсюп келген тёлюню билим байлыгъын сакълаугъа себеплик этерге керекбиз. Жаш адамларыбызны, сабийлерибизни патриот сезимледе бирикдирирге тийишлибиз. Бирликдеди бизни кючюбюз, анга кёре къураллыкъды хар ишибиз, бизни дементини къыралыбызны келир заманы да.

ТЕММОЛАНЫ Мухадин.

Махтау

Таулу жашла фронтда жигитлеча сермеше тургъанда...

Къыркъ тёртюнчю жылны жайында мен Карпаты таулары этегинде жаралы болгъан эдим. Андан бери тобугъумда жарам тынчлыкъ бермейди. Алай ол бир адамны ачыгъаныды, адам дуниядан кетсе, ачыгъаны да аны бла бирге кетеди. Сау халкъгъа тюшген жара уа ёмюрде да сау болмайды, къайта да ашлана турады.

Ма аллай уллу жара малкъар халкъгъа да салынгган эди. Къыралыбызны ол замандагъы башчыларыны кюйсюз оноулары бла малкъарлыла зор бла Орта Азиягъа бла Къазахстанны къысталгъан эдиле. Жашлары эм къызлары, Уллу Ата журт урушну фронтларында гитлерчи аскерле бла жигитлеча сермеше, Хорламны кюнюн жууукълашдыра тургъанда, аталарын, аналарын, сабийлерин, эгечлерин, къарындашларын тууган жерлеринден зор бла кёчюрюу айтып болмазча уллу аманлыкъчылыкъ эди.

Не заманда да, къайсы къыралда да кесини халкъына эм къыралына къажау аманлыкъ иш этген адамланы сюргюннге жиберген тёре болгъанды. Жуупапха тартыуну аллай тюрлюсюн Кавказны тау халкълары да хайыланнгандыла.

Аны ангыларгъа боллукъду, алай, Тууган журтну къурулай, къан тёкгенлени юйюрлерин ата-бабаларыны жёрлеринден сюрюп чыгъаргъанларын а ангыларгъа къыйынды. 1944 жылда сентябрьде Польшаны азатлар ючюн баргъан сермешледе ёлгенлени - Зокаланы Келлетни, Бабаланы Магомётни, 1945 жылда январьда ючючню кере жаралы болгъан Зокаланы Юсюпню, фашист ууучлачула бла жигитлеча сермешгенлени - Черкесланы Сарыбийни, Чеченланы Шамилни, Къулбайланы Элбайны, Сотталаны Адилгерийни, Чабдарланы Ибрагимни, Малкъарланы Ибрагимни эм кёп башхаланы юйюрлерине этилген кюйсюзлюкню тюзге санагъан ёкюлле табылыламы?

Тууган жерлеринде зор бла кёчюрюгген адамла сынагъан къыйынлыкъны юсюнден арт жыллада газетледе кёп жазылгъанды. Къартланы, тиширыуланы, сабийлени аталарыны журтларына къалай термилгенлерини, ачдан, жаланнгачдан, тюрлю-тюрю аруулладан мингле бла ёлгенлени юслеринден. Юйюрлери сюргюннге ашырылгъан солдатланы бла офицерлени жюрек къыйынлыкъларын не бла ёнчелерге боллукъ эди.

Бизни 151-чи жаяу аскер дивизиябызда эки таулу бар эдиле. Къыркъ ючюнчю жылны кюз артындан арысында мен аланы кёрмегенме, башха аскер бёлюмлеге жиберилген эдиле. Баям, бизни батальонда ПТР- лени взводуну командири лейтенант Бадминов (къалмукълу). халкъыны кёчюрюлгенин эшитгенде, ичинден къалай кюйген эсе да, ала да кюйген болур эдиле.

1944 жылда апрельде бизни дивизиябызгъа Станислав областьда немислилени чабыуул- лукъ этиулерин тыяргъа буюрулгъан эди. Бадминовну взводу гитлерчилени эки атакаларын артха ыхтыргъанды. Бадминов кеси эки фашист танкны жокъ этгенди. Сермеш бошалгъандан сора ол манга къууанып, орден аллыгъын айтды. Бир эки-ючё кюнден аны штабха чакъырдыла. Ол, орден берлик сунуп, бек ашыгъып барды. Къайтхан да алай терк этди, мудах болуп. «Къалмукъ халкъ кёчюрюлгенди, аны себепли уа сиз аскер къуллукъну андан ары бардырыргъа тылгъа жиберилесиз», - деп билдиргенди анга.

- Взводну къоюп, ёлтюрселе да, кетерик тюйюлме, мен къалмукълула къоркъакъла болмагъанларын кёргюзтюрге керекме,- деп тохтагъан эди ол. Бадминов, аякъ тирепп, фронтда къалды. Разведка взводну командири да болду, Кызыл Жулдузну ордени бла да саугъаланады.

Малкъарлыланы араларында да да аллай кёпле болгъанларына мени ишеклигим жокъду. Ала, ёз халкъларына этилген зорлукъгъа да къарамай, гитлерчиле бла урушну ахырына дери сермешгендиле. Ол а кертида уллу кишилик эди.

1994 жылда 8-чи мартда, митингге сёлеше, мен малкъар халкъгъа 1944 жылда келген палахны унутулмазлыгъыны, алай къуруда аны къарасын кийип турургъа да жарамазлыгъыны юсюнден айтхан эдим. Малкъар халкъ битеу къыйынлыкъларгъа чыдап, миллетлигин, культурасын ахшы адетлерин, тёрелерин сакълагъанды.

И. ПОЛИЩУК,
Уллу Ата журт урушну ветераны.

Туугъан жерибизден къыстауну терслиги бла зараны кёп жанындан ачыкъланнганды

Ахыры. Аллы 1-чи бетдеди.

Конференция иш кёллюлюкде, бир бирни ангылалукъда баргъанды. Ондан артыкъ доклад этилгенди. Алада уа малкъар халкъ тууган жеринден зор бла кёчюрюлгенини къыйынлыгъы кёп жанындан ачыкъланнганды, суратланнганды, кёргюзтюлгенди.

«Малкъар халкъ кёчюрюлгени 70-жыл» деген баш докладны уа институтну директоруну орунбасары, филология илмуланы кандидаты Махийланы Люда этгенди. Ол 1944 жылны 8-чи марты халкъыбызгъа огурсуз кюн болгъанына, аны битеу эркинликлери сыйырылып, ёмюрледен бери жашагъан тауларыбыздан сууруп алып, азап жолуна къуугъанларына жюреги къыйнала, кёп жарсыулу шартланы юлгюге келтиргенди.

1956 жылда КПСС-ни XX съездинден сора кёчгюнчю халкъланы къыйын къадарларына женгиллик келгенини, ала, комендантланы бугъоуларындан къутулуп, башларына бош бола башлагъанларыны юсюнден айта, докладчы Россей Федерацияны Президенти Б.Н. Ельцин малкъар халкъ терслиги болмай кёчгюнчюлюк азабын сынагъаны ючюн андан кечгинлик тилегенин белгилегенди. 1995 жылда малкъар халкъны толу реабилитация этиуню, анга социальный, экономика жаны бла болушлукъ берииуню юсюнден Указгъа къол салгъанын чертгенди. Болсада, дегенди Махийланы Люда, алыкъа ол ахырына дери толтурулмагъанды. Сёз ючюн, алгъыннгы районларыбызны барысы да къуралмагъандыла. Аланы къурау республиканы чачыу тюйюлдю, тюзлюкню тохташдыруду, дегенди алим.

Тарых илмуланы доктору Аккыланы Светаны «Север Кавказны халкъларыны кёчюрюлюулери эм аланы реабилитация этиуню вопрослары» деген докладында да малкъар халкъны жашауууна тюшген заранны юсюнден айтылгъанды. Бек алгъа докладчы кёп адамыбыз къырылгъанын, эллерибиз тюп болгъанларын, мюлкюбюз, ырысхыбыз сыйырылгъанларын белгилей, хар юйюрню башына тюшген энчи зарауатлыкъны айырып чертгенди.

Тарых илмуланы доктору Тетууланы Алимни «Кёчгюнчюлюк малкъар халкъны эсинде», тарых илмуланы кандидаты Айшаланы Оюсну «Кёчгюнчюлюкню ачы жыллары», филология илмуланы доктору Биттирланы Тамараны «Кёчгюнчюлюк тема къарачай - малкъар диаспораны публицистикасында», филология илмуланы доктору Адам Гутовну «Малкъарлыланы кёчюрюлюулери эм къайтыуларыны къабартылыланы эслеринде», институтну къуллукъчусу Олег Опрышкону «Малкъарлыланы 1941-1945 жыллада Уллу Ата журт урушха къатышыулары» деген докладларында таулу халкъгъа кёчгюнчюлюк бла байламлы келген учузлукъну, къыйынлыкъланы юслеринден кёп тюрлю шартла бардыла.

Поэтле Бегийланы Абдуллах, Созайланы Ахмат сюргюнде халкъыбызгъа келген къыйынлыкъны, азапны кимден да бек сезгенлери аланы конференцияда сёзлеринде бек ачыкъ кёрюннгенди. Ала кеслерини чыгъармаларында аны ачылыгъын кёп кере суратлагъандыла, ол тема биогюн-бюгече да аланы тынгысыз этгенлей турады.

Тарых илмуланы кандидаты Амирби Кармов «Малкъар халкъ кёчюрюлгенден сора Къабартыда болум» деген докладында сюргюнлюк кёыйынлыгъын сынагъан таулугъагъача, мында къалгъан къабарты халкъгъа да тынч тюйюл эди. Властланы жанындан къысылуулукъ этилгенден сора да, табигъат къыйынлыкъ келип, къургъакълыкъ къысып, адамла ачлыкъ сынагъандыла. Ахырында къарындашлыкъ къайтханына къууаннгандыла, дегенди

Филология илмуланы кандидаты Сарбашланы Алёнаны «Малкъар литературада XX ёмюрню 30-чу-40-чы жыллларында къыйынлыкъны суратланыу энчилиги», филология илмуланы кандидаты Берберланы Бурханны «Кёчгюнчюлюкде къарачай-малкъар лириканы фольклор мурдору» деген докладлары, Нальчикде Тимбора Мальбахов атлы библиотеканы ишчиси Махийланы Азизаны кёчгюнчюлюкню юсюнден тыш авторланы китаплада, журналлада, газетледе айтхан оюмлары кимни да жюрегин къозгъарчадыла.

Филология илмуланы доктору, институтда малкъар секторну таматасы, жазыучу эм журналист Толгъурланы Зейтун, илму-практика конференцияда докладланы, сёлешиулени итогларын чыгъара, малкъар халкъны ёмюрледе унутулмазлыкъ къыйынлыкъларын ачыкълау, аны толусунлай реабилитация этиу бюгюнлюкде да магъанасын тас этмегенин айтханды. Аны бла байламлы конференциягъа къатышханланы ыразылыкълары бла резолюция къабыл этилип, аны тийишли жерлеге жибериуню дурус кёргенди.

ТЕММОЛАНЫ Мухадин.

Жигерлик

Эр кишиле бла менг

Таулу тиширыуланы жашаулары не заманда да аламат болмагъанды. Ала эрттеден бери да жюн бла кюрешип келгендиле. Чепкен сокъгъандыла, жамычы, кийиз ургъандыла, жюнден кьолкъапла этгендиле. Ол а алай тынч тюйюлдю. Андан сора да, сабийлеге къарагъа, аш-суу этерге керек болгъанды. Азмыды тиширыугъа жумуш?

Совет власть тохташдырылып колхозла къуралгъандан сора тиширыула колхозда ишлегендиле, ханс артхандыла, дырын жыйгъандыла, башха жумушла этгендиле. Кеслери, энчи бригада болуп, бичен чалгъандыла.

Кёчгюнчюлюк бизни тишируларыбызгъа улу сынау болгъанды. Кёп юйюрле аланы къол къыйынлары бла жан къалдыргъандыла. Малкъарлы тишируула чюгюндюр бахчалада ишлегендиле, мамукъ жыйгъандыла, суу сугъаргъандыла.

Алай эрлери, къарындашлары, аталары фронтда болгъан тышырыулагъа баш кечиндирир ючюн биягъы жюн бла кюреширге да тюшгенди.

Биз къыркъ тёртюнчю жылда мартда Къазахстанны Акмолинск областыны Макинск районунда къазах ауулгъа тюшген эдик. Жете келгенлей, бизни юйлерге улешедиле. Къазахлыла юйлеринде бизни жыл бла жарым чакълы тутхандыла. Алагъа бюгюн да ыразы болгъанлай турабыз. Кертисин айтханда, къазахлыла кеслери да къыйналып жашай эдиле да, бизге аш бла болушургъа онглары болмагъанды. Энде не те-лефон, не медпункт, тап школ да жокъ эдиле. Къалай эсе да, Совет властыны оноуу ары жетмей къалгъанча, жашау алай эди.

Бир ыйыкъ озгъандан сора бизни колхозну конторуна чакырдыла. Бир гитче отоучукъда столда колхозну председатели (баскъарма) олтурады, аны къатында къоллларында къамичилери бла эки бригадир сюеледиле. Артда ол бригадирледен бири къазахлы жашны къамичи бла аяусуз тюйгенин кёрюп, сейир этген эдим. Мен ол заманда 17-жыллыкъ жаш эдим.

Нёгерим бла бирге мени сабан сюрюргъе жибердиле. Барыр жерибизге жетгенде, кийизле бла тышланнган бир тёгерек юртаны кёрдюк. Ичинде, юртаны ортасында, отда уллу къазан къайнай. Бизге тары худурдан бирер аякъ берديле. Биз, ач болуп тургъан жашла, къарап-къарагъынчы жутдукъ берген ашларын. Энди, хайда, ёгюзлени жегигиз, дедиле. Ёгюзлери уа кёп тюйюлгенден, ашлары да жетишмей, ахырыда тынып эдиле. Бирини мюйюзю жокъ, экинчисини къуйругъу чубур, ючюнчюсюню сырты къатхан чабырлыкъча болуп... Ма аллай ёгюзле бла сабан сюрюргъе кюрешгенбиз. Биз къамичи бла тюйгенликге къарысуз хайыуанла готонн тарталмай эдиле. Ала бла тюште дери ишлесек, тющден сора аланы орунларына ийнеклени жеге эдик. Кесибизге уа солуу жокъ эди. Танг аласындан ингир къарангысын дери готонну ызындан айланабыз. Азыгъыбыз - биягъы тары худур. Жаз башын алай ётдюрдюк.

Урлукъ себиу бошалгъандан сора, иш да бир кесек селейду Алай кёп бармай мал аш хазырлар заман жетип къалды. Ол кюнлени эсгериуню тиширыуладан башлагъаным бошдан тюйюлдю. Ала жер сюргенде, бичен этгенде да эр кишиле бла тенг ишлегендиле.

Биченнге чыгъар заман жетгенлей, биягъы бизни ары сюрдюле. Къарныбыз ашдан тойса уа не жарсыу, алай ишге чыкъмасакъ, худурдан да къуру къаллыкъ эдик. Не мадар бла да жан сакъларгъа керек эди. Бир къазахлы жашчыкъ бла мен бичен чалабыз, тиширыула аны гебенлеге къалайдыла. Биз а артда биченни ёгюзле бла тишле къаланнган жерге ташыйбыз. Биз, эр кишиле, экеулен, сора тёрт тиширыу, сау бригаданы биченин жыйгъан эдик.

Кюз артында будай орургъа чыкъдыкъ. Анда, будайны гюлтеле этип, тишлеге къалай эдиле. Артда молотилка бла уургъа. Иги ишлегенин ючюн мени ахча бла саугъалагъан эдиле.

Къышхыда мени тракторчуланы курсларына жибердиле. Тууган жерибизге кёчюп келгинчи тракторда ишлеп турдум. Ненча гектар жер сюргенеми, ненча гектар бичен чалгъанымы санаргъа да къыйынды.

ЖЫЛКЪЫЙБАЙЛАНЫ Ибрагим.
2002 жыл

Басма

Депортациягъа аталгъан энтта да бир чыгъарма

Мария бла Виктор Котляровланы издательстволары, малкъар халкъ тууган жеринден зор бла кёчюрюлгени 70 жыл толгъанына атап, «Балкария: депортация. Свидетельствуют очевидцы» деген китапны басмадан чыгъаргъанды.

Мария Котлярова бизге билдиргенне кёре, китапны тиражы 200 экземплярды. Бюгюннге аны бир кесеги басмаланнганды. Толусунлай а тираж 12-чи мартда Искусстволаны Север-Кавказ къырал институтунда бу бушуулу датагъа аталып бардырыллыкъ «Горы молчат, но помнят...» деген Битеуросей илму-теория конференция башланыргъа келтирилликди. Аны хар ары келген да сатып алыргъа боллукъду.

Авторла айтхангна кёре, кёчгюнчюлюкге аталгъан сериядан бу экинчисиди. Биринчиси уа 2003 жылда Мечиланы Кязимни юсюнден басмаланнган эди. «Балкария: депортация. Свидетельствуют очевидцы» деген китапны жарашдырыр ючюн, Котляровлагъа битеу тау элледе болуп, алада жашагъан абадан тёлю бла ушакъла бардырыргъа тюшгенди.

ТАППАСХАНЛАНЫ Аминат.

АЛИМНИ ОЮМУ

Битеу законланы бузгъан, зорлукъ келтирген кюйсюз оноу

1944 жылда 4-чю январьда Къабарты-Малкъар уучлаучуладан азатланнганлы бир жыл толгъаны къуучлы халда белгиленнгенди. Ол уруш тозуратхан халкъ мюлкню аягъы юсюне салыуну, душманны ууатыр ючюн фронтха кесин аямай болушхан халкъны патриотлукъ талпыныуу жангыдан кётюрюлген жыл эди. Уруш бошала тура эди. Инжилген адамла мамыр жашаугъа къайтырларын ашыгъып сакълагъандыла. Энтта да палах болур деп, кишини эсинде болмагъанды.

Таулуланы кёчюрюрге деген буйрукъла 1944 жылда 26-чы февральда окъуна берилген эдиле. Ол кюн, баш къырал органла бла НКВД оноуну къабыл этгинчи окъуна, нарком Берия «Къабарты-Малкъар АССР-ден малкъар халкъны кёчюрюу жаны бла мадарланы юслеринден» буйрукъ чыгъаргъанды. Анда операцияны тамамларыкъ кючле, ырысхы да белгиленнгенди. Аны 1944 жылда 10-чу мартда бардырыргъа деп да тохташдырылгъан эди, алай артда ол кюн 8-чи мартха кёчюрюлгенди.

Кесини буйругъуна закон кюч берир ючюн, Берия аны юсюнден Къорууланыуну къырал комитетинде сёз кётюреди. 1944 жылда 5-чи мартда ГКО Сталинни башчылыгъында малкъар халкъны саулай да Къабарты-Малкъардан Къазахстаннга (25 минг адамны) эм Къыргызстаннга (15 минг адамны) кёчюрюню юсюнден бегимни къабыл кёреди. Ол кюн окъуна таулу эллеге аскерле киреди.е. Халкъгъа уа ала къаты сермешлени аллында солургъа эмда сатырларына адам къошар ючюн келгендие, ол ангылатхандыла. Анга ийнаннган жамауат солдатлагъа бла офицерлеге жарыкъ тюбегенди, алагъа не жаны бла да болушургъа кюрешгенди.

8-чи мартда уа кече сагъат экиде таулу элле барысы да къуршоугъа алыннгандыла, къалауурла салыннгандыла, радио ёчюлтюлгенди, телефон байламлыкъ юзюлгенди. Эртденликде 5 сагъатда операция башланды. Аны тамамлаугъа къырал къоркъуусузлукъну службасыны 5 генералы, 2 да комиссары, аскер бёлюмле, НКВД-ны-НКГБ-ны улуу оператив къауум - 21 минген аслам адамы - къатышдырылгъанды. Ма аллай бир аскер 38 минг кёчгюнчюге! Эки сабийге неда тиширыугъа 1 солдат неда офицер. Ол аскерлени иги кесеги ары дери къарачайлыланы, къалмукъланы, чеченлилени бла ингушланы кёчюрюрге къатышып,быллай огъурсуз ишде сынау жыйышдыргъан эдиле.

Таулуланы бирин да къоймай кёчюрюрге керек эди, аланы къуллукъларына, социальный,политика эм башха даражаларына да къарамай, ол санда Граждан эм Ата журт урушлагъа къатышханланы, урушдан сакъат болуп къайтханланы, фронтчуланы ата-аналарын, юй бийчелерин, сабийлерин, Советлени депутатларын, партия эм совет органланы башчыларын. Бу кюйсюз оноуну энчи бир миллетге къажаулугъуна СССР-ни битеу жерлеринде жашагъан таулуланы кёчюрмей къоймагъанлары да шагъатлыкъ этеди. Ала бла бир юйюр къурагъан башха миллетли адамлагъа юйюрюгюзден айырылгъыз да, жеригизде къалыгъыз, неда спецпереселенецлени къадарларын сынарыкъсыз, деп сайлатхандыла.

Бегимге кёре хар юйюрге ашарыкъдан, хапчукдан да жарым тоннагъа дери алыргъа эркинлик этилгенди. Алай кёчюрюрге келгенде адамлагъа аберилерин жыйышдырып чыгъаргъа 20-30 минут бергендиле. Башлары армау болуп тургъан адамла ол ашыгъышлыкъда, къара-къатышлыкъда юслеринде не зат болгъан эсе да, алайлай чыгъып кетгендиле юйлеринден: жылы кийимле, жол азыкъ алалмай.

9-чу мартда операция бошалгъанды: Орта Азиягъа бла Къазахстаннга 37 713 адам, асламысы сабийле, тиширыула бла къартла, жиберилген эдиле. Къыралны европалы кесегинден кёчюрюлгенле бла бирге уа ала битеу да 38053 болгъандыла. 1944 жылда 11-чи мартда Берия Сталиннге, 14-чю мартда уа ВКП-ны АК-сыны Политбюросуна «операция жетишимли бардырылгъанды» деп, отчёт этгенди.

Халкъланы эмда миллетлени бир къаумларын зор бла туугъан жерлеринден кёчюрюню тюзге санарча не аскер жаны бла, неда бир башха тюрлю сылтау тапхан къыйынды. Алагъа айтып-айтмазча уллу къыйынлыкъ, сыныкълыкъ, учузлукъ да сынаргъа тюшгенди.

Кавказны эмда 1940 жыллада Къырымны бир-бир халкъларын кёчюрюу уллу жашырынлыкъда бардырылгъандыла. Ол жерледен муслийманлыланы эм тюрк миллетли адамланы къысталгъанлары СССР-ни къыралны юг жанындан урушха хазырланыу бла байламлы эди. Сталин Уллу Ата журт уруш хорлам бла бошалгъандан сора Къара тенгизни богъазларына контроль тохташдырыргъа эмда Тюркден Арменияны бла Грузияны жерлерини анга 1921 жылда къояргъа тюшген кесеклерин сыйырыргъа умут этгенди. Тюрклюгере динлери, тиллери да келишген миллетлени СССР-ни юг жанында чеклерине жуукъ жерледе жашагъанларын ол къоркъуулугъа санагъанды.

Таулуланы зор бла туугъан жерлеринден кёчюрюрге да сылтау табылгъанды: КъМАССР-ни партия органлары эмда НКВД-НКГБ да таулада бандитлени санын болгъанындан эсе кёп кёргюзтгендиле, анда-санда этилиннген аманлыкълагъа, мурдарлыкъ ишле бек жайылгъандыла деп,семиртгендие. Таулуланы иги кесегини фронтда болгъанын, аланы Уллу Ата журт урушда жигитлеча сермешгенлерин а киши эсине да алмагъанды.

Эр кишилерибизни он мингден артыгъы Уллу Ата журт урушну фронтларында, Белоруссияны бла Украинаны партизан отрядларында, Европада фашизмге къажау кюреш бардыргъанланы тизгинлеринде жигитча сермеше тургъан заманларында аланы аталарын, аналарын, юй бийчелерин, сабийлерин да туугъан жерлеринден къыстай эдиле. Урушда болгъанладан кёплери, Берлиннге жетип, германлы фашистлени кеслерини куркаларында гунч этиуге къатышхандыла. Таулуланы аскер жигитликлери, тылда жигер урунгланлары, фронтха болушур ючюн кеслерин аямагъанлары белгилиди. Таулу аскерчилени иги кесеги орденле эм майдалла бла саугъаланнгандыла. Байсолтанланы Алим бла Уммайланы Мухажир а къыралны эм сыйлы саугъасына –Совет Союзну Жигити деген махтаулу атха - тийишли болгъандыла. Халкъны асламысы фронтха кетип тургъанлай, аны ууучлаучулагъа болушханса деп терслеу бек къужур кёрюнеди.

Сюргюнню хатасындан малкъар халкъны кёп адамы къорагъанды, аны политика,социальный, экономика айныуу тохтатылгъанды. Жолда, киши жерлеринде да хауа жарашмай, ауруладан да халкъны ючден бири къырылгъанды. Тёрт район –Черек, Холам-Бызынгы, Чегем эм Элбрус - бош къалгъандыла. Жараулу журтланы, сабанланы, мингле бла маллары, ырысхыны,хапчукну, кийимлени, тёлюле кёп жылланы жыйгъан хазналарын къырал сыйыргъанды. 62 эл къуру къалгъанды. Бизни миллет культурабызгъа салынган заранны да айтып ангылатхан окъуна къыйынды. Аны айныуу артха атылгъанды. Таулу сабийлени асламысы школда окъуп билим алыргъа онглары болмагъанды. Бийик эм орта энчи билим алыуну юсюнден а айтыр кереклиси да болмаз.

Таулулагъа адабиятлары, тарыхлары, тиллери бла кюреширге кёоймагъандыла. Театр, чыгъармачылыкъ коллективле ишлемегендиле, ана тилде китапла чыгъарыргъа эркин этилмегенди, илму иш арталлыда тохтатылгъанды. Таулула къыралны эм дунияны халкъларыны тизмелеринде, справочникледен бла энциклопедиладан кетерилгендиле. Фольклор, адет-тёрелени иги кесеги тас этилгенди.

Властьла репрессиягъа тюшген халкъны ол этмеген аманлыкъла ючюн терслегенлей тургъанды. Ол а аны артыкъда бек инжилтгенди. Кеслерини аскер борчларын къанларын аямай толтургъан солдатлагъа бла офицерлеге ол учузлукъну кётюрюрге бютюн къыйын болгъанды. Депортациядан сора аланы чынларын кётюрмегендиле, саугъаламагъандыла неда орденлени орунларына майдалла берип къойгъандыла. Совет Союзну Жигити деген атха кёргюзтюлген фронтовикле миллетлери ючюн аны алалмагъандыла. Аскер къуллукъларындан эркин этилгенлеге жууукълары кёчюрюгген жерлеге барыргъа оноу этилгенди. Анда да аланы спецпереселенецленича эсепге алгъандыла, хар не жаны бла да чек салгъандыла.

Кёчгюнюлюк малкъар халкъгъа салгъан уллу къыйынлыкъладан бири - аны миллет автономиясын сыйырыу болгъанды. Аны юсюнден ССР-ни Баш Советини Указыны 4-чю пункту РСФСР-ни бла Грузия ССР-ни араларында жангы чек салгъанды, Балкарияны жерлери эбизелеге кёшулгъанды.

РСФСР-ни Баш Советини Президиумуну 1944 жылда 29-чу майда чыгъарылгъан Указында таулу районланы кетериую журукълары тохташдырылгъандыла. Анга кёре эллени атлары да тюрлендирилгендиле. Яникой эл -Ново-Каменка, Къашхатау-Советский, Хасания –Пригородная, Лашкута-Заречный, Быллым-Угольный болгъандыла. Миллет репрессияланы тюзге санагъан, малкъарлыланы тарыхлары, аны ата-бабаларыны жерлерине эркинлиги болмагъаныны юсюнден «илму ишле» чыкъгъандыла.

Алай депортация къуру таулулагъа угъай, саулай республикагъа да уллу хата салгъанды. Идеология кампания башланнганды, аны бла байламлы автономияны къырал эм партия аппаратында «тазалау» ишле бардырылгъандыла. Адамла властьлагъа ышанмагъанлыла, жангы, бютюн уллу респрессияла болмагъы эдиле деп, къоркъуъланлай,элгенгенлей тургъандыла.

Аны бла бирге халкъланы кёчюрюу совет миллетни къуралыууна да чырмау этгенди. Аллай зорлукъ ишле къырал къурулушну мурдорун тепдиргендиле, аны баш магъаналы журукълары, ниетлери тюз болгъанларына, совет властьны законлукъгъа бла тюзлюкге къуллукъ этиуюне ишеклик туудургъандыла.

САБАНЧЫЛАНЫ Хажи-Мурат,
тарых илмуланы доктору,
КъМКъУ-ну профессору.

Документле

Шартла шагъатлыкъ этедиле

Халкъыбызны бушуулу къадарына, аны айтып-айтмазча кёп адам,ырысхы да къоранч этерге тюшгенине, азап сынагъанына шагъатлыкъ этген документле, шартла да кёпдюле. Биз аланы бере тургъанбыз. Бютюн а Кавказдан Къазахстаннга бла Къыргызстаннга тюшген спецпереселенецлени саныны эмда ала ол республикаланы къайсы областьларына бла районларына жиберип орнатханларына юсюнден НКВД-ны справкаларын басмалайбыз.Аланы биз Зумакъулланы Борисни «Час испытаний» деген китабындан алгъанбыз.

ИЗ СПРАВКИ НКВД КИРГИЗСКОЙ ССР О КОЛИЧЕСТВЕ СПЕЦПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ С СЕВЕРНОГО КАВКАЗА И ИХ РАЗМЕЩЕНИИ ПО ОБЛАСТЯМ И РАЙОНАМ КИРГИЗСКОЙ ССР

3 мая 1944 г.

На 1 мая 1944 г.

I. Прибыло всего спецпереселенцев с Северного Кавказа и расселено в районах Киргизской ССР - 129 600 человек.

Из них:

	Всего	В том числе		
		мужчин	женщин	детей
в)балкарцев	17 352	3116	5055	9181

II. Спецпереселенцы расселены в 16 районах Фрунзенской области, 12 районах Ошской области, 9 районах Джалал-Абадской области и 3 районах Иссык-Кульской области. В том числе:

Наименование районов	Всего	Балкарцев		
		мужчин	женщин	детей
Фрунзенская область				
1. Кеминский район	2852	-	-	-
2. Быстровский	2527	-	-	-
3. Чуйский	3541	-	-	-
4. г. Токмак	1042	-	-	-
5. Ивановский	4892	491	786	1369
6. Кантский	4887	455	795	1519
7. Ворошиловский	2784	-	-	-
8. Кызыл-Аскеровский	1643	-	-	-
9. Кагановический	6620	-	-	-
10. Сталинский	4946	-	-	-
11. Калининский	4934	-	-	-
12. Панфиловский	4830	-	-	-
13. Кировский	5667	-	-	-
14. Ленинпольский	5007	-	-	-
15. Таласский	5066	-	-	-
16. Буденновский	1690	-	-	-
17. б/руквод. работн.	107	-	-	-
Итого по Фрунзенской обл.	63 035	946	1581	2888
II. Ошская область				
1. Ошский	2 543	-	-	-
2. Карасуйский	4126	543	737	1484
3. Куршабский	4 343	-	-	-
4. Узгенский	4 302	-	-	-
5. Мирза-Акинский	2 771	-	-	-
6. Араванский	2 557	-	-	-
7. Наукатский	1 314	248	351	715
8. Янги-Наукатский	2 799	-	-	-
9. Молотовский	2 752	-	-	-
10. Фрунзенский	2 391	-	-	-
11. Ляйлякский2	659	-	-	-
12. г. Кызыл-Кия	2 719	529	979	1211
Итого по Ошской области	35 278	1320	2067	3410
III. Джалал-Абадская область				
1. Октябрьский	4 656	-	-	-
2. Сузакский	4 629	-	-	-
3. Ачинский	735	-	-	-
4. Базар-Курганский	4 964	-	-	-
5. Ленинский	5 244	384	450	1625
6. Караванский	2 988	-	-	-
7. Алабукинский	2 664	-	-	-
8. Токтогульский	1 566	-	-	-
9. г. Ташкумыр	1 160	-	-	-
Итого по Джалал-Абадской области	28 606	384	450	1625
IV. Иссык-Кульская область				
1. Балыкчинский	339	47	106	166
2. Иссык-Кульский	1158	226	497	395
3. Тюпский	1224	193	354	677
Итого по Иссык-Кульской области	2 681	466	957	258
Всего по республике	129600	3166**	5055	9181***

Начальник II отдела НКВД КиргССР подполковник госб/з А. Буркер
ЦГА КБР. ф. Р-774, оп. 1,д. 2, л. 1-4.

№ 110

ИЗ СПРАВКИ НКВД КАЗАХСКОЙ ССР О ЧИСЛЕННОСТИ СПЕЦПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ ИЗ КАБАРДИНО-БАЛКАРСКОЙ АССР, РАЗМЕЩЕННЫХ В КАЗАХСКОЙ ССР

Не ранее 1 сентября 1944 г *

Наименование области	Балкарцы		Кабардинцы	
	семей	человек	семей	человек
1. Алма-Атинская	859	3348	52	171
2. Джамбулская	1593	6124	вместе с балкарцами	
3. Павлодарская	702	2543	вместе с балкарцами	
4. Южно-Казахстанская	727	2610	251	901
5. Талды-Курганская	443	1878	-	-
Итого	4324	16503	303	1072

Начальник пятого отделения ОСП НКВД Каз. ССР капитан госбезопасности Жирнов

ЦГА КБР. ф. Р-774, оп. 1, д. 4. л. 8.

№ 124

СПРАВКА О КОЛИЧЕСТВЕ СПЕЦПОСЕЛЕНЦЕВ-БАЛКАРЦЕВ, РАССЕЛЕННЫХ ПО ОБЛАСТЯМ КАЗАХСКОЙ ССР

Не ранее 1 октября 1945 г.*

Наименование областей	Балкарцы	
	Семей	Членов
1. Алма-Атинская	913	3 303
2. Акмолинская	797	3171
3. Джамбулская	1680	6 046
4. Павлодарская	495	1 784
5. Талды-Курганская	508	1 917
6. Южно-Казахстанская	748	2 290
Итого	5141	18511

ЦГА КБР, ф. Р-774, оп. 1, д. 4, л. 10.

СПРАВКА МВД КАЗАХСКОЙ ССР О КОЛИЧЕСТВЕ СПЕЦПОСЕЛЕНЦЕВ-БАЛКАРЦЕВ В КАЗАХСКОЙ ССР НА 1 ИЮЛЯ 1946 Г.

Не ранее 1 июля 1946 г.*

Наименование областей	Балкарцы	
	Семей	Членов
1. Алма-Атинская	1000	3 478
2. Акмолинская	768	3 067
3. Джамбулская	1664	5 912
4. Павлодарская	495	1 784
5. Талды-Курганская	506	1 872
6. Южно-Казахстанская	726	2 291
Итого	5152	18 370

Зам. министра внутренних дел КазССР полковник Николаев
Зам. начальника отдела спецпоселения МВД Казахской ССР подполковник М а н ь к о в
ЦГА КБР, ф. Р-774, оп. 1, д. 4, л. 26.

* Датируется по содержанию.

№ 128

СПРАВКА ОТДЕЛА СПЕЦПОСЕЛЕНИЙ НКВД СССР О КОЛИЧЕСТВЕ СПЕЦПОСЕЛЕНЦЕВ НА ОКТЯБРЬ 1946 г.

*Не ранее октября 1946 г.***

Всего находилось на спецпоселении 2 463 940 чел., из них мужчин - 655 674, женщин - 829 084, детей до 16 лет - 979 182.

Наибольшее количество спецпоселенцев расселено: Казахская ССР - 890 698 чел., Узбекская ССР - 179 992 чел., Кемеровская обл.- 129 423 чел., Киргизская ССР - 120 858 чел., Моло-товская обл. - 115436 чел.. Свердловская обл. - 113 776 чел., Красноярский край - 112 316 чел., Алтайский край - 35 381 чел., Новосибирская обл.- 92 968 чел., Томская - 83 276, Тюменская - 56 611, Челябинская - 51 865, Омская обл.- 44 767.

В числе спецпоселенцев находились: чеченцы и ингуши -400478 чел. (мужчин - 97441, женщин - 110818, детей до 16 лет -191 919); карачаевцы - 60 139 чел. (10 595, 16 860, 32 557); балкарцы - 32 817 (6147, 10 284, 16 386); калмыки - 81 672 (19 506, 24 169, 32 997); крымские татары, болгары, греки - 193 959 (43 135, 68 343, 82 481); немцы - 774 178 (122 336, 296 014, 355 828), мобилизованные немцы - 121 459 чел. (71 207, 50 252); бывшие кулаки - 577121 (165519, 203893, 208309); турки, курды, хемшины - 84 402 чел. (16 353, 23 277, 44 772); оуновцы - 29 351 чел. (5526, 14 069, 9756); фольксдойче - 2681 чел. (442, 1551, 688); немецкие пособники - 3185 (335, 1557, 1093); истинно-православные христиане - 1212 (102, 659, 451); переселенцы из Литовской ССР -5426 (1170, 2311, 1945); власовцы - 95 386 чел. (95 359, 27)...

Погружены в эшелоны... // История СССР. 1991. № 1. С. 157.

** Датируется по заголовку первой публикации.

№ 129

СПРАВКА О КОЛИЧЕСТВЕ СПЕЦПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ-БАЛКАРЦЕВ, РАССЕЛЕННЫХ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСКОЙ ССР, ПО СОСТОЯНИЮ НА 1 ЯНВАРЯ 1947 Г.

Не ранее 1 января 1947 г.*

Наименование областей	Балкарцы	
	Семей	Членов
1. Алма-Атинская	1029	3 550
2. Акмолинская	770	3 054
3. Джамбулская	1661	5 897
4. Павлодарская	489	1 750
5. Талды-Курганская	507	1 869
6. Южно-Казахстанская	719	2 207
Итого	5175	18 327

Старший оперуполномоченный пятого отделения старший лейтенант**

ЦГА КБР, ф. Р-774, оп. 1. д. 4, л. 27.

* Датируется по содержанию
** Подпись отсутствует.

КЁЛГЕ ТЮШЮУ

Будай къурмач

1945 жылны апрель айы. Уруш бошалыргъа эки ийыкъ къалыпды. Алай бизни андан хапарыбыз жокъду. Совинформбюрону билдириулери бизге жетмейиле. Жазлыкъ битимлени себиу къыстау барады. Жаз башы сабан ишле белгиленген болжалгъа тамамланылмасала, колхозну оноучулары жууапха тартыллыкълары баямды.

Башха мюкледе аллай кюркъуу жокъ эсе да, мында уа, Константиновка элде, немисиле жашайдыла. Алагъа уа кечгинлик боллукъ тюйюлдю. Мен «ЧТЗ» тракторда прицепщикме. Мотор тохтаса, юсю-башы къара жаугъа боялгъан тракторчу къыз Зара, башын гусеницагъа салып, жилядыр. Бир кюн колхозну председатели Ремхель келди да, аяусуз урушду анга. Ол харипни уа ауур машинаны жюрюте билгенден башха затындан хапары жокъ эди.

Иш кече да тохтамайды. Трактору фаралары жанмайдыла. Мен фатеген чыракъ да ёна аллында барама, тракторчу бараза ызны кёрюрча. «ЧТЗ»-гъа он лемехли готон, тырнауучла, аланы ызларындан эки сеялка тагъылыпдыла. Жер сюрюу, тырнауучу этиу, урлукъ себиу да бир урумгъа бардырыладыла.

Айхай, къарнынг аллан тойса уа – не жарсыу! Мен сеялкадан будай биртюкле алып, ачлыгъымы бир кесек селейтеме ала бла. Сабан юйде шапалыкъ этиучю оруслу къатын Матюхина бир жол кёрдю да: «Неди ашагъанынг?»-деп сорду. Айтдым. «Кёп алма, сизге не бетден къарагъанларын билесе, урлукъ мирзеу урлагъанды деп терслерге боллукъдуа. Хуржунунга сыйынгнганы чакълы бир келтире тур, къурмач этип берирме, чий биртюклени ашама»,-деди.

Къалай татыулу эди будай къурмач! Матюхина, манга аны этгенден сора да, ал ботасыны тюбюне букъдуруп, кёзмей бурху келтирип бериучю эди. Ач заманда гыржын къабынны багъасын жаланда ачлыкъны сынагъан адам билликди...

Тирлик аламат болду, артыкъ да къара будай, белингге жете. Алгъа аны оругъра чыкъдыкъ. Чалып, сора тишлеге къалаучу эдик, андан а комбайнгга. Эки ат жегилген лабогрейка бла мен алда барама, сабанны узунлугъу уа бир къычырымдан аз тюйюлдю.

Мени ызымдан ингушлу киши келеди, жыл саны эки жыйырмагъа жууукълашхан. Тохтагъан жерде къатыма келди да: «Мени алгъа ётмеге къой»,- деди. Мен унамадым, алда барып, бир уллу апериплик аллыкъча. Жашлыкъ...

Артда анга уллаштым телилик этгеними. Ингушлу, темир сенекни кёнделен тутуп, юсюме чапды. Къалай эсе да, тап тюшюп, сермеп сенекни сабындан тутдум. Андан жагъалашдыкъ, тюп-баш болдукъ. Бригадир, чабып келип, айырды «алчылыкъ» ючюн демлешгенлени.

Экинчи кюн былай-былай болгъанбызден, кёнушбузгъа - Мухтар Малороевге айтдым. Ол а, кюлген да этип: «Ала беш къарындаш боладыла, бешиси да алайыракъладыла»,-деди.

...Мен кюнден-кюннге къарысуз бола барганымы сездим. Сенек ауузу алгъан чакълы бир биченни кючден кётюреме. Будай къурмач, ачдан ёлтюрмей эсе да, къарыу бермегенинангыладым. Ингир алада кёзлерим иги кёрмей башладыла. Бираздан а, кюн батханлай, дуния манга къарангы кече болду. Аллымда сюелип турганны да кермейме.

Ахым кетди! Сокъур болдум! Жарсыууму бригадирге билдирдим. Къоркъма, ачдан къыйналгъанынгы зараны жетгенди кёзлерингге. Игирек ашап башлагъанынглай, кетип къаллыкъды»,-деп жапсарды ол. «Куриная слепота» дейдиле аллай ауруугъа»,-деп да къоюду.

Жылны ахырына мен 500 трудодень ишлеген эдим. Ана чыкъгъан хакъым а – машок жарымдан асламыракъ мирзеу. Сегиз башлы юйюрге ол не болсун? Ачлыкъ сакълай эди юйюрюбюзню. Аны юсюне да бизни энтта да къайры эсе да кёчюрюрге келдиле. Юйде, менден къалгъанла, бары да жилядыла. Ненча кере кёчюрюрге боллукъду биз хариплени?

Ма алай тюшген эдик туз кёлню жагъасында орналгъан Таволжан деген ишчи посёлкагъа. Бизни ишге тохтатдыла, ётмек карточкала, башха тюрлю аш-азыкъ продуктлагъа талонла да берديле. Ачлыкъ къоркъуудан кутулдукъ. Жашаубузу, заманнга кёре, игиге айланды.

Бир юч-тёрт жылдан мен Константиновкагъа бардым. Узакъ тюйюл эди – 18 километр. Анда кюншуларыбыз бла тюбешдим. Жашау онгуна айланып башлагъанын айтдыла ала. Кертиси бла да, жан кирген эди адамлагъа.

Матюхинагъа жолукъмай а кетерик тюйюл эдим. Ол биягъы жеринде - сабан юйде. Мен, заманнга кёре, тап кийинип эдим. Юсюмде - боз тюрсюнлю ариу костюмум, аякъларымда - жылтыраууукъ къара туфлилерим. Ол, мени кёргенлей, чабып къучакълады, кёз жашлары чыкъдыла. «Сени былай кёргенме къууанггандан жиляйма»,-деди. Жашы уруддан сау къайтханын эшитген эдим да, алгъышладым аны ол къууанчы бла.

Будай къурмачны, башхаладан букъдуруп, манга ётмек бурху бериучюсюн да эсиме тюшюрюп, ёмюрден ахыргъа дери да аны атын унутмазгъа сёз бердим. Мен сёзюме кертичи болгъанымы ол къайдан билсин! Сюргюнню сагъынгнганымлай, Матюхина кёз аллыма келип къалады, юсюнде узун эски жыйрыгъы бла, онг къолун ал ботасыны тюбюне сугъун.

КЪУЛБАЙЛАНЫ Алий.

УНУТУЛМАЗЛЫКЪ УУАХТЫЛА

Черек жагъада ойнай тургъанымлай...

Баккуланы Татаркъан анасы Глашланы Кизика бла.

Чегет элим

Мен Баккуланы Хажи-Якъубну жашы Татаркъанма. 1939 жылда Огъары Малкъарны эски эллериндген биринде – Огъары Чегетде - туугъанма. Анам Глашланы Кизика айтханнга кёре, атам урушха дери колхозда темирчи болуп ишлегенди. Къазауатха уа 1942 жылда чакъырылып, 115-чи атлы дивизияны санында Донда бардырылгъан сермешге къатышханды. Кеси да 1943 жылда белгисиз тас болгъаннга саналады. Къаръндашчыгъым бла мен жангыз анабыз бла къалабыз.

1943 жылда сабийле бла бирге ырахат ойнай тургъанлай, тёшде жолчукъ бла бара, ишсиз тургъан гюрбежибизге жууукълашама. Аны тютюн чыкъгъан ожагъы уа адамла жюрюген жол жанына чыгъа эди, кеси да ачылып тура эди. Ол юн ары атамы къарындашы барып, от этерге хазырланып тургъанлай, сабий тенглерим бла бирге тешикни не болгъанын да билмей, аны тёгерегинде бауур тёбен жатып, ойнап баллайбыз.

Мен да, аладан кёргенни этип, башымы ары сугъама. Ол заманда, ауурлугъум энишге тартып, мен атамы къарындашыны къолларыма, кёкден тюшгенлей, от оруннга жыгъылып къалама. Ол, хата болгъан сунуп, мени, кюнуна къысып, юйге кетиреди. Ол юн анам къоркъуп жилягъаны да эсимдеди.

Кюйген юйюбюз

Сюргюнню аллында уа, 1943 жылны бир ингиринде, анам тышындан келген: «Адъа кесиучюле келедиле, къачаргъа керекди»,- деген къычырыкъны эшитди. Олсагъат, бешикде жатып тургъан къарындашчыгъымы да сууурп алып, экибизни да къолтугъуна къысып, тыгъырыкъла бла, абына-сюрюне, Мухол элге жетеди. Анда кимде кече къалгъаныбызны билген да этмейме. Экинчи юн анам алайдан узакъ болмай, сууну бирси жанында Темуккуланы эчиклеринде эгечи Жулдузгъа, киеую Хамитни юйюне жыйышады. Темуккуладан Чегет жанына къарагъанда, ол юн жерден кёкге къалын къара тютюн бара эди.

Бир ненча кюндген элибизге келсек, кюншуларыбызны бла бизни юйлерибиз кюйюп тура эдиле. Анамы кюбюрлери жанып тауусулуп, урюдуклары къалып. Юйде бир зат да болмагъанча, бешик, кийизле, бирси-бири да думп. Сау къалгъан таш хунада кюзгюню миялаесы тагъыла эди. Къара кёмюр болгъан затланы ичинден кенгирекча кёрюннгендиле. Халкъыбызны бу тюрлю бёлюнмеклиги да кёчгюнчюлюк къойгъан бир жарсыулу ишди.

Мен жашагъан Нейтрино эл кёчгюнчюлюкге дери Губасанты деген атны жюрюте эди. Анамы туугъан эли, 1944 жылда 8-чи мартда тас болгъан тау эл! Аллайла хар ауузда да аз тюйюлдюле, санаргъа къолубуздан келеди. Бир къауум жерледе ташлагъа белгиле да салынадыла: былайда 1944 жылгъа дери быллай эл болгъанды деп. Аллай бизде да школну тийресинде орнатылгъанды - сюргюн жыллагъа эсгертме таш! Бу тюрлю шартла да кёчгюнчюлюк къойгъан ыздыла.

Не къадар тюбемез ишине жолукъгъанды таулу халкъ азап жолунда! Огъары Бахсанда жашау кёп тюрлю сынаулагъа тюбетген къайын анам Жаппуланы Захират жашайды. Джамбул тийресинде чогюндюр ёсдюрюуде аллына кишини иймеген жигер таулу ана.

Хушто-Сырт элде уллу келинибиз, Татталаны Забитхан, халал гыржынын биз кёп ашагъан келинибиз, ёксюз къызчыкъ болуп, Къызыл-Къыя тийресинде юн батхандан сора опий макны кесерге ишге баргъан, юн чыкъгъынчы агъач къалакъчыкъ бла макны чайырын жыйгъан келинибиз. Ёксюз гитче къарындашчыгъын къазахлы ёсдюрюп, анга жарсый жашагъан. Ненча тюрленген кьадар, ненча тюзелмез иш - бары кёчгюнчюлюк къойгъан тапла.

Жетмиш жыл дуния тарыхында кёп заман тюйюлдю. Кёчгюнчюлюкню бизни сагъайтхан оррулары уа алыкъын асламдыла. Мен бюгюн Къулийланы Къайсынны «Осуят» деген поэмасыны жигитини «Иншаллах, алдатмаз адамны эси» деген сёзлерин къатлайма.

Шю тюз жерлени тап кёрюп, тауланы ёмюрлюк ёксюз этмеген таулулагъа къор болайым! Ата-бабаларыны жерлерине жол салгъанланы туугъан - тудукъларын Аллах онгдурсун!

ЖАППУЛАНЫ Зайнаф.
Нейтрино эл.

ЧЫДАМЛЫКЪ

Сюргюнню таплары

Халкъыбыз сынагъан сюргюн жылла алыкъын кёпленни эслериндиледе. Аланы хан къагытларында къазах, къыргъыз, узбек жерлени атлары жазылыпдыла. Алай сейирди, ол адамланы аламы туугъан жерине аланы санамайды: Ата журту Малкъар болгъанына ишексизди.

Мен кесим 1958 жылда 31-чи мартда Чемолганда туугъанма. Ол жылны 8-чи апрелинде Ата журтха экинчи уллу зиелон атлана эди: атам-анам бирыйыкълыкъ сабийлери бла жолгъа тебиреген эдиле. Мени акъылыма кёре, менден жашлай хазна таулу къайтхан болмаз артха. Анда мени жаратылгъанымы бир тюрлю шагъатлыкъ къагыт алмагъанлары себепли Хушто- Сыртда туугъанды деп жазылгъанды. Мен ол шартны кишиге айтмай эдим бир заманда - кесими Кавказда туугъанымы бир ёхтемликге санап!

Мени анамы, Тилланы Ханийни, къарындашлары, эгечи, ёге анасы Къазахстандан къайтмай къалгъан эдиле. Сабийликде, ач-жаланнгач кюнлеримде бирбиргерин ажашдырмагъан юйюрюнден айырылып, жанындан сюйген адамларындан узакъда ашыргъанды жашауун мени жарлы анам. Атасы Тилланы Гыяны кёчер кече тутхан эдиле, беш сабий а ёге анагъа къарап.

1965 жылда анам биринчи кере Алма-Атагъа баргъан эди, къайтханда, адамларын танскыкълан кёп къыйнала эди - ол мени бюгюн да жарсытады: термилип жашагъан, сабий къышчыкълай ёксюзле ёсдюрген, омакъ болуп жюрюрге кюню болмагъан анам! Кётюрген ауурлугъу жюрегин къарысуз этип, дуниядан эртте кетген эди.

Атамы жашауу да - къыйын, ёр! Кёчген жылларыны кюзюне атасы, Татталаны Масхут, ауруп ёледи, жаз башына уа анасы Бийчеккуланы Сапият. Ол ырысхылы юйюрден болгъаны себепли характечиги болгъанды, алай, атам айтыучугъа кёре, ала болгъанчыкълардан айранчыкъгъа алышып тауусхан эдиле.

Атамы къолунда уа кесинден гитче къарындашы, эки гитче эгешчиги. Аланы сабий юйге бермез ючюн, ол, аланы букъдуруп, келгенлеге тапдырмай, ахырында кесине къойдуртхан эди. Бизни ол кесини экинчи юйюрюне санай эди, аталыкъ этерге эртте юйреннгенме дечю эди. Атамы къылыгъы женгилирек кёрюнюучю эди да, алай болмай къалай къалыр эди - 16 жылында бир уллу юйюрню борчу боюнуна тюшсе!

Атам - чегемли, анам - бахсанчы, экиси да биринчи «Алма-Атаны» темир жол станциясына бир юн тюшген эдиле. Аны эсгерселе, анам жауун жаугъанын айта эди, атам а бир баракга жыйып башлагъанда, бир гуппур киши аланы, маллаты санагъанча, таякъчыкъ бла тийип санагъанын унутмай эди. Анамы да эсинде эди ол адам.

Алма-Ата тийресинде бюгюн анамы жангыз эгечи Гылдараю жашайды юйюрю бла. Къарындашлары дуниядан кетгендиле. Жыл бла жарым мындан алгъа алагъа къонакъгъа барып келгенме. Жашайбыз, ала андан термиле, биз мындан – ол да кёчгюнчюлюкню бир «саугъасы»!

Алгын, барсам, шахар ариу кёрюнюучю эди. Бу жол жууукъларыма кёлюм къалып окъуна кетгенме – туугъан жерге нек итинмейдиле, къайдады атада жерине сюймеклик?! Жашаулары игиди, алай манга тыш жерча кёрюне эди къазах жери. Атам жашагъан Каскелен районну алгъын Ворошилов атлы колхозу болгъан Жандосов элге да бардым. Ыразыма атама, анама заманында туугъан жерлерине жыйылгъанларына, туугъан-туудукъларын ёз жерлеринде къойгъанларына!

Анамы эгечини ортанчы жашы Эфендиланы Магомет, доктор, бир эски жаш, мында жашаса, халкъына бир уллу жарар эди. Анамы ортанчы къарындашыны жашы Исмайыл Алма-Ата областьда жашагъан таулуланы Къазахстанны Миллетле ассамблеясында келечиси, аланы хар ишлерине тири къатышады, бек халал жашды.

Жете тургъан сабийле къазах гимнни бек тири жырлай эдиле, алай миллетлерини тил байлыгъындан, аны сезимден кенгиреклени кёрюннгендиле. Халкъыбызны бу тюрлю бёлюнмеклиги да кёчгюнчюлюк къойгъан бир жарсыулу ишди.

Мен жашагъан Нейтрино эл кёчгюнчюлюкге дери Губасанты деген атны жюрюте эди. Анамы туугъан эли, 1944 жылда 8-чи мартда тас болгъан тау эл! Аллайла хар ауузда да аз тюйюлдюле, санаргъа къолубуздан келеди. Бир къауум жерледе ташлагъа белгиле да салынадыла: былайда 1944 жылгъа дери быллай эл болгъанды деп. Аллай бизде да школну тийресинде орнатылгъанды - сюргюн жыллагъа эсгертме таш! Бу тюрлю шартла да кёчгюнчюлюк къойгъан ыздыла.

Не къадар тюбемез ишине жолукъгъанды таулу халкъ азап жолунда! Огъары Бахсанда жашау кёп тюрлю сынаулагъа тюбетген къайын анам Жаппуланы Захират жашайды. Джамбул тийресинде чогюндюр ёсдюрюуде аллына кишини иймеген жигер таулу ана.

Хушто-Сырт элде уллу келинибиз, Татталаны Забитхан, халал гыржынын биз кёп ашагъан келинибиз, ёксюз къызчыкъ болуп, Къызыл-Къыя тийресинде юн батхандан сора опий макны кесерге ишге баргъан, юн чыкъгъынчы агъач къалакъчыкъ бла макны чайырын жыйгъан келинибиз. Ёксюз гитче къарындашчыгъын къазахлы ёсдюрюп, анга жарсый жашагъан. Ненча тюрленген кьадар, ненча тюзелмез иш - бары кёчгюнчюлюк къойгъан тапла.

Ким биледи, ол къабартылы тиширыула да, бир жуукъ эшитип, таулуа кеттенден сора къыт, ачлыкъ келлигин билип, аны ючюн даулашыпмы сермеген болур эдиле толу челек жауланы. Он литр кирген бидон бла чыракъ суу сатып алгъан эдик да, ол рюкзак ичинде эди. Аны сыртыма кийдирип, атам мени юйге ашырады. Кеси уа базарда къалады, ызынгдан жетерме деп. Манга ол заманда оноч жыл болгъанды. Сабийден ангыламай эдим чыракъ сууну неге деп кётюрюп келгеними.

Хасанияны ичи, Герпегежни жаны бла, Аушигерни жолу бла Малкъаргъа келе турама. Къатым бла бир уллу машинала букъу этип озадыла. Бири мени къатымда тохтайды да, андан майор бла полковник чыгъадыла. Биринчи, рюкзагымы, кесими итледен къоруулай келген таягъымы да бир жанына быргъан, мени машинагъа тюртюп миндирип, орусча: «Сен бандитни жашымыса?» - деп сорады.

Орусча сёлеше билмегеними кёрген полковник татарча: «Абрекни баласымыса?» – деп къайтарады. «Угъай, атам базарлыкъ этип бошамагъанды да, шахарда къалгъанды. Мени уа юйге жиберигенди», – дейме. Элге Фардыкга, Малкъарны башланган жерине кирип тохтайбыз. Элни ичи да, гумулжукла кибик, машиналадан толуп эди.

Анам, сабийден къутулуп, гитче эгешчигим Зухура туугъанлы тёшекден къопмагъан эди. Юйге киргенимлей, кёзюме соруулу къарады. Мен да болушну айтдым. Атам кече юйге келмеди. Анам да, мен да жарсыр, не этерге билмей турдукъ.

Артдан билгенбиз, ол кече атам Малкъаргъа жеттенди. Алай, солдатла Фардыкга келирге кюймай, кече Азаматланы Цапайны юйюнде тохтагъанды. Тамата къарындашым Къоспартыда бухгалтер болуп ишлей эди да, орусча уста болгъанды. Бизни машиналагъа жюклей тургъанда, атабызны юйге желталмай къалгъанын солдатха айтады. Ол: «Жолда бара тюбесек, кёргюзтюрсюз да, ала барыгбыз», - дейди.

Атабыз а ол заманда: «Бизникиле къайдадыла?» – деп, эки къолун да жайып, Малкъарны Чегет жанында къазауат эте болгъанды. Баллиланы Гергъокъну жюз жылы болгъан къатыны Хосайны машинала тебиргенлей эси ауғанында, кузовда адамла, аны ёлген сунуп, тёгерегине жыйылып, жолда тургъан адамы кёрмей озгъаныбызны башха машинилада адамла айтхан эдиле.

Атамы Азаматланы Цапайны юйюню бла бир машинагъа миндиреди да, бир юйюнюча Акмолинскеде тюшюреди. Анда асыры къаты ишлегенден биринчи жыл окъуна орден бла саугъаланады. Поэзиолны Шамайылны жашы Ахия биз тургъан жерледе юйюрюню жартысын тапханын, бери тебирет тургъанын атама айтады. Ол, тилеп, аны пропускасына кесин да жаздыртады.

Бизге келе, Семипалатинскеде поездден бир такъыйкъагъа тюшеди. Аллах биледи, суу ишми ичерге чыкъгъан болур эди. Эшелондан къалып, аны чабып жеталмагъанын кёргенинде, Ахия атамы хапчуклырын перронгна атады. Ол айтханнга кёре, иги кесек аччасы да бар эди, хапчуклар аны къамбызны да кёрген эди. Андан сора атамдан бюгюннге дери хапарыбыз жокъу. Къайда думп болгъанды огъурлу Кичибатыр? Къайсы сары юзмезле жапхандыла аны аякъ ызларын?..

УЛБАШЛАНЫ Саният.

БЕЛГИСИЗЛИК

Къула тюзде къалгъан атам

Малкъарлыланы кёчюрген кюн, юйюрню адамлары бирге болмай, бирлери кюнакъгъа баргъанлай, бирле, жолочу болуп, башха-башха жерлеге тюшюп да къыйналгъандыла. Артда, бир бирлерин излей, къыйын болумлагъа да тюшгендиле. Бу хапарны жигитича, жолда къалгъанла да бар эдиле. Атасы Баллиланы Кичибатыры юсюнден жашы Тенгиз (ол жашаудан кеттенди) айтхан эди.

Алтынчы мартны эрттенлигинде, танг аласыда, эшек арбагъа тёрт ящик малкъар алмала, эки челек къайнатылгъан сары жау, аллай бир да къайнатылгъан къуйрукъ жау жюклеп, атам да, мен да Нальчикге тебирейбиз. Быланы сатып, юйге керек затланы алыргъады умутубуз.

Кече Хасанияда жууукъларыбызда - Геляланы Зашарбекни юйюнде - къалып, эрттенликде бусагъгъа жетебиз. Он заманда базар, шёндюча, гитче тюйюл эди. Бусагъатдагъы Марияны эсгертмесиндген башлап Затишье къабырлагъа дери созулгъанды. Олсагъат окъуна эки къабартылы тиширыу, бир бирине ал бермей, тюйюшюп, мен алама деп бири, угъай, мен деп бири, жауларыбызны сатып аладыла. Алмаланы юч ящигин оруслу уллайгъан киши сайлайды.

Къалгъан кёретлени сатып кетейик деп тургъаныбызлай, къатыбызгъа бир яникойчу киши жанлайды. «Малкъарлымыса? Жашчыкъ да сеникимиди?» – деп атамдан сорады. «Хау, Фардыкданма, жаш да мениким», - деп жууаллайды. «Терк окъуна эшегинги да сат да, аччачыкъ эт. Кесинг да элинге ашыкъ. Бизни бюгече кёчюрген этерикдиле»,- деп сабий къыйын, кетип къалады.

Ким биледи, ол къабартылы тиширыула да, бир жуукъ эшитип, таулуа кеттенден сора къыт, ачлыкъ келлигин билип, аны ючюн даулашыпмы сермеген болур эдиле толу челек жауланы. Он литр кирген бидон бла чыракъ суу сатып алгъан эдик да, ол рюкзак ичинде эди. Аны сыртыма кийдирип, атам мени юйге ашырады. Кеси уа базарда къалады, ызынгдан жетерме деп. Манга ол заманда оноч жыл болгъанды. Сабийден ангыламай эдим чыракъ сууну неге деп кётюрюп келгеними.

Хасанияны ичи, Герпегежни жаны бла, Аушигерни жолу бла Малкъаргъа келе турама. Къатым бла бир уллу машинала букъу этип озадыла. Бири мени къатымда тохтайды да, андан майор бла полковник чыгъадыла. Биринчи, рюкзагымы, кесими итледен къоруулай келген таягъымы да бир жанына быргъан, мени машинагъа тюртюп миндирип, орусча: «Сен бандитни жашымыса?» - деп сорады.

Орусча сёлеше билмегеними кёрген полковник татарча: «Абрекни баласымыса?» – деп къайтарады. «Угъай, атам базарлыкъ этип бошамагъанды да, шахарда къалгъанды. Мени уа юйге жиберигенди», – дейме. Элге Фардыкга, Малкъарны башланган жерине кирип тохтайбыз. Элни ичи да, гумулжукла кибик, машиналадан толуп эди.

Анам, сабийден къутулуп, гитче эгешчигим Зухура туугъанлы тёшекден къопмагъан эди. Юйге киргенимлей, кёзюме соруулу къарады. Мен да болушну айтдым. Атам кече юйге келмеди. Анам да, мен да жарсыр, не этерге билмей турдукъ.

Артдан билгенбиз, ол кече атам Малкъаргъа жеттенди. Алай, солдатла Фардыкга келирге кюймай, кече Азаматланы Цапайны юйюнде тохтагъанды. Тамата къарындашым Къоспартыда бухгалтер болуп ишлей эди да, орусча уста болгъанды. Бизни машиналагъа жюклей тургъанда, атабызны юйге желталмай къалгъанын солдатха айтады. Ол: «Жолда бара тюбесек, кёргюзтюрсюз да, ала барыгбыз», - дейди.

Атабыз а ол заманда: «Бизникиле къайдадыла?» – деп, эки къолун да жайып, Малкъарны Чегет жанында къазауат эте болгъанды. Баллиланы Гергъокъну жюз жылы болгъан къатыны Хосайны машинала тебиргенлей эси ауғанында, кузовда адамла, аны ёлген сунуп, тёгерегине жыйылып, жолда тургъан адамы кёрмей озгъаныбызны башха машинилада адамла айтхан эдиле.

Атамы Азаматланы Цапайны юйюню бла бир машинагъа миндиреди да, бир юйюнюча Акмолинскеде тюшюреди. Анда асыры къаты ишлегенден биринчи жыл окъуна орден бла саугъаланады. Поэзиолны Шамайылны жашы Ахия биз тургъан жерледе юйюрюню жартысын тапханын, бери тебирет тургъанын атама айтады. Ол, тилеп, аны пропускасына кесин да жаздыртады.

Бизге келе, Семипалатинскеде поездден бир такъыйкъагъа тюшеди. Аллах биледи, суу ишми ичерге чыкъгъан болур эди. Эшелондан къалып, аны чабып жеталмагъанын кёргенинде, Ахия атамы хапчуклырын перронгна атады. Ол айтханнга кёре, иги кесек аччасы да бар эди, хапчуклар аны къамбызны да кёрген эди. Андан сора атамдан бюгюннге дери хапарыбыз жокъу. Къайда думп болгъанды огъурлу Кичибатыр? Къайсы сары юзмезле жапхандыла аны аякъ ызларын?..

УЛБАШЛАНЫ Саният.

Миллетибизге сюймекликни эмда кишиликни баямлагъан къагъытла

Туугъан жеринден бир тюрлю терслиги болмай зор бла кёчюрюлген малкъар халкъны ачыуун, жюрек къыйынлыгъын ангылатыргъа амал жокъду. Миллетни ариу адет-тёрелерине, таза ниетлилигине, огъурлулугъуна, иш кёллюлюгюне къара жакъгъандыла. Аны бетин жоюп, алай бла аны сындырыргъа умут этген эдиле да, ала къара мурат ларына жеталмагъандыла. Бу сынаудан да халкъ айыпсыз чыкъгъанды.

Аны бек къыйын кезиюнде, Берияны аты бла кёп кюйсюзлюкле этилген жыллада, халкъын къоруулар, аны таза атын къайтарыр ючюн, жанларын аямагъан жигитле болгъандыла. Сталиннге, СССР-ни башха башчыларына да, ол терсликни тюзетирлерин излеп, къагъытла жазгъандыла - халкъыбызгъа сюймекликни эмда кишиликни ачыкълагъан къагъытла.

Ала кёп эдиле,алай бюгюн биз аланы бир къауумларын басмалайбыз. Редакцияда кенгешип, письмолары, кёчюре турмай, тюз жазылгъанларыча берип къоярга оноулашханбыз, алай, жарсыугъа, бир кесек къысхартып.

Сотталаны Хажи-Муссаны жашы Адилгерий -Уллу Ата журт урушда алты кере жаралы болгъан, жигитлиги ючюн кёп аскер сауғъала бла саугъаланнган офицер - «халкъланы бачамасы» Сталин аны миллетине этилген артыкълыкъланы билмеген сунуп, анга тарыгъып жазгъанды. Айхай да, аны письмосу Фрунзеден ары бармагъанды. Ызы бла уа, ючеуулен келип, алып кеттендиле - Магаданнга, 25 жылгъа. Жаланда КПСС-ни XX съездинден сора эркин этилген эди ол.

Алай тутмакъда турғъаны аны саулугъуна уллу хата салгъанды. Болсада ол кёп затха жетишалгъанды. Кандидат диссертациясын къоруулагъанды. Къарачай-малкъар тилни илму грамматикасыны авторларындан бириди. Литератураны бла фольклорну жыйыщдырып, бир ненча китап чыгъаргъанды.

Сотталаны Адилгерийни Сталиннге жазғъан письмосу жокъ болгъанды, алай аны сегиз жылны Якутскеде бек кюйсюз концлагерьде тургъандан сора КПСС-ни Ара Комитетини Президиумуна жазғъан къагъыты уа сакъланнганды. Бюгюн аны басмалайбыз.

ПИСЬМО А. Х. СОТТАЕВА В ПРЕЗИДИУМ ЦК КПСС

Поток времени унес далеко дни моей радости, когда я был полноправным гражданином Родины и работал на благо нашего государства, и, питая к ним неизменные благородные чувства, надеясь на свою полезность нашей многонациональной родине, беру на себя смелость представить на справедливый суд членов Президиума ЦК КПСС мои последние мысли об оправдании меня и освобождении из места заключения.

В 1944–45 гг. в г. Чкалове, находясь в распоряжении Южно-Уральского военного округа, я написал письмо на имя Сталина. В этом письме я излагал свои взгляды на вопрос переселения балкарцев из Кавказа в Киргизию и Казахстан.

Более девяти лет прошло с тех достопамятных дней, но не изменила мне память, и я вижу утро 8 марта 1944 года, точно это было только вчера, когда предатели Родины подняли свои грязные руки на мой народ и тем самым пытались посеять рознь и вражду между народами нашей страны, в том числе подорвать дружбу балкарского народа с русским народом.

В письме на имя Сталина – все мои помыслы были в пользу отечества и народа. Душа моя призывала меня к исполнению долга перед Родиной и партией, служению всеобщему счастью, красоте, справедливости и человечности. Я знал о сотнях и тысячах трупов сородичей, умерших голодной смертью в арыках Киргизии и Казахстана, а люди были свидетелями того, что брат не имел силы похоронить сестру, жена – мужа. Я с сокрушенным сердцем вспоминал жизнь и историю своего народа. Перед моими глазами вставал бесконечный ряд сумрачных картин прошлого.

Следственные органы Киргизской ССР, именуя это письмо воззванием, пришили мне ярлык буржуазный националист». Мой следователь майор Рогонов не постеснялся сделать даже следующее. Он меня спросил:

– Письмо написано вами, как убежденным буржуазным националистом?

Ответ мой гласил:

– Оно написано мною, не как убежденным националистом.Когда я подписывал протокол № 206, оказалось – это письмо написано мною, как убежденным националистом. Отрицательная частица «Не» исчезла. На мое возмущение он ответил: «Протокол подписан Вами!»

Также является ложью то, что я будто это письмо распространял среди курсантов. Следователь пошел на грубейшие нарушения советской законности, вплоть до прямой фальсификации обвинительных материалов. Показания Герасимова и Позднякова сфабрикованы следствием как клеветнические, фальсифицированные обвинения против меня.

Тщательная проверка установит, что из меня следственные органы искусственно сделали врага Коммунистической партии и государства.

Убедительно прошу все документы моего дела подвергнуть официальному осмотру. При этом окажется:

во-первых, что показания курсантов написаны рукой одного человека и одинаковы по содержанию слово в слово, даже знаками препинания, за исключением места, где они читали мое письмо на имя Сталина;

во-вторых, подлежит подвергнуть полному сомнению, что они подписаны лицами, давшими показания;

в-третьих, о существовании письма знали только начальник Политуправления Южно-Уральского ВО и члены партийной комиссии, решение которой я читал после ареста в 1949 году. Таким образом, документы, которыми МГБ Киргизской ССР открывал кампанию против меня, я имею все основания объявить явным и заведомым подлогом, кроме моего письма на имя Сталина.

Четыре года прошло с момента написания письма до дня ареста, в течение которого я был мишенью бесчисленных оскорблений со стороны следственных органов. Незаслуженно я приговорен к высшей мере наказания – лишению свободы сроком на 25 лет с исключением из партии.

Сознательно и преднамеренно я не мог никогда выступить против власти, давшей мне образование, человеческое счастье и направившей на светлый путь к будущему.

Свою сознательную жизнь посвятил я науке и просвещению, и вкладывал в сердца своих учеников любовь к науке, к народу, Кроме и партии. Я не продавал знаний за власть и богатство. Сердце мое было чистым. Давал людям знание, старался расширить науку размышлением и исследованием, ибо она не мертвое сокровище, а живое дерево, и я боролся, чтобы оно росло, расцветало, приносило плоды.

За 20 лет практической деятельности мною написано 12 научно-педагогических трудов.

Я жил только ради этого, а не мыслями против КПСС и Правительства. Из всего, что для нас всех свято, слово НАРОД – самое дорогое и замечательное. Ради народа мы все готовы пожертвовать не только своим желанием, но и жизнью. Этому меня учили идеи великих людей истории.

С 1945 по 1949 год мною написано ряд очерков, рассказов и стихов. На 100% они идеологически выдержаны и я в них не возводил клевету на советскую действительность, в чем обвиняет меня следствие. Справедливый разбор этих материалов всегда будет говорить только в мою пользу. Я в этом твердо уверен. Трудно мне сейчас, которого лишили возможности создания научных книг, которые служили бы государству и народу. Служить ради счастья и процветания народов – мой долг. И я твердо убежден в конечном торжестве истины, ибо жизнь нашей великой КПСС, слава и мудрость, которые покоряют весь мир, среда, полная высокой нравственной силы и света, вселяет в меня веру.

Я всей душой принадлежу нашему могучему социалистическому государству и народу, я работал для них. Борясь за просвещение и счастье балкарского народа, никогда не страдал ни националистической ограниченностью, ни бахвальством. Для меня, может быть, характерно, как всякому, сочетание чувства национальной гордости с мечтой о счастье человечества в целом. Я бы сказал не правду, если бы стал доказывать, что мне безразлично – жить или умереть. Мне, как и каждому, страстно хочется жить. Ведь я познал радость большого, захватывающего творческого труда. Я познал самое лучшее и благородное чувство – любовь к Родине, которой нельзя изменить, потому что она моя на всю жизнь. Я узнал тяжесть битвы и счастье победы.

Я всегда гордился и горжусь, что я усвоил его бессмертные идеи об истине и справедливости.

Я гордился и горжусь, что усвоил великую русскую культуру и сумел воспитать целую плеяду образованных людей из отсталых в культурном отношении народов.

Я скажу, что одно чувство владеет мной навеки – любовь к свободе, желание видеть все народы на Земле счастливыми.

Надеюсь, что вспомните обо мне, лишенном свободы на остаток своей жизни, защищая не национализм, а интернационализм в жестокое время деятельности врага народа и партии Берия и его шайки, ибо я знаю, кто борется за интересы народа, тот выступает не как националист, а как революционный демократ.

Я стремился осветить путь, по которому можно будет привести балкарский народ к просвещению и счастью в общей семье народов СССР.

Адилгерий СОТТАЕВ.
Якутская АССР,
Верхоянский р-н,
п. Батагай,1955 г.

Гайыланы Ахыяны жашы Мухтар (1921-2001), кадровый офицер, лётчик.Уллу Ата журт урушда беш жылны бомбардировкаланы кече бардырғъан авиацияда къуллукъ этгенди. 1946 жылда Сталиннге письмо жазғъанды, алай а жууап алырны орунуна «правительствону аманлагъаны ючюн» деп, репрессиягъа тюшгенди.

ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК ВКП(Б) ТОВАРИЩУ И. В. СТАЛИНУ

Мы, спецвыселенцы-балкарцы, расселенные на строительстве Алма-Ата Гэсстрой Казахской ССР, обращаемся к Вам от имени более тридцати тысячи балкарцев, высланных, как Вам известно, 8 марта 1944 г. из Кабардино-Балкарской АССР.

Из выселенного балкарского населения более 90% составляют дети, старики и женщины, чьи отцы, сыновья и мужья сражались с первых дней на фронтах Великой Отечественной войны с немецкими оккупантами.

Подавляющее большинство мужского населения призывного возраста балкарцев находилось в рядах Красной Армии и в партизанских отрядах вне территории Балкарии, большинство которых погибло на полях сражений с фашизмом, а их семьи высланы на уничтожение голодом на чужбине без каких-либо на то оснований, кроме их национальной принадлежности. Такая же участь постигла и тех, кто остался жив... Все это напоминало нашествие озверевших интервентов-грабителей. Нам не давали одеться, брать с собой одежду, вещи, деньги. Солдаты с офицерами обыскивали наши дома, забирали деньги, драгоценности, все, что им нравилось, и все это делалось параллельно с местными грабителями, появившимися на рассвете 8 марта 1944 г. на глазах выселяемых балкарцев.

Подобные обвинения, какие были предъявлены нам, балкарцам, можно предъявить и другим оккупированным и не оккупированным народам...

Балкарцы немцев не встречали, митингов в их честь не устраивали, формирований из балкарцев у немцев не было...

Более 75% населения балкарцев, проживавших в то время в высокогорных аулах и состоявших в основном из стариков, женщин и детей, немцев не видели даже в глаза и не общались с ними. Огульные с клеветой и ненавистью ко всем балкарцам обвинения в предательстве нужны были кумеховскому руководству Кабардино-Балкарии в сговоре с неудачливыми военначальниками прикрыть бездарность, проявленную им во время наступления и оккупации КБАССР немцами, а также нагло и подло свалив все предательство в республике в период войны на нас, балкарцев.

Наша жизнь в настоящее время не имеет никакого смысла. Мы все обречены на смерть горем, голодом, нищетой и разнузданной беззаконностью. В 1944-1945 гг. в Алма-Ата Гэсстрой из 850 семей балкарцев умерло 559 человек балкарцев исключительно от голода и связанных с ним заболеваний.

Некоторые руководители в местах поселений и спецкоменданты относятся к спецпоселенцам как к людям, подлежащим физическому уничтожению. Ни один правоохранительный орган не обращает внимания на наши жалобы, считают все методы беззакония, унижения, лишение человеческих прав дозволенным и правильным. Хотя в конституции написано, что национализм уголовно наказуем, сын за отца не отвечает, отец за сына не отвечает. Положение балкарского и других спецвысланных народов – это разновидность еврейских погромов с жесточайшим комендантским режимом.

Наши дети не имеют возможности учиться, их в учебные заведения не принимают под разными предлогами, нет литературы на родном языке. Молодежь не может служить в Красной Армии, не имеет права кроме как трудиться физически и умереть в нечеловеческих условиях на чужбине без родины.

Глубокоуважаемый Иосиф Виссарионович!

Факты, изложенные выше, вынудили нас обратиться в столь трудное время к Вам лично, Руководителю Советского государства, где мы не проживаем как его полноправные и свободные граждане, а существуем без каких-либо прав, свобод и родины, в надежде, что Ваша мудрость позволит объективно разобраться и осудить преступную акцию вероломства местных властей-националистов в сговоре против балкарского народа с целью выслать его на уничтожение из исторической родины, и решить вопрос о возвращении безвинно высланного народа в прежние места жительства, восстановлении автономии балкарцев.

Мухтар ГАЕВ.

Изложенное выше подтверждаем подписями: (жетмишге жууукъ адам къол салгъан зда)
Алма-Ата, Казахская ССР,
1 февраля 1946 год.

Белгили малкъарлы жазыучу Отарланы Керим (1912-1974) КПСС-ни Ара Комитетине письмосун сюргюнде болгъанында жазгъанды. Уллу Ата журт урушну биринчи кюнлеринде окъуна фронтха кетип, анда бир бутун да тас этип келген, жигитлиги ючюн Къызыл Жулдузну ордени бла эм кёп майдалла бла саугъаланнган киши халкъына этилген артыкълыкъгъа къалай чыдарыкъ эди.

Битеу жарсылары аны чыгъармачылыгъында шарт кёрюнюпдюле. Аны назмуларыны жыйырмадан артыкъ жыйымдыгъы чыкъгъанды, ол санда «Жолла», «Сагъышла», «Тууған жерим», «Танг жулдузум».

ПЕРВОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КПСС ТОВАРИЩУ ХРУЩЕВУ Н.С., ЧЛЕНУ ПРЕЗИДИУМА ЦК КПСС ТОВАРИЩУ БУЛГАНИНУ Н. А., ЧЛЕНУ ПРЕЗИДИУМА ЦК КПСС ТОВАРИЩУ ВОРОШИЛОВУ К. Е.

Я, как коммунист, решил обратиться к Вам по одному важному вопросу, который волнует меня, и моя совесть - совесть коммуниста - требует от меня обратиться к моей партии, к Вам, ее мудрым руководителям, рассказать о том, что я думаю о судьбе моего оскорбленного и униженного народа. Это - вопрос о дальнейшей судьбе маленького балкарского народа, из среды которого я вышел.

Я глубоко уверен в том, что мой несчастный народ был выселен по вине врага советского народа Берия и его приспешников. Известно, что этим вопросом занимался Берия сам лично, что балкарцы были отторгнуты от братской Кабарды и родных гор только по его самоуправству. Обосновывая свое решение необъективными данными о мнимой "неблагонадежности" балкарцев, Берия злоумышленно и лживо информировал Правительство о Балкарии. Берия оклеветал горских тружеников, оскорбил, унизил и лишил их родных гнезд. Берия выставил балкарцев как разбойников и бандитов, врагов Советской власти. Фактом переселения балкарцы были обречены на тяжелые материальные и моральные лишения, во многих случаях на голодную смерть. Но в данном случае главное не это. Умерших от голода детей, женщин и стариков невозможно воскресить. Речь - о судьбе живых.

Факты из истории маленького балкарского народа говорят совершенно обратное той клевете, которая была использована палачом Берия при активном содействии некоторых работников НКВД и НКГБ Кабардино-Балкарской АССР...

До начала Отечественной войны Балкария стала одним из самых передовых районов страны, были созданы богатейшие колхозы, совхозы, замечательные села, школы, больницы. По ликвидации неграмотности Балкария занимала одно из первых мест среди национальных советских республик страны. В результате коллективизации Балкария стала богатым, цветущим краем в подлинном смысле слова. Благодаря заботе партии и Советского правительства, выросла своя национальная советская интеллигенция.

В годы Отечественной войны сыны Балкарии наряду с воинами других национальностей отважно, не жалея своей крови и самой жизни, сражались на фронтах, защищая нашу Советскую Родину. На полях битв пали многие и многие сыны Балкарии. Их кровь ныне взывает о великодушии в отношении их народа - матерей, отцов, жен и детей, братьев и сестер. Мало найдется балкарских семей, из которых кто-нибудь не был или не погиб на войне, защищая нашу Родину. Это - факты, не могущие быть отвергнуты никем и никогда.

На Кавказе балкарцы веками растили зерно, можно сказать, прямо на скалах, косили сено над пропастями, дна которых не видно, действительно, трудились, как муравьи. Мой маленький народ считался не только одним из самых трудолюбивых, но и одним из самых талантливых на Северном Кавказе. Он, как и всякий народ, независимо от численности, в течение веков создал золотые россыпи народной поэзии, чудесный самобытный мир заключен в его сказках, нестареющая мудрость в его пословицах, неувядающая поэтическая сила в его песнях и эпических поэмах. Наш народ, как и любой другой, имеет свой прекрасный язык, самобытную культуру. Все это он берег отвалено, сохранил свой язык и обычаи в течение веков под ударами жестоких завоевателей, когда воин был нужен в горах не меньше пахаря, когда могил павших в горах за свободу было больше, чем живых.

Я глубоко убежден в том, что мой народ не виноват перед родным Советским государством. Были виноваты отдельные, чуждые народу элементы, притом их было ничтожно малое количество. Основные же массы народа всегда были на стороне родной Советской власти, такими остаются по сей день и останутся навсегда. Это тоже достаточно хорошо доказали балкарцы за эти одиннадцать лет жизни в Средней Азии своим честным трудом.

В течение 11 лет пребывания в местах поселения моего народа я не переставал думать о судьбе своего несчастного народа. А память о моих погибших за Советскую Родину товарищах требует от меня, коммуниста, обратиться к моей великой партии, к ее руководителям с великой просьбой обратить внимание на судьбу сирот, вдов, стариков и старух, отцы и мужья, сыновья и братья которых отдали свои жизни за свободу и счастье нашей Советской Родины. Чувство ответственности перед детьми моих погибших за Родину товарищей не дает мне покоя и заставляет меня с этой великой просьбой обратиться к Вам.

Просьба моя о том, чтобы наше родное Советское правительство разрешило балкарцам вернуться на свою землю, облитую их потом и кровью. Не считаясь с тем, что я прикованный к костылям на всю жизнь инвалид (без ноги), летом этого года объездил почти всю территорию Балкарии. Видел, что территория Балкарии в основном пустует. Замечательные высокогорные пастбища в районах Чегема, Баксана, Гунделена, Кашхатау не используются. Все эти годы земли там остаются заброшенными, там никто не может заниматься скотоводством так, как это делали балкарцы, всегда считавшиеся лучшими скотоводами Кавказа.

Самое главное, что благоприятствует положительному разрешению этого вопроса, то, что при возвращении балкарцев на прежние места жительства (земли) переселять оттуда никого не будет надобности. Возвращение же балкарцев снова поднимет экономику Кабарды и принесет стране только пользу. Я уверен, что никакой национальной розни и вражды со стороны балкарцев, как проявление мести за случившееся, не будет иметь места никогда. Я это утверждаю, зная и учитывая национальный характер балкарцев.

Это также подтверждается всей историей жизни моего народа в прошлом. У балкарцев никогда не было националистического отношения ни к русским, ни к кабардинцам, ни к другим соседним народам. Вернувшись на родную землю, балкарцы снова будут трудиться с удвоенной энергией. Я знаю свой народ и за него ручаюсь головой.

Если бы я не был глубоко убежден в том, что возвращение балкарцев принесет не вред нашей Родине, делу нашей партии, а пользу, я не стал бы просить Вас об этом, ибо я, прежде всего коммунист и в первую очередь мне дороги интересы нашей великой Родины. Коммунист, интернационалист, я люблю и глубоко уважаю все народы и их культуру, горячо люблю великий русский народ, на культуре которого воспитывалось не только одно мое поколение горцев, который помог моему маленькому народу освободиться от векового гнета, но я так же горячо люблю и свой несчастный народ и всей душой хочу, чтобы он был возвращен в ряды других счастливых народов нашей Советской Родины.

Наконец, я хочу, чтобы слова "переселенец", "бандит", "фашистские пособники", какими нас щедро наделяли всегда в течение 11 лет пребывания в местах поселения, перестали преследовать нас, как проклятье. Я был и остаюсь сыном своей ленинской партии и народа. Я был Вашим солдатом (не героем, таким, каких у Вас было миллионы), отдавшим полжизни и здоровье за дело руководимой Вами партии. И вот я хочу, чтобы Вы услышали мой голос, голос коммуниста - Вашего солдата, хочу оставшуюся жизнь прожить как Человек, хочу, чтобы мои дети не проклинали меня после моей смерти за то, что они балкарцы.

А ведь таких сынов у моего народа, как я, защитников Родины - живых и мертвых, - не одна тысяча. Они наравне с другими, выходцами из других национальностей, честно сражались за нашу Родину, за ленинизм. Я думаю, что эти воины, живые и мертвые, имеют право просить Вас о великодушии к их народу.

Я уверен, что возвращение балкарцев в родные горы сделает только честь нашей мудрой партии и правительству, это вновь вернет балкарцев в ряды других счастливых народов нашего великого Союза, даст балкарцам возможность поднять свою национальную советскую культуру, это даст моему народу самую величайшую радость, какую только знали люди на земле, и мой народ останется вечно благодарным Коммунистической партии и Советскому правительству.

Великая надежда, что ленинское великодушие ЦК КПСС и Советского правительства вернет балкарцев к их родным очагам, теплится в моем сердце.

10 октября 1955 г.
Керим ОТАРОВ,
член КПСС с 1940г.,
партбилет №06776743,
член Союза писателей СССР. Адрес: г. Фрунзе, Киргизская, 32

Къайнагъан жюрекледен чыкъгъан кюйле

Тангнга жуукъ...

Тангнга жуукъ, тау элде
Тангсыз жукъу бёлдюле.
Эшик, терезе тюйюп,
Ачы буйрукъ бердиле.

Аппабызны сёзлери,
Тюшюмдеча, кёлелле:
«Айланалла юй сайын,
Эштада, кёчюрелле...»

Жукъу арада элгенип
Уяндыкъ, титиредик.
Анам къоюнуна къысып,
Биз а жиляп тебиредик.

«Балаларым, жилямай,
Терк кийиннген этесиз...
Ой, кюнюм къурумагъан,
Бизни къайры элтесиз?!» -

Къазауатда атабыз,
Биогюн не бек излетдинг!
Болмагъанлай хатабыз,
Бизге бу кюн нек жетди?

Аппамы акъ сакъалын
Жилямукъла жуудула.
Солдатла, кирип хыны,
Юйюбюзден къуудула.

Сен да алаймы этип
Айланаса урушда?
Ой, андан эсе ёлюп
Къалсын ананг Майрышхан!

Биз этген къаргъашы жетсин
Къыйынлыкъла бергеннге!
Сарнай-улуй чыгъабыз
Таула аллы ёзеннге.

Ой, мени жаум кёрсюн

Биогюн былайда халны!
Сюрюп келип, жыйдыла
Элде табылынгланны.

Бизни къызыл аскерле
Энди не деп ойлайла?
Бир бирибизни излерге
Къоймай, аман къыйнайла.

Халкъны былай жунчутуп,
Айтыгъыз, не табасыз?
Жашларыбыз - урушда,
Юсюбюзге чабасыз.

Эркегырыу къалдырмай,
Къазауатха ийдиле.
Алагъа жилягъандан
Кёзлерибиз кюйдюле.

Ой, Къызыл аскерибиз!
Кёп къубултып жашадыкъ,
Сагъайыпэслерибиз,
Кёз жашланы бошадыкъ.

Ачыпыр дедик бизге
Насыпха эштир эшик.
Сени суукъ этмезге
Къол къап, чындай да эшдик.

Энди уя сакълайдыла
Машинала, тизилип.
Акъ топуракъчы жилийды,
Дуниясындан тюнгюлюп.

Айырмай къарт не бала,
Жилятханды къаугъагъыз.
Сегизинчи март бла
Бумуду да саугъагъыз?

Сегизинчи мартха атаб а къояма

Сегизинчи мартха атаб а къояма:
«Сенсе таулу халкъны жауу», - деп.
Тёгерекге къарай, жиляй а барама:
«Сау къал, Кавказымы тауу»,- деп.

Ой, машиналагъа къуюп да баралла,
Аллах буйрукъ этсе, къайтырбыз.
Къартла, къарыусузла, амалсыз саусузла
Жолда ёлселе, не айтырбыз?

Жарлы таулула уа кетиб а баралла,
Къум тюзде жол тутуп Сибирьге.
Ала жанларындан адал тойгъандыла,

Къараялмайдыла бир бирге.
Къазауат этелле, ах, ол бизни жашла,
Жанларын Берлинде берелле.
Аланы ёсдюрген атала, анала
Сибирьледе ачдан ёлелле.

Жарлы башыбыз нек къалгъан болур эди
Бу Совет властьда айыпха?
Быллым элибизни биз къоюп чыкъгъанбыз
Анда Омарланы Тайыпха.

Атала - фронтда, анала - Сибирьде

Атала - фронтда, анала - Сибирьде,
Не узакъ эди жоллары!
Кёчгюнчюлени уа, шинки, мурса жыя,
Хиппил, берч болдула къоллары.

Топуракъ юйюбюз, къаурадан кюлюбюз?
Адам мында къалай жашайды?
Кюн аман къыздырып, хауасы тыйылса,
Бу жер жаханимге ушайды.

Мында ёлген болса, ол алай ёледи,
Алгъа ёпкесине къатылып.
Эшекле да окъуй, итле да улуй,
Кавказыбыз къалды атылып.

Бири ёлсе, башхасы да ёледи–
Атала бла анала,
Орта Азияда ёкъюз къалалла
Кавказдан келген балала.

Бу юсюме кийген мени кийимим-
Этеги, женглери къыйылып.
Бабаларыбыздан къалгъан журтубуз
Къалды збизеле жыйылып.

Орта Азияда адамла жарсыйла,
Таулулагъа келген къадаргъа.
Битеу дуния сейир этеди Берия
Таулулагъа берген «саугъагъа».

Тауладан айырылыу

Биз сизни къоюп, алай барабыз,
Хайда, сау къалыгъыз, таулаларым!
Бу ишни бизге къалай этдиле
Тюз миллетими жаулары!

Биз да кетип алай а барабыз,
Сизден айырылып, таула.
Ёлген ёлсе да, къайтырла бери
Сизни унутмагъан саула.

Ой, бийик таула, ёмюрлюк къаяла,
Сиз сау къалыгъыз, саламат!
Чачылып кетди, хатасы болмай,
Сизни бек сюйген жамуат.

Къалыгъыз, таула! Унутмагъыз бизни,
Сизни бла бирге ыранла.
Эркинликни сюйген, тюзлюкню сюйген,
Жырыбызны ала жырларла.

Хайдагъыз, таула, тау кийикле,
Тау жугъутурла, маралла!
Сизни бек сюйген, сизнича ёсген
Таулула кетип баралла.

Хайдагъыз, къушла, тау кийикле,
Тау жугъутурла, маралла!
Сюйген тауларыбыз, иесиз болуп,
Сизге аманатха къалалла.

Ариу а таула, бийиг а таула,
Хар затдан нечик байсыз сиз.
Алай байлыкъдан а не магъана?
Къалдыгъыз бизден иесиз.

Узакъ Азияны жыры

Мен айтайым да, сиз тынгылагъыз
Узакъ Азияны юйюне.
Печать да урулуп, кирит да салынды
Атам Илиясны юйюне.

Биз машинагъа алай миннгенбиз,
Хапчукларыбыз байланыпъ.
Узакъ Азиягъа жилягъ келгенбиз,
Урал тауланы айланыпъ.

Тогъуз кюн, тогъуз кече келгенбиз,
Къайры элтгенлерин билмейин.
Азияда биз къалай жашайыкъ,
Бир ышармайын, кюлмейин?

Кёкде баргъан а кёксюл кёгюрчюн,
Сен бизни юйге къайта бар.
Белоруссиядады мени Къазийим,
Сен бизден салам айта бар.

Белоруссиягъа мен да барлыкъ эдим,
Жолу бекди да, иймейле.
«Сени къарындашынг Польшадады», -дейле,
Мен къайдагъысын билмейме.

Кече да, кюн да канал къазама,
Макъала бла сёлеше.
Мен макъаладан сууаплыкъ алдым,
Ах, жиляй-жиляй, кёл эте.

Ибрахим бла кесимден сора
Жокъду бизни мында кишибиз.
Къуу Азияда къалай жашайыкъ?
Мамукъ жыйгъанды ишибиз.

Узбек элледе, саман юйледе,
Ой, адам къалай жашайды?
Кюн да къыздырып, хауа айланмай,
Бурмай, жаханимге ушайды.

Мен таудан таугъа тогъай салгъанма

Мен таудан таугъа тогъай салгъанма,
Ой, тау артына жетдирип.
Жарлы анамы алып кетдиле,
Бир кёзкёрмезден ётдюрюп.

Къалай кёрейим, бизни арабыз
Бир чыпчыкъ ётмез тау болса.
Мен, жангыз къалып, инжилмез эдим,
Хусей къарнашым сау болса.

Къарнашларыма гюнях салмайма,
Кесим этгенме кесиме.
Мен, жарлы, анам ары кеттенли,
Кюнюм айланды терсине.

«Ах»,- деп ахсынып, жерге олтурсам,
Титирейдиле кырдыкла,
Мен, онгум къуруп: «Ой, анам!»

- десем,
Тохтап, къарайла булутла.
Ёлмесем, барып, жучакъларыкъма
Туугъан элими хар ташын.
Айсыз кечеми юнлей жарытхан,
Къайда Ханапий къарындашым?

Ах, гурт тауукъну къуш алса, анам,
Жюжеклерин да ол кубар.
Башымы суугъа атып кетерем,
Бу эки балама ким къарар?

Жашауум алгъын ма алай эди,
Ой, кюн кюзгюге тийгенча.
Кёчгюнчюлюкде дуниям мутхузду,
Ах, кюн булутха киргенча.

Сизни сагъынып жиляйма

Айт дей эсегиз, мен да айтайым,
Ой, ёкъюзлени кюйлерин.
Акъ сюртмей, къаралай сиз къоюгъуз
Атасызланы юйлерин.

Кавказдан келип, Къыргъызда къаздыкъ
Жарлы атамы къабырын.
Атам амалтын ауруу тапханды
Жаш жюрегими тамыры.

Жюрегим бир бек тебеди, тенгле,
Жарылып, тохтап къалырмы?
Герман урушдан сау келип, мында
Ёлгенден жарлы болурму?

Белими къаты тартама, тенгле,
Эки ёкъюзлюк жетгенди:
Къыйынлы анам, дуниясын къоюп,
Атамы юзындан кеттенди,

Къан къазауатха мен да барайым,
Киши туймасын аллымы.

Къыргъызда атасы, анасы ёлсюн,
Ой, мени жети къанлымы.

Мен ойнар, кюлюр да заманымда
Ёкъюзле кюнюн сынайма.
Башха мадарым жокъду, ой, анам,
Сизни сагъынып, жиляйма.

Алай жиляйма, Кавказагъа ушатып
Къыргъызияда тауланы.
Кавказ таулагъа Аллах къайтарсын
Ёлмейин къалгъан сауланы!

Тарыгъыуларым ючдюле

Тарыгъыуларым ючдюле, къызла,
Айтыргъа аузума кючдюле,
Айт дей эсегиз, барын да айтайым,
Бары да эсиме тюшдюле.

Энтта жаз башы келгенди, къызла,
Сиз къыртишлени оюгъуз.
Азияны ишин биз тауусмабыз,
Бир солумагъа къоюгъуз!

Къолларыбызгъа гетменле алып,
Биз къыртишлени ойбыз.
Аллахха ийнанныгн биз ийнансын,
Биз жаныбыздан тойгъанбыз.

Этер къарыуубуз къуруду энди,
Бизни элтип, суугъа атсынла.
Бизге бу ишни сынатхан итле,
Ой, къара жерге батсынла!

Насыпсыз халкъда эр киши

жокъду
Къабырыбызны къазагъла.
Тенгизни суу шакъыгъа жетмез
Кёргенлерими жазаргъа.

Акъылыбызны жыяйыкъ энди,
Бу къыйынлыкъны кёргенле,
Сегиз адамын Азиягъа элтип,
Экисин алып келгенле!

Ой, башыбыздан кюн къыздырады,
Акъ къоргъашинлей эритип.
Бу збизеге не хата этген эдик,
Бизни быллай бир термилтип?

Тёгерегимде мен табалмайма
Алгъынны таулу нюр бетни.
Къайтыб а, къайры къайтайыкъ энди,
Жартысы къырылгъанд миллетни.

Мамукъ жыйгъан къызла

Энтта къууанып мен киялмайма
Ариу быстырны юсюме.
Аузум айтмаса, жаза билмейме,
Сёзюм сыйынмайды ичиме.

Къыйынлы къызла мамукъ жыйбыз,
Ёрге тюзелмей белибиз.
Бу ёмюр былай жиляйлы кётер,
Бир кётюрюлмей кёлюбюз?

Танг атмай ишге барабыз, къызла,
Ашхамда ишден къайтабыз.
Бирге жыйылып, къыйынлы къалкъым,
Тарыгъыу хапар айтабыз.

Бизден сора да кёп миллет барды
Бу къыйынлыкъны кёргенле.
Къатын да алмай, эрге да бармай,
Жашлай ажымлы ёлгенле.

Ёхтем халкъымы элтип урдула
Ат орунлада жашаргъа.
Башлагъандыла, бир башха болмай,
Къыйынлыланы ашаргъа.

Ашыбыз болмай, танг атмай туруп,
Къаты токалла урабыз.
Кюню къурурукъ комендант келсе,
Азрайыл келген сунабыз.

Бу къыйынлыкъда жашайбыз, къызла,
Биз ойнамайын, кюлмейин,
Эркин атларгъа комендант къойма,
Къалай этерге билмейин.

Сиз бир тынгылагъыз

Мен айтайым да, ой, сиз бир тынгылагъыз
Ариу Розаны кюйюне.
Аны больницагъа алып барадыла,
Сау-эсен келсин юйюне.

Розаны хапарын алай бередиле,
Телефонла бла сёлешюп.
Сау жети айны ол больницада жатды,
Жарлы жаны бла кюрешип.

«Ой, мени анам а шашхын а боллукъду.
Хапарымы анга жазмагъыз.
Ол хужу гетменден мен ауруу тапханма,
Аны бла къабыр къазмагъыз.

«Восьмидесятыйни» хужу каналлларын
Мени ючюн эриши кёрюгюз.
Бош къалгъан а мени ауур гетмениме элтип,
Эсентайгъа беригиз.

Къуу болуп баралла, санга къыйнала
«Восьмидесятыйде» терекле...
Ариу Розаны аманат эттенбиз
Бийик кёкде сыйлы мёлекге.

Ачылмаз кирит салынгланд

Ачылмаз кирит салынгланд, дейле,
Атам Илиясны юйюне.
Сиз тынгылагъыз, мен айтайым да,
Хужу Азияны юйюне.

Башымы салып мен а жатама
Азияны темир жолунда.
Ах, биз жарлыла къалай жашарыкъбыз
Узакъ Азияны къолунда?

Бизде жашагъан, ой, эллилени
Узбеклилелле кёбюсю.
Анам мында ёлюп, атам анда ёлюп,
Кёралмадым анамы ёлюсюн.

Сабийликден жыйгъан хапчукларымы
Тенг къызларыма юлеше,
Сабий санларым ырахын болдула,
Мамукъ жыяргъа кюреше.

Къазауат этеди, мени Хусейчигим,
Журтуна жаным бергенди.
Жарлы анама билдиригиз деп,
Ма былай тилеп ёлгенди:

«Жиляма, анам, сарнама, анам,
Бёлесе мени жанымы.
Ой, ахырат тёре анда бар эсе,
Къоймазма Гитлерге къанымы».

Тёртюнчю жашым, сабий Хасанбий,
Менден жашыртын кеттенди.
Энди къолумда балам къалмады,
Барын къазауат этгенди.

Ызындан сюрюп, гитче баламы
Мен Невинкада жеттенем,
«Мудах болма да, жигитчик бол»,- деп,
Мен анга кёл да этгенем.

Аскер эшелонла кетип баралла,
Темир жоллада къаралып.
Темир жолда бауурланып, жиляйма,
Баламы ызындан таралып.

Менича кёпле тарала болурла,
Къазауатда къырылып жашлары.
Фашист жиляла созулуп жатарла,
Жоллада эзилип башлары.

Хорлам къызыллада боллугъун билеме,
Бир эл жерлерин бермейин.
Азиягъа кёчюрюлюп, ачдан ёлеме,
Уллу хорламны кёрмейин.

Къыйын кюнюбюз

Сегизинчи мартда, сагъат а тёртде
Арбазыбыз аскерден толгъанды.
Къартла бла сабийле, не этигиз?
Сизге болуру болгъанды.

Жарлы халкъны тюртюп чыгъарадыла,
Ашыкъдырып, кийимлерин кийдирмей.
Къара вагонлагъа къуюп, алып баралла,
Къайры баргъанбызны билдирмей.

Ата-аналарына жашлары
Къайгъылы сагъыш этедиле,
Аналары уа узакъ кетип барадыла,
Этек алларын жилямукъдан толтуруп.

Жарлы анала, балаларыгъыз жан бередиле,

Окоплада къанларына булгъаныпъ.
Аланы ёсдюргенле да барадыла Сибирьге,
Жууургъансыз, жастыкъсыз, кийимлерине чулгъаныпъ.

Сталин, къыралны сакълагъанланы юйдегилерини
Тангларын аман бла атдырдынг.
Хатасызланы узакъгъа ашырып,
Ёлген ананы эмчегин сау сабийге тартдырдынг.

Сталин таматабыз, тёрт да Кавказ миллетчикге
Ючюнчю фронтну ачханса.
Уллу Кавказны «Анабыз бизге къалай тёзёр?» -деп,
Сагъышлы кетип барады...

Энди письмосу келмейд Хасанны.
Къайда тас болуп къалгъанды?
Письмосун алсам, кёлюм басылаед,
Ол жюрек жара салгъанды.

Сен къайда тас болгъанса, Хасан?
Мен сенден хапар тапмайма.
Энди жатхан орнум чыгъана

болгъанды,
Оруннга кирип жатмайма.

Ючюнчю балам, жарлы Хусейчик,
Ол да къазауатха кетгенди.
Разведкада айлана, кече-кюн жатмай,
Кёп къыйынлыкъла чекгенди.

Къазауат этё, мени Хусейчигим,
Журтуна жаным бергенди.
Жарлы анама билдиригиз деп,
Ма былай тилеп ёлгенди:

«Жиляма, анам, сарнама, анам,
Бёлесе мени жанымы.
Ой, ахырат тёре анда бар эсе,
Къоймазма Гитлерге къанымы».

Тёртюнчю жашым, сабий Хасанбий,
Менден жашыртын кеттенди.
Энди къолумда балам къалмады,
Барын къазауат этгенди.

Ызындан сюрюп, гитче баламы
Мен Невинкада жеттенем,
«Мудах болма да, жигитчик бол»,- деп,
Мен анга кёл да этгенем.

Аскер эшелонла кетип баралла,
Темир жоллада къаралып.
Темир жолда бауурланып, жиляйма,
Баламы ызындан таралып.

Менича кёпле тарала болурла,
Къазауатда къырылып жашлары.
Фашист жиляла созулуп жатарла,
Жоллада эзилип башлары.

Хорлам къызыллада боллугъун билеме,
Бир эл жерлерин бермейин.
Азиягъа кёчюрюлюп, ачдан ёлеме,
Уллу хорламны кёрмейин.

Къыйын кюнюбюз

Сегизинчи мартда, сагъат а тёртде
Арбазыбыз аскерден толгъанды.
Къартла бла сабийле, не этигиз?
Сизге болуру болгъанды.

Жарлы халкъны тюртюп чыгъарадыла,
Ашыкъдырып, кийимлерин кийдирмей.
Къара вагонлагъа къуюп, алып баралла,
Къайры баргъанбызны билдирмей.

Ата-аналарына жашлары
Къайгъылы сагъыш этедиле,
Аналары уа узакъ кетип барадыла,
Этек алларын жилямукъдан толтуруп.

Жарлы анала, балаларыгъыз жан бередиле,

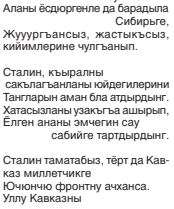

Окоплада къанларына булгъаныпъ.
Аланы ёсдюргенле да барадыла Сибирьге,
Жууургъансыз, жастыкъсыз, кийимлерине чулгъаныпъ.

Сталин, къыралны сакълагъанланы юйдегилерини
Тангларын аман бла атдырдынг.
Хатасызланы узакъгъа ашырып,
Ёлген ананы эмчегин сау сабийге тартдырдынг.

Сталин таматабыз, тёрт да Кавказ миллетчикге
Ючюнчю фронтну ачханса.
Уллу Кавказны буслийманларын узакъ ашырып,
Гумулжук тёбелей чачханса.

Къуанчха кётюрген багъалы ырысхыларыбыз
Къалып барадыла, кюбюрлерибиз ачылмай.
Къарачай-малкъар халкъыбыз, къалып барады, ой,
Урлукъларыбыз жерге себилмей, чачылмай.

Къарачай, Малкъар, къалгъанбыз юйсюз, малсыз,
Къуу ёзенлеге тёгюлюп.
Ахшы къартларыбыз ёлюп барадыла,
Ата журтларында жашауларына термилип.

Къартларыбыз къара сырадан тартыучуелле,
Бирден-бирге айланып.
Кёчгюнчюлюкде къалгъансыз, жарлыла,
Нартюх жарма бла къую суугъа таянып.

Эки ыйыкъны жолоучулукъну къыйынлыгъын сынагъансыз,
Къарныгъыз ашдан тоймайын.
Онюч жылны жашагъансыз,
Комендантладан эшикге чыгъаргъа амалыгъыз болмайын.
Сталин таматабыз, тёрт кавказ миллетчикге
Унутулмаз къыйынлыкъ салгъанса.
Къырарла арасында башынгы,
Болмаз кибик, айыплы иш алгъанса.

Ким эшитгенди шериятда, законда
Сюд этилген бешикдеги сабийге?
Сюдсюз Сибирьге кетип баралла
Оп эмчек ичген сабийле.

Юйдегилеринден ажашып ёлдю», - дейле.
Жашайдыла ышармайын, кюлмейин.
Киши журтунда къыйынлыкъда турадыла,
Адамларын къалай табаргъа билмейин.

Агъач отундан айырылып къалгъансыз,
Къурай деген къуу къаургъа таянып.
Кавказны буслийман халкъылары,
Турасыз жыжымсызлай байланыпъ.

Биз кёрген къыйынлыкъланы Кёси саулай айтсакъ эди кесине.
Сталин аскерчиле ёсдюрген ата-аналадан
Уялмазмы эди, гууур, бётине?

Жолоучулукъда ёлюп, барыр жерлерине жеталмай,
Ахулаларына ажымлы болгъанла,
Къызыл Аскерде ёлген жашларына «эришин»,
Къабырда белгисиз къалгъанла.

Ёлсем, къабырымы сыртда салыгъыз

Эртте окъуна къан жаугъан эди,
Немис Кавказгъа кирген кюн.
Къыяма юннге шыл эди
Ол биз поезгде минген кюн.

Кавказны тишырылары
Къалмай къара киелле,
Урушда айланнган таулу жашланы,
Тутуп, Сибирьге иелле.

Сибирьге баргъан заманда,
Ариу санлары къалтырай,
Урушда алгъан орденлери
Кёкюреклеринде жылтырай.

Сталин бизни сейир этгенди,
Къуру да жилят турурча.
Ёлсем, къабырымы сыртда салыгъыз,
Кавказдан хауа урурча.

Мени быстырларым тагъылып къалдыла
Ундурукъ арты чюйлеге.
Уллу Сталин не оноу этер
Оноусуз къалгъан юйлеге?

Сталинни бизи къойыкъ,
Ол дуниядан кеттенди.
Берияны бизге этгени
Кёси башына жеттенди.

Кавказны унутуп къоя турмагъыз,
Кёзле жилямукъдан толуучу.
Кавказны унутуп къалай къоярсыз,
Ариу салкъын сыртла болуучу?

Москвады бизге оноу этген,
Ары письмола иебиз.
Бу эркинликни Хрущёв бергенди
Биз аны иги билебиз.

Тилегибиз къабыл бола келди,
Келигиз, ойнайыкъ, юлейик.
Ёлгенлерибиз жаннетли болсунла,
Аллахдан аны тилейик.

Узакъ айырылып барабыз

Ой, Кавказ таула, бийик да таула,
Бизни деменгнили къалабыз.
Сиз да жиляргъыз, ой, биз да жиляйбыз,
Узакъ айырылып барабыз.

Узакъ айырылып, кетип барабыз
Ёмюрлюк жашагъан тауладан.
Мында ёлгенлеге бош жиляй эдик,
Ала насыплылла сауладан.

Москвадан келген уллу командирле,
Тёгерекни алып, санайла.
«Ай, бизни къоюп, кетипми барасыз?» - деп,
Ёлгенле бизге уа жиляйла.

Ала, жилямай а, не этсинле, харип?
Кетдиле дуучы къартлары.
Орта Азияда жангыз жылгъа болду
Ол харип къартланы артлары.

Ыстауат сакълагъан бизни итлерибиз,
Ызыбыздан къарап, улуйла.
Ёмюрлюк Кавказдан жангыз бир жолгъа
Къаллай жарыкъ элле къуруйла.

Машинагъа минип кетиб а барабыз:
«Ачыулу кюндю, - деп, - юнюбюз».
Шериятсыз жерге келип тюшгенбиз,
Кесигизни эслеп жюрютюгюз.

Айтыр сёзюм а мени бир кёп эди,
Ой, айтып къолумдан келмейди.
Мында ёлгенлеге: «Ачдан ёлдю», - дейле.
Тоюб а киши да ёлмейди.

Жумагъа барыучу, ой, къартларыбыз
Чексиз кёп къыйынлыкъ кёрелле.
Ёлгеннге дууа тутдуруучу къартла
Мында жаназасыз ёлелле.

Аталары урушда ёлген сабийчикле
Ачдан, жаланнгачдан ёлелле.
Къагъанакълагъа къарар адам болмай
Детдом юйлеге берелле.

Ийман-шагъадат келтиралмагъанлай,
Адамла алай къатып къалалла.
Жаназы этдирир адам болмагъанлай,
Жаназасыз жерге салалла.

Жаз башыбыз а бир тап келген эди,
Малла да чыгъып бауладан.
Ауругъанларыбыз ёллюк тюйюл
Хауа урса Кавказ тауладан.

«Неден ёлгенлерин бир кёрейик»,
Уллу да доктурла келелле,
«Ачдан башха ауругъанлары жокъду»,-
Деп, аз-маз унчукъла берелле.

Бир сабийчикле алай жиляй эле:
«Не эди,- деп,- бизни хатабыз?
Бизни элтип, къыргъанмы этесиз?
Урушда ёлгенди атабыз.

Кесибиз да бир зат билмей тургъанлай
Бир къара къагъыт келгенди.
Ай, биз харипле, къырылмай не этейик?
Анабыз да ачдан ёлгенди».

Тынч жашауну бизге былай къызгъаннганны
Кючюн орус аскер ашасын.
Тюзлюгюбюзню белгили этгенди
Халкъгъа, Жыйырманчы съезд жашасын!

Ай, бизден къалгъан мал-харекетни да
Къагъытсыз, шагъатсыз бергенбиз.
Ол кюнлени биз къалай унутайыкъ,
Аз къыйынлыкъламы кёргенбиз?

Зулмучулукъ, барып тохтагъан тюзлюксюз туудургъан тизгинле

КЯЗИМ

Таукел этейик биз бюгюн

Тёзюмсюзлюк — нёгёр тюйюл,
Оюлгъанда жолунг, юйюнг.
Кётюрейик жашау кюйюн,
Таукел этейик биз бюгюн.

Кёп жашадым, кёп да кёрдюм,
Артыкълыкъгъа налат бердим.
Къартлыгъымда тентиредим,
Элим бла кёчюп келдим.

Жашарым а бек аз къалды,
Борбайымы къартлыкъ алды.
Аллах, санга бирди сёзюм:
Халкъыма тилейме тёзюм.

Ичер суум тауусулур,
Ёнюм, ауазым бузулур,
Къарт парийим, билип, улур,
Жамауат агъач ат къурур.

Мен ёлюрме, артха къайтмам,
Саулугъумда жалгъан айтмам:
Бузулмагъыз къыраллыкъгъа,
Киши жерде тургъанлыкъгъа.

Ат чаришде сыналады,
Азап кёрмей ким къалады?
Хайт дегиз, айып алмагъыз,
Ишде артха да къалмагъыз.

Кёп къыйынлыкъгъа тёздюгюз,
Ачдан, азапдан бездигиз,
Дагъы кёош бола келдигиз,
Кёп палахланы жендигиз.

Отларыгъыз кёп ёчюлдю,
Боран, ырхы да кёчюрдю,
Дагъы халкъ халкълай кечинди,
Сёзюн эшитигиз Кязимни:

Мухажирлик къыйын ишди,
Ол а бизге энтта тюшдю.
Аны кётюрген да ишди,
Кётюралмасакъ - бедишди!

Тюзю: бирликде — тирликди,
Халкъ деген аны билликди.

Сиз адамгъа саналыгъыз,
Къыйын кюн эрлай къалыгъыз!

Олду мени осуятым,
Халкъыма да аманатым.
Жашарыкъма аны айтып,
Къурулгъунчу агъач атым.

Жарлы халкъым
Мен айтханнга тынгылагъыз,
Айтханымы ангылагъыз.
Шашар жолда сиз бармагъыз,
Жюрекге ачыу салмагъыз.

Тамата оноуну бичди,
Миллетге кёчерге тюшдю.
Терси, тюзю айырылмай,
Бу не аламатлыкъ ишди?

Азыкъсызлай чыкъдыкъ
жолгъа,
Къайгъы бла, арып, талып,
Ёлген — ёлюп къалгъан — шашып,
Асламыбыз жолда къалып.

Душман оту жетди бизге,
Терслик болду бу жол тюзге.
Башыбыз тюшгенди сёзге,
Эриши кёрюндюк кёзге.

Толтургъанбыз вагонланы,
Таныгъанбыз къурч жолланы.
Тюзетирге законланы,
Тёзюм болсун аз заманны.

Аз болгъанды къарыуубуз,
Эриши болду ариуубуз.
Былай болса барыуубуз,
Болмаз бизни жарыуубуз.

Аман болду жашаубуз,
Татыусузду ашаубуз,
Къыйындан жокъ бошаубуз,
Телилегеди ушаубуз.

Сууудула тири санла,
Эридиле жюрек жаула,
Къыйналалла жарлы жанла,
Зыраф болду колхоз малла.

Жеримизге душман келди,
Бизни жокъ этерге деди.
Жетмез бизге ассы дерти,
Кеси кетер таудан кери.

Ищди бизни жашатырыкъ,
Ариу кийип, ашатырыкъ,
Быллай тар жолгъа тюшгенде,
Намыс бла бошатырыкъ.

Халкъымдан тилеп айтама,
Ишлегиз, ишни къоймагъыз.
Къоркъмагъыз, сиз къутулурсуз,
Къол жетдирип, бет жоймагъыз.

Отарланы Керим

Жесирле базары

Кёчгюнчюле эшелону аулакъда
Сакълай эди, кече уа - жылча
узун.
Бирде танг, умутча, жарый
узакъда,
Ызлагъан эди бушуу жолну ызын.

Кюн таякъла ойнай эдиле, жибек
Халыла жылтырагъанча жияда.
Алай кёзге ийнанмай эди жюрек,
Быллай ишни ким кёргенди
дунияда?

Бизни темир жолну жанында
тизип,
Сайлата эдиле башкъармалагъа.
Къартдан, сабийден, чолакъдан
-бир жюзю
Къалгъан эдик, сыйынмай
арбалагъа.

Бизни киши эл нёгерге жазаргъа
Унамагъанда, жокъ эди даубуз.
Алай жесирле сатылгъан
базаргъа
Ушай эди аулакъда сакълаубуз.

Ахырда къыргъызлы къартла,
Аллахны
Буйругъунача, бой сала
къадаргъа,
Ёкъсюлени къоймадыла
палахда,
Аппаларыча, алдыла къарагъа.

Кёзлери кёзлерибиз бла тюбей,
Ала, жерге къарай, оноу этдиле:
Адамлыкълары ауур жасакъ
тёлей,
Бизни да биргелерине элтдиле.

Алгъа «жесирле базары»
кёрюнгген
Ачы сагъатларыбызны
адамлыкъ
Жапсара, тюшюнгген эдим:
ёмюрде
Адамлыкъны хорлаялмаз
аманлыкъ.
1950

Хажиле

Хажиле файгъамбарны къабырына
Жюрюгенча, комендатурагъа
биз
Айдан эки келебиз табыныргъа.
Ким чыгъарса да, тёре
тюйюлдю тюз.

Кертиди, кёк тенгизледен ётерге
Тюшмейди бизге, ауушла
ауаргъа.
Алай, дефтерде къол салмай
кетерге
Онгубуз жокъда, сакълайбыз
ауара.

Минут кечинсек, боллукъча
айып,
Кечени тынчлыкъсыз
ашырабыз биз.
Юй жумушун, къырал ишин да
къоюп,
Комендатурагъа ашыгъабыз
биз.

Келсег а, къадарыбызны
тюзелип
Кёрмейбиз. Эркинлиг а жокъ
соругъа.
Биз, ётмек очередьдеча,
тизилип,
Кюн сакълайбыз, дефтерге
къол салыргъа.

Къол салып кетсег а, энтта
онбеш кюн
Жашаргъа эркинбиз, кёрюнмей
бери.
Да ол тёре, сюйсенг - жарсы,
сюйсенг- кюл,
Кишиге да керек тюйюлдю,
тейри.
1947

Таулу бла комендант

Кантда комендантха келгенди
таулу:
«Ошда ёле турады,- деди,-
анам.
Манга ары пропуск беригиз,
табу!»
«Келирсиз,— дейди комендант,-
бир айдан».

Иш, айдан-айгъа атыла, жюрюп
кёп,
Таулу, ахырда, жыл тола
келгенди.
«Тохта, ол энтта ёлмегенмиди?»
- деп,
Комендант, къарнындан тутуп,
кюлгенди.
1950

Чеченлини ийнеги

Отлай барып, чеченлини ийнеги
Илипинден... ары атлап кеттенди.
Къарт а: «Къайт! Ачдан къырылыр
юйдегим!
Артха къайт, жаным!» — дей, хахай
этгенди.

Иеси, чапмай, нек къарап
къалгъанын,
Илипинни да ол жагъасы башха
Комендатураны жери болгъанын
Билмегенди бёрю ашарыкъ
Къашха.
Къарт адыргы этеди, кёреди шарт:
Сылхыр ийнек жоюллукъду
батхакъда.

Чапханды...
Чекден ётгени ючюн къарт
Сау онбеш кюн олтургъанды
тутмакъда.
1945

Таулу жашчыкъ

Ма энтта къайтхандыла
къарылгъачла,
Эски уяларын жангырта, жырлай,
Бу таулу жашчыгъ а, арып, ачлай,
Жатады жолда, бёрю къуугъан
журлай.

Кебинча узунду, къарт атасындан
Бош къалып, кийип айланнган
чепкени.
Жашчыкъ билмейди, кимни
хатасындан
Юйсюз къалып, ёксюз азап
чекгенин.

Билмесин! Айтмасын киши да анга.
Ашы бютюн ачы кёрюнюр, билсе.
Ол ёссюн, аманат болсун заманнга.
Анга ач кюнюн унутур заман келсин.

Ол ёссюн, атасыча киши болсун,
Ата журтундан аямазча жаныны.
Туугъан къыралы саудан къалмаз
жолсуз,
Къууанчы, насыбы да болур аны.

Туугъан тауларына ол энтта къарар,
Жаз башында къарылгъачлача
къайта.
Ол умут жюрекде болмагъан
къадар,
Чыдам къайдан табыллыкъ эди,
къайдан?!
1944

Тилегим, тырманым да

О, уллу дуния! Санга къарагъанда,
Кёкча кенгсе, сабий кёзлеча чуукъ.
Бирлеге уа ингирча къаралгъанлай
Тураса сен. Некое алай? Бер жууап!

Ёге ана нек болдунг жарлылагъа,
Гыржынынгы, сууунгу да
къызгъана?
Къууанганмы этесе жарсылугъа,
Жырны сыйыра жашладан,
къызладан?

Онглу халкъла - бий, онгсузла -
къарауаш
Болургъа нек керекдиле алагъа?
Халкъ халкъгъа нек болалмайды
къарындаш,
Къажаулукъ ууу кирмезча арагъа?

Дунияда жокъдуда аман миллетле.
Терс дау басханда да, куртча
къалана,
Миллетни келепен кёрген адетле
Терсдиле, ким чыгъарса да аланы.

Миллетин, адетин, динин да сора,
Паспортун нек тинтдирсе адамны?
Жюреклеге нек салдыраса жара,
Ахшыладан айырылмай аманны?

Аны айырыргъа тюйюлдю къыйын.
Тюзню-тюзге, терсни-терсге
чыгъара,
Сюдюнг кётюрсюн адамлыкъны
сыйын,
Жолун басып тургъанда да
чыгъана.

Халкъланы барын тенг кёреди
тюзлюк,
Барыны ауузун бир ана жуугъанча.
Сора бирлерин нек къыйнайды
терслик,
Ала дуниягъа ёгелей туугъанча?

Жокъмудула аланы башчылары,
Къазауатда аллардында айланнган?
Азмыдыла аланы ахшылары,
Туугъан жерни жандан артха
аягъан?

Жокъмудула юйсюзлени ичинде
Алтын къоллу уста хуначылары?
Ала бюгюн, гытылада кечине,
Бошму къаргъайдыла
хыйлачыланы?

Не болдула жерими малчылары?
Сабийлери нек жиляйдыла
сютсюз?
Къайда будай ёсдюрген алчылары?
Гыржынсыз нек къойду да терслик
- бетсиз?

Анала кебинликлерин, кюбюрден
Чыгъарып, алышадыла гыржынгна.
Аллай тёре ким кёргенди ёмюрде?
Халкъ ырысхысын ким урду
хуржуннга?

Ийнан манга! Тюзлюк аллында ала
Терс болмагъанларына шагъатма
мен.
Терслиги болмагъанны кюйю алай
Болгъан къадар - даучума,
солдатма мен.

Терсликлерине жолукъдур
терслени!
Терслиги жокъда къыйнама бир
жанны.
Анда жанымдан бек сюерме сени.
Ачлагъа къызгъана турма
гыржынны.

Аналагъа хурметли бол, аласыз
Дунияда насып жогъуна тюшюне.
Жашауну къууанчы болмаз
алайсыз,
Керек тюйюлдю ол жерде кишиге.

Мени чуугъынг, туманынг да бери
Чыгъардыла уруш отну ичинден.
Алай тилегим, тырманым да мени
Тюйюлдюле биогюн кесим
ючюн деп.

Тилейме, жара къошма жаралагъа,
Сен адамла къадарына бур бетни.
Бек алгъа сабийлеге, аналагъа,
Къартлагъа тилейме сенден
хурметни.

Хурмет барда уа,ары да жерине
Келирле, уруш оту да ёчюлюр.
Ачы жылла аман тюшча кёрюне,
Келир хорламыбыз-тюзлюк ёкюлю.
Совет жерибизден душманнга
къарыш
Бермезча уругъабыз, от болмай сел.
Ары дери уруш тулларын, уруш
Ёксюзлерин да гыржынсыз къойма
сен.
Мени окъ жараларымдан эсе бек
Къыйнайдыла алагъа
сагъышларым.
Дунияда уруш жокъча чуукъды
кёк,
Мудахдыла къыргъыз эл
ныгъышлары.

Кёрёме къыргъызлы ана мал
къарлы
Ана бла тенг этеди гыржынын.
Анала эгечлигинде бир къаныл
Женгмез бизни, урушса да минг
жылны.
1944

Къулийланы Къайсын

Бек къыйын кюн айтылгъан назму

Бу къара кюн кесиме нёгерге,
Къаты кишилик, алама сени.
Анам ийнаннган кибик Къураннга,
Ийнанама мен эски кючюнге.

Чагъырны кючю да алдар мени,
Къыйын кюн кёлсюз тенгим да
ташлар.
Кёплеге болушхан сыйлы кючюнг
Алдамаз не отда, не асмакъда.

Азатлыкъ эрлери да, къазауат
Эте, умутлары бла бирге
Сени этилеп ийнеди — къыйын кюнде.
Болушаса адамлай къалыргъа.

Эрлигибиз жетерча жашаргъа,
Кюч да, таукеллик да бер сен
бизге!
Къалса уа жашаргъа болмай
амал,
Бизге адамча ёлюрге кюч бер!

Халкъыма къара къыйынлыкъ
жеттген
Кюн, кишилик, нёгерим бол мени!
Биз жерсиз да, юйсюз да
къалгъанда,
Адамлай къалыргъа болуш бизге!

Бу артыкълыкъ жеттен кюн
нёгерге,
Жарыкъ кишилик, алама сени.
Мюридле ийнаннганча Шамилге,
Мен ийнанама эски кючюнге!..
1945

* * *

Мен, бек алгъа, эшикге
чыкъгъанымда,
Таулагъа биринчи
къарагъанымда,

Къарны жылтырагъаны
кёзлерими
Толтурду да, сейир этдирди мени.

Андан унуталмайма мен тауланы,
Ёле туруп да кёрюрме аланы!..
1944

Туугъан жериме

Санга алгъыш зте, чыгъама
тангнга,
Сени унутурча кюн туумаз манга.
Буз кибик сууукъ суулларымдан
къандым,
Сени тансыкълап, жиляды м,
къуугандым.

Сенсиз насып болмаз бир
инсанынга,
Къор болайым, туугъан жерим, мен
санга!
Сангырау болсам да, эшитип
турурма
Чапыракъ тауушунгу кюз артында.
Сокъур болсам да, ажашмай
барырма
Къызыл къаным боягъан
жолларынгда.

Кёз, жюрек жарыкъ да сенсе
инсаннга,
Къор болайым, туугъан жерим,
мен санга!

Къургъакъ къарынгда аякъ
тауушуму,
Къайда болсам да, турурма
эшитгенлей.
Ол жашил жайынгы, ол акъ
къышынгы
Не узакъда да турама кёргенлей.

Насып да, къуугъанч да сенсе хар
саугъа,
Къор болайым, туугъан жерим,
мен санга!

Сени жолларынг ётедиле бары
Жюрегим бла, ала бары - биийик.
Жырлагъанларында
къанатлыларнг,
Тынгыладым, тиллерин билген
кибик.

Юй, гыржын, суу да сен бересе
саугъа,
Къор болайым, туугъан жерим,
мен санга!

Кеченги да, кюнюнгю да тюрсюнюн
Жюрютеме биргеме кёзлеримде.
Жашларынгы, къызларынгы
тепсеуюн,
Жырларын да жюрютеме
кёлюмде.

Ичгенме, къапланып терк
сууларынга,
Къор болайым, туугъан жерим,
мен санга!

Санларыбызда къан-сени
къанынгды,
Жюрек кючюбюзню алгъанбыз
сенден.
Жюрегибизде жыр-сени
жырынгды,
Таймай къатлайма мен кечеде-
кюнде:

Бар насыбы да сенсе жаны саугъа,
Къор болайым, туугъан жерим, мен
санга!..
1947

* * *

Къыйынлыкъ жеттен сагъатда,
Къаты къучакълап жеринги,
Жангы кюч алырса андан,
Жапсарыр ол жюрегинги.

Къыйын сагъатда къолунга
Таза сууну алгъанынгда,
Ашыкъмайын къара анга,
Кёрюрсе, шуёхум, анда.

Уллу поэтле акъылын,
Жашауну да игилигин.
Жашаргъа сюйюуден жанынг
Жангъдан жылыныр бюгюн.

Къучакълар кибик жокъ жерим!
Къарар, ичер кибик — суум!
Аланы тюшюмде кёрюп,
Чексиз болады жарсыуум!..
1949

* * *

«Сокъур элге кирсенг, кёзлеринги
Къыс!»- деген сёз эсимдеди мени.
«Бёрюле жыйынына киргенде,
Бёрюча улу!» - деген да алай.

О, жарлы халкъым, къыйын
кюрешде,
Ташлы жолунгда арыгъанынгда,
Айтхан болурса ол сёзлеринги,
Амалсызлыкъ жеттен кюнлерингде!

Не къыйын кюн да сиз, сокъурланы
Элине кирип, кёз къысмагъанла,
Бёрюле арасында къалгъанда,
Улумагъанла бёрюле кибик!

Мени жюрегим, назмум да - сизни,
Махтаум - биийик беклигигизге!
Сиз, ёле туруп, жулдузна сейир
Этгендиле батырлыгъыгъызгъа.

Сиз жашасагъыз да къайсы жерде,
Кийсегиз да нелляй тюрлю кийим,
Къарасагъыз да сиз къайсы кёкге,
Сёлешсегиз да сиз къайсы тилде,

Башхамыды? Жулдузларымсыз
сиз.
Чырагъым, кюнюм да сиз
болдугъуз.
Байланыпды сизни бла бирге
Жашауум да, ёлюмюм да мени.

Сизге ёлюр жарала салына
Эдиле. Ол жараларыгъызгъа
Жула этеме мен сёзлерими,
Жюрегим - жастыкъ къан
башыгъызгъа!

Сизни ауур жараларыгъызны
Уппа этеме. Сыйлылалла ала.
О, бёрюле арасында, бёрю
Болуп улумагъанла - батырла!

Кетерикме, сизге алгъыш эте,
Сизнича адамла барларына
Къуугана жарлы жерни юсюнде,
Сиздеги адамлыкъгъа къуугана!...
1950

* * *

Бусагъатда кёк кенгинде,
Жулдуз учду да, ёчюлдю!
Кёрдюм мен-кече ичинде
Бусагъатда жулдуз ёлдю!

Жашауум, ёчюлме алай,
Жетип ёлюмню чегине!
Турургъа керекме саулай
Къайтхынчынга Чегемге!..
1950

Зумакъулланы Танзиля

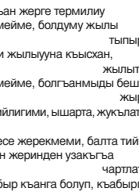

Адамны журтуна, журтну адамгъа термилиую

Туугъан жерге термилиу
Билмейме, болдуму жылы
тыпырым,
Мени жылыууна къысхан,
жылытхан?
Билмейме, болгъанмыды бешик
жырым,
Сабийлигими, ышарта, жукълатхан?

Огъесе жерекмеми, балта тийип,
Ёсген жеринден узакъгъа
чартлатхан,
Къабыр къанга болуп, къабыргъа
кирип,
О, кимни эсе да къарасын кийип,
Къаранглы къабырда чирий жатхан?

Не уа ташмамы, юзюлюп къаядан,
Къайтмазча артха, энишге кеттен,
Тарс деп, жарылып ачыудан,
къайгъыдан,
Тилин, жерин да ёмюрге тас этген?
Мен таш болурма, таш, тилин тас
этип,
Сёзсюз, кёз жашсыз жюрекден
жилягъан?
Бирде уа, бирде уа, тёзюмлюк этип,

Ачый-ачый турса да, тынгылагъан?
Не уа башха ташмамы, суугъа кетип,
Андан ёрге ёмюрге
чыгъалмазлыкъ,
Кёкге, туугъан жериме кёзюм
жетип,
Аланы жашауларын
кёралмазлыкъ?

Огъесе жокъму эди Ата журтум,
От жагъам не анам, не ахлуларым,
Не ана тилим, не ахшы умутум,
Не уа акъ кекелли жашил
таулларым?

Угъай, бар эдиле журтум,
Атам, анам эм тенглерим,
Сабийликде кёп умутум,
Журтда туугъанана тилим.

Ана тилим, ана тилим,—
Жюрегими ийнакълагъан,
Мутхуа болгъанда да кюнюм,
Мени атмагъанлай тургъан.

Суху баргъан тау сууларым —
Ол тилде бешик жыр айта,
Акъ къаллакълы къарт тауларым,
Чиммакъ булутлагъа бата.

Къызкёкюрек Минги тауум —
Бийикден ётхем къарагъан,
Жайда жаугъан жылы жауун —
Чачны хычыуун тарагъан.

Бийик таулада бууларым,
Гыйы ташла учхалата.
Сюрюу кютген ахлуларым,
Таулу сыбызгъыны тарта.

Къулагъымда ол эжиуле,
Аллай сейирлик тартыула,
Аладанмы туду тилим,
Быллай бир ариу, татыулу?

Алай ол кимге керекди
Бу жерде, бир менден сора?
Мени бламы ёллюкдю?
Жерим, алай эсе, жиля!..

Журтум а манга жюрек терендеи
Къычырады: «Мен тилейме сенден,
О, халал балам, сен хомуж болма,
Мени жангызлай такъыйкъа
къойма!
Санга къыйынча жашауда менсиз,
Манга да къыйынды,балам, сенсиз.
Журт тапты кибик адамларына,
Адам да татлы журтну жанына.
Сен, термилгенча мени излеп кенгде,
Мен да, термилип кечеде, кюнде.
Билип,билип манга къайтырынгы,
Балам,сакъладым сени аллынгы...
1950-1961

Мокъаланы Магомет

Зурнукла

Ала-Тау табагъа зурнукла,
Барадыла учуп, узайып.
Уллуду алада зауукълукъ,
Къоркъутмайды жолну узагъы.

Билмейме, жыйыша, бёлюне,
Къайдан кёле болурла бери?
Къадар, мени да алача нек
Учурмайса, къуш къанат берип?

Зурнук болуп, сюе эдим мен
Учагъа Малкъарда таулагъа.
Таулары дунияны мюлкюндеи
Кёп да сыйлыдыла таулугъа.

Кёреме: узакъда булутла
Шашмай ушайдыла жибекге.
Мен термилгенликге, умутла
Себеп болмайдыла жюрюкге.

Ала-Тау табагъа зурнукла
Тизилип кетдиле, узайып.
Къадар, манга да бер зауукълукъ,—
Зурнукча, журтума учайым!
1955

Жабалакъ жаугъанда

Къазахстан шахары Алма-Ата,
Жаз башында жауады жабалакъ.
Ол юрешеди, кёмюкча агъарта,
Кенг шахарны жолларын жабаргъа.

Къызчыкъланы эшмелериндеи
тартып,
Кюлюп, терк къачадыла жашчыкъла.
Алада - зауукъ сабийликни шарты,
Къууанч къанат къакъдыра
къарчыкъла.

Къартла да къууаннган болурла алай,
Сабийликде жабалакъ жаугъанда.
Жашлай турлукъ сунгнан болурла ала,
Акъ къар бла бетлерин жуугъанда.

Тохтамайды, сёдегей жауады къар,-
Ким да сюер быллайны кёрюргe...
Гупоу таягъына таяна, бир къарт
Келеди уллу орамны ёрге.

Къара чырпа, бёркюн да кийип
терен,
Ол, келе-келип, къалады тохтап.
Адам бек сейирсинирчады, тейри:
Ол жабалакъгъа къарайды, тохтап.

Аны къарамы жюрекни таралтыр,
Мудахлыгъын мен кенгден эследим.
Таулу сюеледи, алгъын таулада
Жауччу жабалакъны эсгерип.

Жабалакъ болуп жаугъанча кёрюндю
Кёк жашнагъанча кеттен жашлыгъы.
Да, аз затмы болур аны кёлюнде?
Огъурлу кёзлеринде - жарсыуу.

Ары-бери ётедиле адамла,
Эреттенликде ишге барады халкъ.
Чиммакъ болуп къалгъандыла орамла,
Къаргъа къараууп а бёлмейди къарт.
1955

Тауукъ къурманлыкъ

-Сталин ёлгенди,- дейдиле,анака!
Бушуу келгенди,- дейдиле,анака!
Кёпле жилядыла,мен жилямадым.
Устаз: «Жиля!»-деди. Мен
унамадым...
-Бокъур эбизе ёлдюмю дейсе, балам?
Ол мурдар кёмюлдюмю дейсе,
балам?
Къоймайды биз жарлылагъа жер,
не журт...
Барчы,чапчы, ол жангъз тауукъну тут!
Бюгече тауукъ къурманлыкъ этейик,
Бизге да бир иги кюн тууар дейик.
1956

Тансыкъ тюш

Арып, кючден жеттенме Каскеленден.
Къалкъыу этдим, андан жаяу келе,
мен.
Бахсанны тюшюмде кёрюп,
къууандым.
Абынып-сюрюнюп, женгил уяндым.

Жукъласам, энтта Бахсаннга
барлыкъма.
Барлыкъма да, анда къалып
къаллыкъма.
Жагъа-Тюзде бузоу кютген жаш
болуп,
Не артишчик болуп, неда таш болуп.
1955

Сюргюнде жашагъан жыллярым къуруда эсиме тюшгенлей турадыла. Кёчгюнчюлени ары эльтирден алгъа аланы юсленирден аман хапарла жайгъандыла: сатхычла, адам ёлтюрючюле, башха миллетлени кёрюп болмагъанла, Совет властыха къажау тургъанла дегенча...

Не сёз, жюз кере эшитгенден эсе, бир кере кёрген игиди. Репрессиялагъа тюшгенлеге къара кир жагъаргъа кюрешиную къурагъанла, насыпха, муратларына жеталмадыла. Тюйюлме, менден башха адам жокъмуду, манга да солургъа керекди». Бираздан а, ишчи кийимлерин кийип, туз кёлге тебирер эди.

Танышларымы бирбирлери урушха къатышхан жашла эдиле, 1924-1925 жылда туугъанла. Кёзлери кесини ауанасындан узакъ кёрмегенлери ючюн Гончаренкону аскерге алмагъандыла. Шош океан флотну тенгизчи жаяу аскер бригадасында къуллукъ этгени бла ёхтемленнгенди. Тельняшкасын тешип кёртатлы шуёхла болдукъ. Корчагин малкъарлыланы нек кёчюргенлерин билирге сюе эди да, айтдым бир тюрлю терслиги болмагъан халкъымы кёп ёмюрледен бери жашап келген жерлеринден жалгъан дау бла къыстагъанларын. Ол да жашырмады менден бери къалай бла тюшгенин. Украинада жашай эдиле. Атасын кулакса деп тутуп, Беломорканалны къурулушуна жибергендиле. Ол анда ёлгенди. Василий МТС-де тракторлагъа ремонт этиучю цехде ишлегенди.

Шуёхлукъну кючю

Туз кёл

Ётюрюкню арты бир тутум деп бош айтмайдыла. Ол жерлиле кёп бармай ангылагъан эдиле кавказлыла жарашылу, ишлерге сюйген, миллет айырмагъан, шуёхлукъну багъалай билген адамла болгъанларын. Биз тургъан ишчи посёлкада жаланда биреу бар эди кёчгюнчюлеге къара ниет тутхан- комендант.

Анда кёп жашла бла танышхан эдим: къазахлыла, украинлыла, немислиле, туркменлиле, чеченлиле, ингушлула, молдованла бла. Аланы биринден да кёлюме тийген сёз эшитмегенме.

Болсада бюгюн оруслу шуёхларымы эсгерирге сюеме. Аланы бетлеринден къарайма тюзлюкню сюйген, халал жюрекли, башхаланы жарсыуларына жарсый билген уллу орус халкъгъа дерге боллукъма. Павел Будковский, Василий Гончаренко, Владимир Ковалёв, Владимир Угрюмов, Иван Верича, Борис Ефимов, Василий Корчагин, Василий Якимец...

Къылыкълары бла ала бирге ушамай эдиле, адамлыкълары бла уа узакъ тюйюл эдиле бир бирлеринден. Аланы араларында мен башха миллетден эм энчи кёчгюнчю (спецпереселенец) болгъанымы бир заманда да сезмегенме.

Гончаренко туз чыгъаргъан агрегатны механизмлерин барыбыздан да иги биле эди. Бузулгъан жерни терк кёрагъанды. Къысхасы, ишини устасы. Алай механик Андрей Степанович Крутоус жаратмагъан бир ышаны бар эди. Механизаторладан бири ауруп неда бир башха сыйтау бла сменнге келмей къалып, Гончаренкону чакъырыргъа тюшсе, къара отказны басар эди: «Барлыкъ мегенме бир да. Угрюмов, бир кесек тартса, жилягъан да этип: «Сиз мен ким болгъанымы билмейсиз, мен фронтда «Виллис» бла Плиевни жюрютгенме»,- деп махтанычу эди.

Вериганы уа жаны кыйыры Рокоссовский. Аны аскерлеринде къуллукъ этгенини юсюнден хапарын бошамаз эди. Бир жол а ол бла Якимец, тюйюшюрге жетип, даулаш болдула. Урушда къайсыланы даражалары биийкде жюрюгенини юсюнден: «Тенгизчи жаяу аскер эшитгенмисе? Немислилени ахлары кетип болгъанды атакагъа матросла кётюрюлселе»,- деп, Якимец, кёкюрегин ачып, тельняшкасыны сызлыкъларын кёргюзтдю. «Душманны бек ючлю къорууланыу ызын юзерге керек болгъан жерлеге рокоссовскечилени келтириучюлерин битеу къырал биледи»,-деп, Верига, аладан ыразылыкъ излегенча, нёгерлерине къарады.

Быллай ушакъла, туз чыгъарыу сезон бошалып, агрегатланы ремонтха салгъанда болуучу эдиле. Ремонтну уа биз кесибиз этиучю эдик - къыш айлада, ачыкъ жерде. Суукълукъ 35-40 градусха жетген кюнледе, тышында кёп туралмай, цехде темир печьни тёгерегине жыйылыучу эдик.

Оюнчу, чамчы Ковалёвну анекдотлары кёп кюлдюргендиле нёгерлерин. Жаланда Корчагин болуучу эди аз да ышармагъан, мудахлыгъы бетинден кетмеген. Аны сыфаты биогюн да кёз аллымда турады.

Жангы сезон башланып, агрегатла туз кёлге чыкъдыла. Мени машинистге салдыла, Корчагинни уа манга болушлукъгъа бердиле. Бирге ишлей, биз уставзыны соргъанды– Гариногъа, атын унутханма. Ол а, бир кюн манга жолукъгъанында, орус тилни алай иги билгениме сейир да этип, къайда окъуганымы сорду.

Кечгинлик. Кесими махтагъан сунмагъыз. Бир сёз да къошмагъанма артыкъ. Журтубузгъа къайтып, бир бёлек жыл озгъандан сора Къазахстаннга бардым. Ийнансагъыз, тансыкъ болгъан эдим мени бла бирге туз кёлде ишлегенлеге эм аны жагъасында орналгъан элге.

Алай къууанчлы болмады тюбешиуюбюз. Гончаренкону дуниядан кетгенин, Ковалёв озгъан жыл инфарктдан ёлгенин, Ефимов а Кавказгъа кёчюп кетгенин айтдыла. Верига бла Корчагин алгъыннгы жерлеринде ишлеп тура эдиле. Будковский бла Якимец а юйюрлери бла Павлодаргъа кёчюп.

Андан къайтханымда, эсде-бусда да болмай тургъанлай, Нальчикде автовокзалда Борис Ефимовха тюбеп къалдым. Къучакълашдыкъ, къайдан чыкъдынг бери деп, сейир этдим. «Моздокга кёчгенбиз, Нальчикге уа бир жумуш бла келгенме»,-деди.

Бу статьяны жазгъаныбы хыйсабы: бир къуум халкъны туугъан жеринден къыралны узакъ районларына къыстауну къургъанла ол жерледе эрттеден жашагъанла эм аборигенле кёчгюнчюле бла жарашмагъа, артданартха сюргюнчюле миллетликлерин да тас этерле неда къырылып кетерле деп, мени акъылыма кёре, алай умут этгендиле. Насыпха, иш къара ниетлиле кюсегенча болмагъанды. Бош адамла «уллу политиклеге» тюз акъыл, тюз оюм эте билгенлерин кёргюзтгендиле. Ала терк ангылагъан этдиле бери кёчюрюлгенлеге артыкълыкъ этилгенин, ишге къатылыкъларын эм адамлыкълары да башхаладан кем болмагъанларын.

Сёз ючюн, юлгюге ёз халкъымы келтирейим. Быллай чюйреликни къалай ангыларгъа боллукъду? Атыбызны сатхычлагъа, Совет властыны кёрюп болмагъанлагъа чыгъарып, аталарыбызны журтларындан къыстадыла. Киши жеринде уа кёп малкъарлыла жигер ишлери ючюн орденле, майдалла эм сыйлы грамотала бла саугъаланнгандыла. Социалист Урунууну Жигитини Алтын майдалын алгъанла да болдула...

КЪУЛБАЙ улу Алий.

НАСИЙХАТ

«Сизге чырмау боллукъ бир зат жокъду»

- Кёчгюнчюлюкню бушуулу хапарын эшитмеген, аны ачы гыржынын ашамагъан адам болмаз,- деп башлайды эсгериулерин мени аммам. -Манга ол заманда 12 жыл бола эди. Ол кюн этилген зорлукъну, къыйынлыкъны жилямай сагъыналмайма. Бир зат да билмей тургъанлай, къоншубуз, чабып келип, бизни кёчюрген этгенлерин айтады. Адамла апчып, къычырыкъ, жиляу этедиле. Хар ким кеси къайгъылы болуп, киши кишини кёрмей эди, эшитмей эди.

Ахчачыгъыбызны, бек керекли-бизни алыргъа кюрешдик. Анабыз, апчымай, жыялгъанчыгъын алгъан эди. Кёп да мычымай, бизни жыйышдырып, машинаргъа жюкледиле. Атабыз а урушда эди. Биз а тёрт згеч болуучу эдик. Вагонлагъа минип, белгисиз жолгъа тебирейбиз.

Эки ыйыкъдан аслам баргъан эдик. Аллай бир заманны ичинде ач да, суукъ да болмай барыргъа онг жокъ эди. Алай бла Фрунзе шахаргъа жетебиз. Баргъан ингирибизде окъуна анамы анасы ёледи.

Бизни юйлеге къуядыла. Насыпха, биз бир иги оруслулагъа тюшебиз. Не тапханын чыгъарып, столгъа салады, бир отоу да береди бизге. Юйден алалгъан жылы затларыбызны тюбюбюзге салып, жерде жатдыкъ. Алай эте, кюнле оздуда, жай да келди. Ачдан жан кечиндирирге керек эди: орулгъан будай башланы къармап, анда къалгъан биортюкени жыйып, аланы биширип, аны худурун ичип, биринчи заманда аны бла кечинип турдукъ. Бизни насыбыбызгъа, анабыз быстыр тигиучю машинасын алгъан эди. Аны бла чарыкъла тигип, аланы сатаргъа, алыш-бёлюш этерге кюрешип, аны бла да ач болмадыкъ.

Рахайланы Арыу, Ахматны къызы, 1932 жылда Холам-Бызынгы ауузунда Бызынгы элде туугъанды. Кёчгюнчюлюкде Къыргъыз ССР-ни Фрунзе шахарыны тийресине тюшгенди. Аны эсгериулерин бизге туудугъу жазып жибергенди.

Анам колхозда ишлей эди. Алай кёп бармай ауруу жайылады. Ортанчы згечиме ауруу тиеди. Аманы къарындашындан туугъан жашчыкъ да алай ауруп, кёп бармай ёледи. Биринчи жыл ол халда кёп тюрлю ауруудан, ачдан, суукъдан кёп адамлыбыз къабыр юлюшлерин табадыла.

Жылла да оза, биз да эслиле болдукъ. Анабыз къурда кёллендиргенлей туруучу эди бизни. Атагъыз да урушдан келир, туугъан жерибизге да къайтырбыз, Аллах айтса, деп. Алай атабыз урушдан къайтмады, ол белгисиз думп болгъан эди.

Эрттенликде эртте чюгюндюрге барып, ингир къарангыда къайтыучу эдик. Кюн асыры къыздыргъандан жыйрыкъларыбызны сырты эки-юч кюнден жыртылып къалыучу эди.

Биз кёрген къыйынлыкъланы Аллах жерде айланнган къуртха да бермесин. Шёндюгю жашау игиди. Окъуугъз, ашагъыз, ишлегиз. Жашауда сизге чырмау боллукъ хазна зат жокъду. Насыплы тёлю болугъуз!»- деп бошайды хапарын мени аммам.

Бусагъатда къарт анама 80 жылдан артыгъыракъ болады. Мен аны не бла да кёлюне жетерге кюрешиучюме. Бизни тёлю насыплылабызы тамата тёлю кёрген къыйынлыкъланы кёрмегенибиз ючюн. Алай аланы быллай хапарларына тынгыласанг а, жарсыйбыз, сагъышлы болабыз.

ХОЛАМХАНЛАНЫ Амир, Бызынгыны орта школуну 7-чи классыны окъуучусу.

ОЗГЪАН ЖЫЛЛАНЫ АУАЗЫ

Тауусулмазлыкъ шургулу китап

Рамазанны орунуна Рома

Бирле гитчеликлерин сют башында кёмюкча эсгере эселе, бизни сабийлигибиз а къарангы кечеча ётгенди. Ма къолумда заман саргъалтхан, ёксюзле юйде туруучу заманымдан бери сакъланнган документледен бир къауууму эссизлигимденмиди, кесим мажарып айталмагъанданмы, миллетим бир сабий юйде –къарачайлы, биринде уа – чеченли деп жазылыпды. Атамы аты уа Рамазан дерни орунуна Роман деп. Мен кесим Догъуат деген эски элде туугъанма.

Бу шартланы айта келгеним, кёчгюнчюлюкде ёксюзле юйюнде халатлары бла жазылып къалгъан документлени хатасындан, менича, кёпле тюзлюк излеп, сюдлеге кире айланнганыбыз да бек уллу жюрек къыйынды. Мени анам - Мисирланы Алибекни къызы Халимат, керти да, алай болгъанына шагъатла тутуп, жюрек жарамы нек ашландырыргъа керек эдим?

Бюгюн кибик эсимдеди биз Къыргъызда Рот-Фронт деген элге тюшген эдик. Аны бизден алгъа баргъан немислиле ыгъыргъандыла, андан сора къарачайлыла бла малкъарлыла. Къысхасын айтханда, Рот-Фронт кёчгюнчюлени сюеклеринде ишленнгенди деген халкъда жюрюген хапарны артда эшитген эдим.

Бир кюн анам къоюнундан бир ууч нартюхчюк чыгъарып, къурмач этип, сабийлеге юлеше эди. Ол мени гитче згешчигим Зоягъа аш этгенлиги болур эди, дейди жюрегим. Бираздан а аны больницагъа алып кетедиле. Бирде къарачайлы къоншуларыбызда, бирде уа кеси гытычыгъыбызда кечинеме. Беш-алтыжыллыкъ сабий. Кеси кесиме биогюн да сейир этеме.

Айырылыу

Бир эрттенликде уа аты да Байду деп бир огъурлу къарачайлы тиширыу келип: «Жазыкъ бала, сен жатып тургъанлыкъгъа, башынга аман кюн келгенди. Бар, жаным, бар да, бу тийреде жуукъларыгъыз бар эселе, билдир, анангы больницадан юйге келтирип, ахыр жолгъа ашырайыкъ,-деген сёзлерини магъаналары иги да ангыламай:

-Сора анакам юйгеми келеди?-деп, ёрге-ёрге секирип, къууанганымы бюгюн да кечалмайма кесиме.

Артда, энди бу сабийни анасындан тюнгюлтюрге керекди деген акъыл бла, аны къабырына элтип танытхан эдиле. Андан сора аны къабырына кесим кетип къалыучум эсимдеди. Бир жол а аны ууакъ кырдыкчыкъ чыгъа келген топуракъ обасына башымы салып, тынчайып, татлы жукълап къалама.

Бир заманда иги сууукъсурап уяннганымда, тёгерек-къарангы, арлакъда уа бир пырх-чырх тауушла. Къарасам, кишенлеин отлай тургъан атла. Мен а къабырына къапланып, жукълап къалгъанымы эсгерирге миллетибизни кёчгюнчюлюкде сынагъан къыйынлыкъларыны бир кесекчигиди. Заман оза баргъаны сайын аланы бютюнда бек ачыкълау бизни барыбызны да борчубузду. Таулу халкъ сау къадарда, сюргюн унутуллукъ тюйюлдю. Ол милletибизге жюрек жара болгъанлай къалады, ол тауусулмазлыкъ китапды, аны уа халкъ жазады.

ГЕЛЯЛАНЫ Лиза.

«Письмому тюбеген малкъарлыгъа беригиз»

Мени уа ажалым болмаз эди. Ёксюзле юйде школ билим бергенлеринден сора Фрунзеден Таджикистанны Ленинабад шахарында къумач сокъгъан фабрикагъа жибередиле, энди ишлеп, башыгъызны кечиндиригиз деп. Мени кибик, чеченли, ингушлу, къарачайлы къызла кёп эдиле.

Мында кече ишлеп, кюндюз окъуп неда кюндюз ишлеп, кече окъуп, къумач сокъгъан техникумну да айырмалы бошайма. Алай кюнлени биринде ингушлу тенг къызымы - Яндиева Лиданы - жуукълары, излей келип, табып, алып кетгенден сора, жюрек тынчлыгъын къуруп, ярабий, мени уа табалмазмы аллай бир жуукъ адамым деген акъыл бийлейди кечеми, кюнюмю да.

Общежитияда биргеме жашагъан нёгер къызымы- Вера Руденкону - Къызыл - Къыя шахарда кёп кёчгюнчю жашайды деген сёзю бла, ары паспорт столгъа жуукъ-ахлуларымы излейме деп жазып иеме. Тышында уа: «Бу письмону сизге бек алгъа тюбеген малкъарлыгъа бериригизни тилеймме»,- деп жазгъан эдим. Алай этерге акъыл, кюч ол заманда манга къайдан келген болур эдиле деп да къууанама.

Насыпха, мени письмому хапарын алгъыннгы Сауту элде мени анам бла бир классда окъуучан Къарачаланы Жикирия (Аллах ол дуниясын жарыкъ этсин) жуукъларыма билдиреди. Сора ана къарындашым Мисирланы Узейни жашы Адрахман келип, алып кетген эди мени.

Андан бери талай жыл озгъан эсе да, ол кёчгюнчюлюкню тамгъасы, аны шагъатлары кёз аллыбызда ол жылладан хапар айтадыла. Халкъны социальный жалчытыу жаны бла жангызлагъа, къартлагъа, къыяулагъа юйлеринде къарагъан бёлюмде тамата специалист болуп жыйырма жылгъа жуукъ ишлегенме. Кёпдюле аланы ичлеринде кёчгюнчюлюкню къара къанаты къатылгъанла, аны ачы худурун ичгенле да. Аллайладан бирини - Цийкъанланы Зариятны - къадары бла шагъырей этерге сюеме.

Толу юйюрден - жангыз кеси

Жангызлыкъдан жалкъып, юйню тёрт мюйюшюне къарап жашагъан быллай адамла шёндюгю дуниядa ачдан- жаланнгачдан аллай бир къыйналмай эселе да, сёз нёгер излегенлери уа баямды. Бирси къартла, жангызла, юй ичинде, арбазда айланадыла. Зариятны уа адам болушлугъу болмагъаны себепли социальный бёлюмню ишчилери анга энчи эс буруп тургъандыла.

Аны ачы къадарыны жангы бетлерине мен да кёлюм тола тынгылаучу эдим. Ол ауушханлы талай жыл болады, алай аны амалсыз халлары, тилеклери кёз аллымда къалгъандыла, эшитилгенлей турадыла. Жаннетли болсун.

Ол тёрт сабийи, къайын анасы -толу юйюрю бла Алма-Атагъа тюшеди. Эри Хаммат урушдан къайтхынчы, аны анасын, сабийлерин да ачдан ёлтюрмейме деп, Зарият кирпич заводха ишге киреди. Ариу хауалы журтундан айырылгъан къайын анасына эки сабийине да къадар къабыр юлюшге Къазахстанны топурагъын буюрады.

Къыйынлыкъ кеси жангыз келмейди дегенлей, кечеги сменден къайтып келе уа, Зарият поезд тюбюне тёрт сабийин эм къайын анасын асырап, тели болургъа жетишгенди деучю эдиле.

Чюгюндюр бахчада ишлеучю эди да, абаданыракъ къызчыкъ, гитче къарындашчыгъыны къолчугъундан тутуп, аналарына бара тургъанлай, арыкдан секиреме деп, жашчыкъ сугъа кетеди. Жиляй тургъан къызчыкъны кёргенле, Хаминаны къызыды деп, аны анга тапдырадыла. Халны сезгенана сыйыт-хадагъа этеди, алай сугъа балта бламы чабарыкъ эди? Экинчи юн суу сугъарыучу къыргъызлы кишиле табып, аны ёлюкчюгюн Хаминагъа келтирген эдиле.

Болсада къадар ананы, аны бла къоймай, дагъыда бир сынайды. Жашау берген къыйынлыкъланы кётюралмай, кеси бек ауруйду. Ана ол чекге жетип тургъанлай а, алты сабийинден сау къалгъан бек гитче къызчыгъы кечеден тангнга ёлюп чыгъады. Мажарып, адамлагъа болушугъуз деп айталмай, адам да табылмай, кеси да онгсуз болуп тургъанлай, къалай эсе да, къайын анасыны ал ботасын табып, кебинлик орунуна анга чулгъап, тырнакълары бла тырнап, бош топуракъдан къызчыгъына обачыкъ этип къайтады.

Алай ингир алагъа уа ит къызчыкъны ёлюгюн инбашы къатыш билекчигинде тишлери бла къаты тутуп, сюйреп келип, ананы аллына салып, кёзюне содюз окъуп къумач сокъгъан техникумну да тюшюп, эки буту да тобукъ башындан кетедиле. Не бек адыгъы этсе да, сабийлерин ёлюмден къутхаралмай, журтубузгъа толу юйюрден кеси жангыз къайтады.

Ол къыйынлы тиширыу бла кёп кере ушакъ эте олтургъанымда, ол манга: «Къызым, жаным, сен газетлеге аберие жаза билесе деп эшиттенме, бир Аллах, мен болмасам, ёмюрде эки журтда эки къабыр юлюш алгъан ким барды, мени юсюмден да бир жырчыкъла къурасанг а.

Алма - Атаны топурагъында эки бутума къабыр юлюш алгъан эсем, энди ёлсем, тёммегими асырагъа алып бара, кюн да тохтап къалай къарамаз. Жалкъыгъанма бу жангызлыкъдан, алай жанымы тартып къалай алайым, былай кюе-бише турмай, ёлюп, жеримни тапсам эди», - дей, сюрте эди чикиля къанаты бла кёз жашларын. Ала сёзле тюйюп эдиле, сарнаула эдиле. Мен Цийкъанланы Зариятха атап кюй жазгъан эдим.

Бу башда айтылгъан эсгериуле миллетибизни кёчгюнчюлюкде сынагъан къыйынлыкъларыны бир кесекчигиди. Заман оза баргъаны сайын аланы бютюнда бек ачыкълау бизни барыбызны да борчубузду. Таулу халкъ сау къадарда, сюргюн унутуллукъ тюйюлдю. Ол милletибизге жюрек жара болгъанлай къалады, ол тауусулмазлыкъ китапды, аны уа халкъ жазады.

ГЕЛЯЛАНЫ Лиза.

ИСКУССТВО

Бушуулу такъыйкъала - суратлада

Халкъыбызны сюргюнде сынагъан къыйынлыгъына малкъарлы художникле да сансыз болуп къалалмагъандыла. Ала, чыгъармаларында кёчгюнчюлюк жыллада туугъан кюйледе, жырлада айтылгъан адамланы вагонлагъа миндиргенден башлап, киши жеринде кёрген азапны да суратлагъандыла. Аланы сын болуп сюелген, олтургъан, ачыу жюреклерин кюйдюрген, намазгъа уюгъан жигитлери поэмаладача, романладача ачыкълайдыла ол онюч жылны ичинде таулуланы жашау турмушларын. Сёзсюз, таулу усталаны бу темагъа аталгъан ишлери тарыхха айланнгандыла.

Былайда бек алгъа Занкишиланы Ибрагимни сагъныргъа тийишлиди. Аны 20-дан артыкъ ишден къуралгъан «Эсде тутуу» деген цикли энчиди. Авторгъа, бизге да ол бютюнда багъалыды, художник бу зорлукъну юсюнден айтыргъа эркинлик болгъандан сора угъай, 80-чи жыллада аны къолгъа алгъаны ючюн.

Эсимдеди, бир жол аны бла ушакъда ол аладан сора болмагъанча арыгъан эдим, дегени. Ибрагим, кесини баш борчунача къарап, алай ишлегенди хар суратны, жюрек кючюн, къарыуун, усталыгъын аямай. «Мен кесим кёрген къыйынлыкъланы юсюнден айтмай болаллыкъ тюйюл эдим»,- деген эди художник.

Аланы хар бири да авторну жюрегин къаната туугъанлары къараучуну жюрегине да ётмей къалмайды. Анданды биз аланы кёрмючледе хар кёргенибиз сайын, тохтап, кёз жашланы сыйпай, къарагъаныбыз да. Ол халкъны сынагъан азабын, уллу бушуугъун, сыйрат кёпюрден ётгенин да, адамла сёзлерин, амалларын тауусуп, тынгылагъанларында, уюп къалгъанча сюелиулеринде кёргюзтгенди. «Эсде тутуу» цикли ючюн художник КъМР-ни Къырал саугъасына тийишли болгъанды.

Баккуланы Владимирни «Триптих», «Ёлюмню жолу бла», «Урушдан - киши жерине» деген ишлери да къараучуну эсин къозгъайдыла. «Триптихни» художник «Дорога на край жизни» деген фильмге керек болуп ишлегенди. Аны урушдан къайтхан аскерчи кёчгюнчюлюкде ёлгенлеге дууа алдыра тургъан суратты да жюреклеге жетеди.

Занкиши улу суратларында битеуда халкъны кёргюзте эсе, Бакку улуну эр кишилери, тиширыулары, сабийлери бизни танышларыбызча, жуукъ адамларыбызча кёрюнеди. Тиширыуну сыфатын иконагъа ушатханма, ол юйюрню, халкъны да сакъ болгъан бек уллу кюч болгъаны ючюн, дейди автор.

Курданланы Валерийни чыгъармаларында кёчгюнчюлюкню темасына да табылгъанды жер. Аны «1944 жылны алмалары» деген сураты кенг белгилиди. Эрин, жашларын да урушха ашырып, бешикге алмаланы салып, аны тебиретген тиширыуну сыфаты белгиге айланнганды.

Тамата тёлюню ызындан келген художникле, скульпторла да къалмагъандыла бу темагъа сансыз. Былайда Ахматланы Леуанны бла Черкесланы Тахирни сагъынсакъ да, тамамды. Леуан кеси айтханнга кёре, кёп болмай бошагъанды «Къара кюн» деген ишин. Графикада уа аны «Минги тау жиляйды» деген эм башха суратлары уа эрттеден белгилидиле.

Черкес улуну чыгъармачылыгъында кёчгюнчюлюкге атагъан ишлери энчи жерни аладыла. «Геноцид», «Ёксюз», «Хорланмагъан халкъ» деген скульптуралары анга шагъатлыкъ этедиле. Тахир энчи кёрмючюнде таулу халкъны малчыларын, хуна къалаучуларын, чалгъычыларын, уучуларын, нарт жигитлерин суратлагъан чыгъармалары бла бирге «Геноцид» деген иши таулуланы 20-чы ёмюрге дери битеу жашауларын ачыкълайдыла.

Тёппеланы Хызыр а суратына, атасыны романыча, «Сыйрат кёпюр» деп атагъанды. Мени оюмума кёре, кёчгюнчюлюкге жораланнган ишле бизни суратлау искусствобузда алыкъа да тууарыкъдыла. Бу зорлукъну хар тёлю да кесича ангылай келеди. Ол атадан балалагъа къан, жан бла ёте баргъаны себепли, мындан ары да, художникле анга эс бургъанлай, къараучу да хар жангы ишге жангы кёзден къарай барлыкъ болур.

САРАККУЛАНЫ Асият.

Занкишиланы И.

Занкишиланы И.

Курданланы В.

Занкишиланы И.

Курданланы В.

Баккуланы В.

Занкишиланы И.

Тёппеланы Х.

Занкишиланы И.

Занкишиланы И.

АДАМЛАНЫ КЪАДАРЛАРЫ

Таулу эбизе къыз

Алай айтып башлады хапарын ушакъ нёгерим Дадешкелиани Исламны къызы Лейла. Жыл саны келген, жашау жолунда кёп къыйынлыкъ сынагъан тиширыу. Аны айтханына тынгылай, тёзюмюне сейир да этсе.

Дадешкелианиле эбизе бийледиле. Малкъаргъа уа къалай тюшгенди? Онтогъузунчу ёмюрню 20-чы жылларында Омар Татарканович Дадешкелиани Огъары Бахсаннга келеди. Анда Орусбийлада къонакъ болуп бираз турады. Аладан къыз алып, аны бла юйюр да къурайды. Андан сора да, эки тукъумну арасында дагъыда къыз бериу, къыз алыу бола тургъанды. Алай бла бу тукъум Бахсан аузында жайылгъанды. Революциядан сора уа ала бла да кюрешиу башланады. Алагъа туугъан эллеринден кетерге тюшеди.

Омарны туудугъу Ислам Огъары Чегемден Кучукланы Солтанны къызы Абидат бла 1934 жылда юйюр къурайды. Алай алары жашаулары тынчлыкълы болмагъанды. Аны ызындан тюшгенлерин, жууукъ заманда тутарыкъларын Исламгъа билдиреди. Жаш, ол кече окъуна юйдегисин да алып, Тау Артына ата жууукъларына ауады. Аланы болушулукълары бла ишге тохтайды. Окъуй-жаза билген жаш эди да, бир организацияда эсепчи болуп турады.

Жарсыгъа, анда да кёп ишлеялмады. Мындан барып аны излеп айланнганларын билдиреди да, Ислам Грузиядан Азербайджанга къачады. Нуха шахарда тохтайды. Бий къауумдан дагъыда таулу юйюрле бар эдиле. Анда жашагъанланы бир кюн тынчлыкълары болмады. Бюгюн-тамбла тутадыла деп, жанларын къолларына алгъанлай турадыла. Ким биледи, къайсы малгъун тил эти. Бир ингирде келип, Исламны алып кетдиле.

Ол отуз жетинчи жыл эди. Андан сора жашдан хапар болмай къалады. Тёрт айдан къызы Лейла тууады. «Мени атамдан къалгъан жангыз да буду»,-деп, зыбыр къоллары бла атасыны суратын сылайды.

Къагъанакъ сабий бла Абидат кеси къалгъанда, эгечи Жаннетхан бла къарындашы Исхакъ Буйнакскеге элтедиле. Ала да, алгъаракълада кёчюрюлюп, анда жашай эдиле. Аладан сора да, анда Абайладан, Айдаболладан, Келеметладан, Шакъманладан, Кучукладан, Бийкъанладан, Сюйюнчладан, Баразбийладан, Ханхотладан юйюрле болгъандыла.

Ол жыл анда эр кишилени асламысын тутадыла. Тиширыула уа Гаджиев атлы ательеде ишлейдиле. Аскер кийим, уллу сауут-сабаны, техниканы юсюн жабарча брезент, аскерчилеге палаткала тигедиле. Жаннетхан да андады. Къарындашы Исхакъ военкоматны юсю бла аскерге атланы юйретип тургъанды.

Сабий бираз аякъланнгандан сора Абидат да анда ишге тохтайды. Къызла планларын 2-3 кёрге кёп этип тургъандыла. Артельни директору аны ючюн алагъа ыразы эди.

Таулуланы Азиягъа ашыргъанларында, быланы да кёчюрюрге келедиле. Таматалары, Москвагъа барып, улу къуллукъчулагъа тюбеп, тилеп, быланы жанларын сакълайды. Ким биледи, уруш бошалса, ол къуанч ол тийимей къоярэселе деп.

Алай энди мындагъы таулуланы тынчлыкълары къуругъан эди. Жангы жерни адамына келише тургъанлай, дагъыда былагъа кёчгюнчюлюк сынаргъа тюшдю. Буйнакскеде таулуланы эр кишилери хазна къалмагъан эдиле: тиширыула бла сабийле. Барысына да кёз-кулакъ бола тургъан Кучукланы Исхакъ эди да, атланы ахыр къауумну юйретгенден сора, аны да аскерге алгъан эдиле. Ол да алай аны бла думп болду. Къадары бюгюн да белгисизди.

Лейла ол заманны былай эсгереди:

-Кёчер кюнню аллында бир офицер келеди. Барыбызны да атларыбызны жазып алады. Хапчукхаракетибизге къарайды. Тикген машинаны кёреди да: « Бу сизге керек болур, биргезигизе алырсыз»,- дейди. Иги адам кёрюне эди. Жолда да болушун баргъанды.

Эгечими жашы Орусбийланы Исмайыл онеки жылында окъуна Буйнакскеде консерва заводда ишлегенди. Анда машина жюрютюрге да юйренеди. Алма –Атагъа келгенибизде уа, бизге ол къарай эди. Онбеш-оналтыжыллыкъ жашчыкъ уллу жюк ташыгъан машинаны жюрютгенди.

Элли сегизинчи жыл Лейла он классны тауусады. Ол жыл была Кавказгъа къайтыр акъыл этедиле. Энтта да анда бизге къалай тюберле деп, эллерине баралмайдыла. Ессентуки шахар къатында тохтайдыла. Тиширыула эшиу эше, базар эте, жарым жыл чакълы кечинедиле. Анда бир жууукъларыны хайырындан Экинчи Чегемге кёчедиле. Лейла Нальчик совхозгъа ишге тохтайды. Жаз, жай кёгет-жемиш ёсдюреди. Кюзде уа аланы жараш дырадыла.

Ишлей тургъанлай, бухгалтер курсланы да бошайды. Артда профсоюзланы обкомунда урунады. 2001 жылгъа дери анда ревизор болуп тургъанды. Андан бери пенсиядады. Шахарда бир отоуну фатара жангъз кеси жашайды. Барсанг, бет жарыкълы тюбейди. Суратланы аллында жаяды. Хар бирини юсюнден кёп хапар айта, адамларын тансыкълайды. Алагъа къарай: «Къуру кёчгенлей, къачханлай, жаныбызгъа къоркъгъанлай айландыкъ»,- деп, терен кючсюнеди...

ОСМАНЛАНЫ Хыйса.

Жети акътерек

ХАПАР

Кемилят, тизгинин жыйып, орамгъа чыкъса, элде уллу-гитче да аны санларыны субайлыгъына тохтап къараучу эдиле. Бир бирге ас къошулгъан къашларыны тюбюнде дум-къара кёзлери, узун кирпиклери, къызгъылдым эринлери бла, къыйылгъан оймакъча, аууз, ариу ишленген буруну - барысы да ариулукъгъа чек сала, ай жарыкъча, келбетли бетине келишгендиле. Юйюрде ол ата-ананы кёз жарыкълары, къарындашланы бла эгечлени уа жан дарманлары эди.

Ол сюйген жашына эрге барганда, битеу эл бирден къууанч эттенди дер дингг. Адеплиси къыз баргъан жеринде къайынларын да къууандыргъанды. Бу жигер тиширыу, Келбетланы тукъумгъа эки жаш бла юч къыз кёшуп, аланы аягъы юсерлине этерге, кече жатмай, кюндюз арымай-талмай, ишлегенди. Эри Алий къолдан уста эди. Ол агъачча, темирге да жан салгъан чемер адам болгъанды.

Быллай жарашылу юйюрню берекетлилигине кёпле сукъланнгандыла. Жашла, къызла кечеден кюннге ёсюп жетгендиле, аякълана келгенлери уа атагъа, анагъа таянчакъ болгъандыла. Идрис бла Илияс тау адетде мал ютгендиле, бичен эттендиле, сабан сюргендиле. Къызла - Жаннет, Асият, Жаухар - кийиз, жамычы ургъандыла, кийим тикгендиле, тери ийлет, тон бичгендиле.

Мамыр турмушу жарыкълыгъына къуана, жашай эди юйюр. Бир бири ызындан жетген къызла, къарап-къарагъынчы, эрге чыкъдыла. Жашла да, заманында башларына иш этип, ата-аналарын къуандырдыла. Аллай таууслмагъан насып хазна бола болмаз. Бу юйюрге да ол къысха болжал бла берилген кёре эдим. 1941 жылны жайында башланнган Уллу Ата журт уруш, битеу совет халкъныча, Алийни бла Кемилятны толу юйюрлерини тынчлыгъын да сыйыйды. Эки жашы, юч кииеую да бир-бири ызларындан фронтха кетдиле.

Урушну эканчи жылында эки тамата къызыны эрлерини ёлген капарлары келип, аланы да жарыкъ кюнлери батханча болду. Къартла да ол бушуулараына кюйдюле, бишдиле. Жаннет юч, Асият да эки сабийлери бла жашлай тул болдула.

Ол бушуну ачылыгъы бираз сел боллгъунчу окъуна, эге уллу палах келди. Битеу эл бла бирге 1944 жылны жаз башында Алийланы юйюрню да зорлукъ жолуна ашырдыла. Ала узакъ Къазахстаннга келип тюшдюле. Ата бла ана Жаннетни бла Асиятны башха жерлеге тюшгенлерине бек жарсыдыла. Юйде келинлерин да, кичи къызлары Жаухарны да ёксюз сабийлери бла тышында келерини къатларына жыяр мурат бла жолгъа атландырдыла. Жамбул областьда кёп айланып Жаннетни тапдыла. Ол кезиуде аны къайын атасы, анасы, кесини тамата жашчыгъы Суфиян да ёлюп тура эдиле. Бушуу башын хайран этген тиширыу эгечи, келини бла да жолгъа чыгъаргъа базынмады. «Бир кесек эс жыйыйым, сабийле да безгекден ауруп турадыла, ала да бираз жайыкъсынла. Нартюх бахчаычыгъымы тирлигин жыйыйм да, кюз артында Жаухар келир да, алай барыйбыз», - деди.

Жаухар бла Нюржан ызларына къайтханда, Асиятны Павлодар областьдан Алма-Атагъа келтиргенлери келини Танзиля да къайтып тура эди. Ол бютюнда жарсыулу хапар келтирди. Ол кеси, аны кичи жашчыгъы Ануар да ёлюп, къоншу къазах юйледе баш кечиндире айланнган жангыз Даниялны тапхандыла. Аппа, ынна да аны жангыз териси бла сюеклери къалгъан къарыусуз санларына жылыу, къарыу да берир ючюн, не арт къыстырыкъчыкъларын да аямадыла. Кюн сайын не къызларын, не келинлерин базаргъа жиберип, жан ырысхыларын сатдырып, алгъан сютчюкню, айранчыкъны да келерин тёздюрюп, анга берди. Ол да бираздан адам кебине келе баштады.

Кюз артыны сууукъ кюнлери юйюрге не монг жашау, не жюрек тынчлыкъ бермедиле. Алий, отунгга барып келе, жюреги тутуп ёлдю. Жаннетни келтирирге эканчи кере Жамбулгъа кеттен Жаухар да эгечи бла, аны ёксюз сабийлерин алып келди. Энди тозурагъан, апчыгъан юйюрню оноуу Кемилятны юсюне ауур жюк болуп тюшдю. Келинлери ата юйлерине кетип, энди ол жангыз Жаухар бла къалып, ёлген къызларыны сабийлери бла жашайды. Жаннетни абадан къызчыгъы Фаризат, аны кичиси Солтан, Асиятны жашы Даниял, ынналарыны этек тюбюне къысылып, ёлюмден къутулдула.

Ынна уа кече жатмай эди. Къолу тигиу этерге уста тиширыу Алийни быстырларын сёгюп сабийлени юслерин жангыртды. Башха тюрлю мадарла этип, кийимчикле тигип, Жаухарны кюн сайын базаргъа къууа эди. Ол келтирген нартюхчюкню къол тирмен бла тартып, жырна, хантус, билямукъ этип, юйюр ачдан ёлмезча этерге кюрешди. Къол тирмен бла нартюх жармалауну уа юч туудукъ да бир бирге жетдирмей эдиле.

Ол угъай эсенг, артдан-артха уа бир кюн бири, экинчи кюн башхасы тартып башладыла. Ала жарма этилирге берилген нартюхчюкден чийлей бюртюкбюртюк къапханчыкълары ючюн тирменни алай бек сюйгенлерин билип, ынна быллай бир низам да тохташдыры. Ючу сабийден къайсысы тирменни бурса да, экинчи анга къарап башлады. Андан сора сабийле къол тирменнге асыры бек жан атмай эдиле.

Кемилятны эки къызыны ючю ёксюз сабийи, къыйын жашаудан ёлмей къутулуп, аягъы юслерине болдула. Ынна харт, къарыусуз бола, туудукъла уа къарыулу, эсли бола бардыла. Уруш да бошалып, адамланы къарынлары ашдан тоя, юслеринде жамаулу кийимлери тешилди. Жаухар да, эри урушдан къайтып, кеси башха юй къурады. Аллахха шукур, Кемилятны эки жашыны сау хапарлары да чыкъды. Ала уруш бошалгъанлыкъгъа, юйлерине уа терк къайтмадыла. Жыл саны келген, кюнден-кюннге къарыуу кете баргъан ыннагъа тынч тюйюл эди. Алай чыдаргъа кюрешди, юч ёксюзню кёллери сынмай ёсерлерине къайгъыды. Сабийлени да жете келгенлери анга таянчакъ болду. Солтан школгъа жюрюйдю. Фаризат, къарт анасына ушап, ариулугъу, къылыгъы, тизгини бла да юйге кыуат, жарыкълыкъ да бере эди. Даниял да, сабий черчеклигин, жагъынларын да къоюп, иш кёллю, адежли жаш болду. Ол колхозда алгъа арбачы эди, артда уа шофергъа окъуп, автомашинаны жюрюте баштады.

Солтан 10-чу классны бошаргъа Кемилятны аманатында ёксюз юйюр тар гытыычыны тышында, ичинде да тизгин жыя баштады. Бир ауукъдан а жангы юйню мурдоруна таш ташыды, Фаризат биргесине ишлеген тенг къызлары бла кирпич этди. Экинчи жыл жайда Бешагъач элни бир къыйырында Кемилятны чий кирпичден къаланнган юйю сюеледи. Энди аны башын жабаргъа агъач керек эди. Къазахстанны юн батхан жанында уа аны къарап кёрюрге тапхан да къыйын эди. Бир юн Солтан ал жыллада юйюнде жашап тургъан къонакъбайларында агъач кёп эди, сатып берселе эди деп, алагъа барды. Ол алайда субай ёсген узун акъреклени тюплериндеи ёрге къарап, ай, быладан бир кесеги бизни болса эди деп, ахшы къууум эте тургъанлай, алайгъа Адилбий келгт эди.

-Эй, Солтан, бала, не къылып жюрюйсе? Кемилят апангы саулугъу къалай?..-деп, жарыкъ селешди, Фаризатны, даниялны неге жарагъанларыны юсюнден тынгылы хапар сорду.

-Ата, жангы юй ишлей эдик да, аны башын жабаргъа агъач тапмай турабыз. Сиз бир кесек агъач сатсагъыз эди, деп жибергенди Кемилят анам, - деп уялыракъ болуп сёлешди Солтан.

Огъурлу къарт, жашны сабий замандача, башын сылады да, агъачланы кёргюзтюп:

-Ингирде Даниял машинасы бла келсин. Ол келирге мен тереклени аудуруп турурма. Сиз а экигиз да юйню ёлчемин алып келирсиз да, томуроула этип элтирсиз. Ахча-бохча къайгъыны къоюгъуз. Мен ёлгончю мени юйюм Зиякул анагъа бла манга боллукъду. Жангыз жашым Тёлеген урушдан къайтмады. Энди кимге къаллыкъдыла мени тереклерим, мюлюкю да. Мен тереклени жашым юйдегили болса, жангы юй ишлербиз деп, ол туугъан юйю орнатхан эдим. Ол муратым толмады. Мени жангыз баламча, урушдан къайтмагъандыла Даниялны бла сени аталарыгъыз да. Бу мени къыйыным, сизге - ёксюзлегежарасын, - деди.

Ол ингирде эки жаш да Адилбийладан толу жетерча агъач келтирдиле. Аны бираз кепдирип, юйню башын жапдыла. Энди Кемилят ыннаны юйю элде, бек ийи тюйюл эсе да, адамны кёзю илинирча болду. Къыш суукъла келгенлей, юйюр жангы журтха кёчдю. Къурманлыкъгъа эркеч сойдула. Кемилят, жаш заманындача, кёл салып этген бозаны, сыраны эллиле бек жаратадыла. Къурманлыкъ этилип, бир ыйыкъ да озгъунчу ынна, юч туудугъун къатына олтуртду да, былай айтды:

-Балаларым, сиз ёсдюгюз, хайт деп ишлеп, бан тутарча болдугъуз. Мен сизге аманат этерча быллай бир къауум сёзюм барды. Къыйын, тынч кюнюгюзде да бир биригизге сакъ болугъуз. Керексиз чурумла излеп, бир бирге кёлкъалды болмагъыз. Ырысхыгъа жутлукъ этип, намысыгъызны атмагъыз. Кеси къыйыныгъыз бла жашагъыз. Андан уллу насып, ырысхы да жокъду.

Кавказгъа кетерге эркинлик берилген болса, кечеди, кюндю да берт болжалгъа салмай, жолгъа терк атланыгъыз. Кёчгюнчюлюкню зорлугъунда ёлген аналарыгъызны, эгешчигигиз бла къарындашчыгъыгъызны, аппагъызны, урушдан къайтмай къалгъан аталарыгъызны, ана къарындашларыгъызны эсде тутарча юйню аллында жети акътерек орнатыгъыз...

Ол сёзледен сора Фаризатны, эки жашны да кёллери такъыр болдула.

- Ынна, алай нек айтаса, жанынг саулай ырысламай?- деп тырман этдиле.

Кемилят а, ышарып:

– Жанларым, мен да ёлюрге ашыкъмайма. Сиз мен саулукъдан жашауну тюз ангыласагъыз эди, деп айтама. Сизни бирер юйюр болуп кёргюнюю, Аллах сакъласын ёлгенден, - деп туудукъларына кёл этдирип, урчугъун къолуна алды.

Фаризат, юйню тизгинин жыйып, жашланы ашларына - сууларына къарап, жаулукъ эшерге олтурду. Даниял бла Солтан да, ауузланып, ишлерине ашыкъдыла.

Арада 4 - 5 жыл озуп, ынна юч туудугъу бла Туугъан журтха - Кавказгъа кетерге тебиреди. Кемилят арбазда ёлгенлерине атапын орнатыгъан акътереклени къатларына барып сюелди. Ала уа бийик эдиле. Аланы чапыракъ таушларына тынгылай, жашау жолун кёз аллына келтирди да, жюрегини теренинден ёксюндю. Аны жюрек жууун ашагъан а эки жашыны - бирча жарсыулу къадгарлары эди.

Ала экиси да, урушдан сау къутулуп, госпитальда жаралары сау болмай ёлгенлерини юсюнден бушуулу хапар келгенде, эки кёзюнден да бирча кан тамгъанды. Андан бери кёлю жарымайды. Ынна,эсин жыйып, жети акътеркни да хар биринде зыбыр ыхол аязы бла жумушакъ тийип:

- Къабырларыгъыз бир бирден узакъ эселе да, акътерекле сизге бирча эсгертме болсунла...

Кемилят, элине къайтып, эски от жагъасында олтурду. Фаризатны, Даниялны, Солтанны да къуунчларын кёрдю. Ала эл сюйген, жууукъ, ахлу эркелетген адамла болгъанларына ол артыкъда ыразы эди. Кёрген кыйынлыкъларын унутханча окъуна болду. Алай узакъда къалгъан жети акътеркни чапыракъ таушлары кеча, кюн да аны къулагъына эшитилгенлей турдула. Ёле туруп да ол, туудукъларына жети терекни хар биринден бирер бутакъ келтирип, тау элде орнатырларын осуят этгенди.

ТЕММОЛАНЫ Мухадин.

Къужурлукъда

Тиллерибиз жууукъ болгъанлыкъгъа...

Тилибиз бир болгъанлыкъгъа, сёзле бирге ушагъанлыкъгъа, таулу бла къазахлы бир бирлерин ангыламагъан, кюлкюлю болумгъа тюшген кезиуле да тюбегендиле. Бу къысха хапарла аны алайлыгъына шагъатдыла.

Мес болуп тураса да

Таулу къатын къазахлы къоншусу ичип келгенин кёргенди да: «Эй, Айжарыкъ, биягъы сен мес болуп къалгъанса да»,-дегенди. Ол а: «Абий, мес эмес, мас»,-деп аны ол сёзюне ыйлыкъгъанды, кёлкъалды болгъанды.

Нек десегиз къазах тилде мес деген гыбытды. Мас а кеф демекликди.

Улагъымы бичсенг эди

Таулу киши къазах тилге иги тюшюнмеген ал жылланы биринде къоншусуна къонакъгъа баргъанды. Аны юй бийчеси уа андан чуукан улагъымы кесип берсенг эди деп, тилегенди.

-Аякъларын тут, кесейим,- дегенди ол. Тиширыу а: «Ойбай, уялгъан этме»,-деп, бир жанына бурулгъанлай, кишин тутуп улакъны боюнун кесгенди. Аны кёрюп тиширыу: «Ойбай, не къылып къойдунг, Исмайыл?»,- деп жарсыгъанды.

Киши уа: «Да, Айгюль, кес дединг да, кесдим. Нек жарсыйса?,-деп сейирсинггенди.

Къазахлы тиширыу улагъыны боюнун кес демегенди, ол аны бичерин тилегенди. Боюнун кес дерик болса, бауузда дерик эди, «кес» къазах тилде бич деген сёздю.

Эчкини орунуна картофла

Кёчюп баргъан жылыбызда таулу киши юйюрюн кечиндирирге къазах элде чурукъчу болуп тохтагъанды. Бир кюн анда жашагъан тиширыу анга эки эски чуругъун алып келгенди да: «Махти, быланы жамасанг, хакъына картешге берир эдим»,-дегенди.

Киши ыразы болгъанды, къууангганды да, кеси кесине: «Эки чурукъ жамагъан сайын къарт эчки алып турсам, терк бай боллукъма, тейри!»-дегенди.

Кёл салып, терк окъуна чурукъланы тынгылы жамагъанды да, жашын чакъырып: «Хамит, быланы Къарачачлагъа элт да, жип алып барып, берирге айтхан къарт эчкисин алып кел»,- дегенди.

Къатын эски чурукълары жангыла болгъанча кёрюннгенлерине къууангганды. Жашны къолуна уа: челек тюбюнде мандалакъладан уллу болмагъан картофчучукъланы тутдургъанды. Къазахлыла картофха картешге деучюлерин Махти къарт эчки деп ангылагъанды.

Этинг а татлымыды?

Бир жолда Асил ёгюз арба сюрюп келе тургъанлай, жыгъылгъанды да, базыкъ бутуну шаугютюн, чюйге уруп, кюбарып алгъанды. Жол жаныннда узакъ болмай таулу юйюр жашай эди да, ары барып, болушлукъ тилегенди.

Жашауу келген, хар неге да къолу жарашхан Маржан, аны жарасын тазалап, инген этип байлагъанды да, анга былай соргъанды:

-Асил, этинг татлымыды, терк сау боламыды?

-Эй, Маржан, апай! Сен къаллайла сёлешесе, мен этими ашапмы кёргенме, тукъумунг къурурукъ! - деп, тиширыуну кёлюне бек тийгенди.

Сауусхандан сакъ келин

Кюнлени биринде таулу киши Къазий келин келген къазах юйге баргъанды. Ол кезиуде уа тукъум тамата Жумабек келинни баш аууна ала, былай жырлагъанды:

-Келин, келин келип тур, ийилип салам берип тур, жумуртхадан акъ келин, сауусхандан сакъ келин. Ол зринден алгъа тёшекден турсун, къарны ашха озмасын, таматаны сыйласын, кичини ийнакъласын, тукъумгъа тёлю кюшсун, сауут-адырны таза жуусун, чомартлыгъына эл сукълансын, этген ашы таза да, дамлы да болсун!

Тамата алгъыш, насийхат сёзюн бошаргъа Къазий Жумабекге жууукъ баргъанды да:

-Акъсакъал, сени сауусхандан сакъ келин дегенинг неди, мен иги ангыламайма, - деп соргъанды.

-Сауусхан акъ-ала къаватлыды. Кече жукъусу болмагъан, кюндюз тынчлыкъ тапмагъан, хоразы бла тауугъу ёмюрлеринде бир жерге къонмагъан,-дегенди.

-Бизде анга чыкъынжик дейдиле. Алгъышда аны атын иги бла айтмайдыла. Сора сен алгъышлы орунуна къаргъыш этесе жаш юйюрге. Эрни бла къатынны жастыкълары тынчлыкълы болсун, дейим да, мен да бир-эки алгъыш сёз айтайым кеси тилимде:

-Айназар бла Айсулуу бал бла жауча бирге къошулсунла, бир бирсиз кюнлери озмасын, арбазлары сабийден толсун, биринчиси таракъчы, экинчиси къойчу болсун, таза ниетлери бла ата-аналарын къуандырсынла!

-Сау бол, Къазий, иги алгъыш этдинг. Алай, кертиси бла да, сауусханча сакъ болгъан а тиширыугъа бек керекди да, бизде аны иги алгъышлыгъына ишеклигим жокъду, иги жаш. Бу боза аякъны тарт да, сауусханны юсюнден иги сагъыш эт,- деди акъсакъал.

Алай бла Жумабекни бла Къазийни тиширыуну къылыгъыны, болумуну юсюнден оюмлары бирге келишмедиле.

Письмола уа жерлерин тапмай эдиле

Къазах эл бла орус эл къоншула эдиле. Биричиде жашагъан таулу къатын орус элде юйлени бирини эшик башында,почта кюбюрчекни кёре тургъанда да, хар жолдан ахлуларына жазгъан къагъытларын ары этпип атып болгъанды. Аны иеси уа кесине письмо келген сунуп, аланы алып окъургъа кюрешгенди.

Бир кюн а тиширыу биягъы жазгъанларын арыата тургъанлай кёргенди да: «Эй, маржа, къайры жибересе кюн сайын быллай бир письмону»,-деп, челек толургъа жетерге кёп къалмагъан письмоларын этегине кюйюп жибергенди.

Сакъар – сахар

Кёчюп баргъан биринчи кюнлерибизде биз тургъан юйден узакъ болмай тюеге минип келген къазахлы тохтайды. Ёмюрюбюзде аллай хайыуанны кёрмеген сабийле аны тёгерегине айланып къарайбыз.

Иеси уа, аны чёкдюрюп, эки артмакъны тюшюреди да жерге салып, башларын ачады. Аланы ичинде уа ун кибик акъсыл зат, сора киши тёгеректе айланып: «Сакъарсакъар!»-деп къычырады.

Бизни юйде жашагъан Сейит аппа аны эшитип, алайгъа келеди да, артмакълада акъсыл унну къол аязына тамызып, ауузуна къуяды. Терк окъуна артха тюкюрюп: «Ай юйюнг къурурукъ, бу шекер тюйюлдю да,-деп, чамланады.

Таулула алгъын заманда хансланы кюллеринден къара сапын этерге силти алып тургъандыла. Къазахла уа тюз биздеча къара сапын этген силтиге сакъар дейдиле. Сейит аппа уа сакъар дегенни орусча сахар деп ангылап, андан ауузуна элтген эди.

ЛУКЪМАН улу М.

ЖАРСЫУ

Къурутулгъан эллерибиз

Акътопуракъ
Ачы
Беттургъу
Бопу
Быкмылгы
Гагиш
Гижгит
Глашлары
Губасанты
Гюдюргю
Догъуат
Думала
Ёзен
Жабо Къала
Жора
Жууунгу
Заришги
Зылгы
Иличир
Кам
Камык
Камыш
Кёк-Таш
Къой Сюрюлген
Курму
Курнаят
Кылды
Кюнлюм
Кыртык
Къала
Къоспарты
Къочхарташ
Къызген
Къызыл Кёз
Молланы эл
Муккулан
Мукуш
Мухол
Огъары Быкмылгы
Огъары Губасанты
Огъары Камык
Огъары Кюнлюм
Огъары Холам
Огъары Чегет
Огъары Челмас
Огъары Шканты
Орсундак
Сары-Тюз
Сауту
Суусузла
Тёбен Холам
Темуккулары
Тамакъла
Тёбен Быкмылгы
Тёбен Губасанты
Тёбен Камык
Тёбен Чегет
Тёбен Чылмас
Тёбен эл
Тотур
Туура Хабла
Фардык
Холам
Чегет эл
Чылмас
Шаурдат
Шканты
Шыкъы

Кино

Онжети жыл мындан алгъа къарагъанбыз биз малкъар халкъны тууган жеринден зор бла кёчюргенлерини юсюнден «Дорога на край жизни» деген фильмге. Аны сценарийини автору Г. Бокарев, режиссёру Р. Мурадян, оператору Б. Шапиро эдиле. Анга россейли, республикалы театрланы актёрлары, Хасания бла Акъ – Суу эллени адамлары да къатышхандыла. Анда баш жигитни сыфатын РФ-ни сыйлы артисти Бапыналаны Зариф къурагъанды.

«Эллиле фахмулу актёрладан да иги ойнагъандыла»

Актёр Алимни ролю анга къалай жетгенини юсюнден былай эсгереди: «Анга дагъыда Мамучиланы Кемалны бла Басир Шибзуховну сынап кёрген эдиле. Мында барыбызны да суратха алып кетип, Москвада киностудиида къарагъанларында, баш жигитге мени сайлагъандыла. Аны ойнар ючюн, режиссёр азаргъа керекске деген эди да, режиссёр, бир айгъа онбеш килограммгъа азгъан эдим».

Белгилисича, кинода дубльле аладыла да, ахырында эм игисин сайлайдыла. Актёрну жигити сценарийде жыйырма сценада кёрюне эди да, жарсыугъа, жашагъан этгендиле.

Фильмни атын айтдырыр ючюн, белгили орус артистлени Н. Фатееваны, В. Проскуринни, А. Пашютинни эм башхаланы чакъыргъан эдиле. «Ала бла уа ишигиз къалай баргъанды?»- деген соруугъа Зариф былай жууаплагъанды:

- Аланы камера аллында ишлеген сынаулары бизден уллу эди да, режиссёр, ол актёрланы чакъырып, кесини ишин женгилтирге кюрешгенди. Ала бла мен сценарийге кёре тюбешмегенме. Фатееваны юсюнден айтсакъ, аны фахмулу актриса болгъанын барыбыз да билебиз. Алай ол къурагъан консервала бардыла. Ол аланы ачдан жиляй тургъан сабийге бла аны анасына береди. Аллай дагъыда бир ненча сценаны эсгерликбиз.

Зариф халкъы сынагъанны кеси кёрмегенди, ол киши жеринде аякъ тиреп башлагъандан сора тууганды. Алай атасындан, анасындан, жуукъларындан эшитген хапарла жюрегинде сыфатны, сёз ючюн, Къулийланы Элизат андан осал ойнарыкъ тюйюл эди. Башха халкъда болгъан жашау къудуретни ангылагъан, аны психологиясын кёргюзтген не хунерли актёргъа да тынч тюйюлдю.

Фильмде А. Пашютин офицери сыфатын къурагъанды. Аны бла бирге сценаларым болмагъанлыкъгъа, ол ишлеген кезиуде анга къарап тургъанма. Артдан артха ол да манга сансыз тюйюл эди. Ушакъ бардыргъанда да, аны адепли, керти адам болгъаны билиннгенди. Презентацияда былай сорады:

- Къалайды, жаратдынгмы?

- УГъай, ишими экиден бири киргенди киногъа,- деп жууаплайма. Ол а: - Ырызы болсанг, сейир этерик эдим ансы, жаратмагъанынг а игиди, -деген ди.

«Дорога на край жизни» фильмни сценарийине, аны режиссёруна да хазна ырызы болурча тюйюл эди. Алай Зариф, къолундан келгенни этип, бизни халкъны иги ышанларын ачыкъларгъа кюрешгенди. Ол роль кеси да Черкесланы Сарыбийден жазылгъанды. Фильмде Алим малкъар халкъны жыйымдыкъ сыфатыды. Юлгюге быллай суратны келтирирге боллукъду. Товар ташыгъан поездни тамбурунда ол юйюрюню ызындан Азиягъа барады. Аны сумкасында жарты къара гыржын бла консервала бардыла. Ол аланы ачдан жиляй тургъан сабийге бла аны анасына береди. Аллай дагъыда бир ненча сценаны эсгерликбиз.

Зариф халкъы сынагъанны кеси кёрмегенди, ол киши жеринде аякъ тиреп башлагъандан сора тууганды. Алай атасындан, анасындан, жуукъларындан эшитген хапарла жюрегинде кеслерини ызларын къойгъандыла. Актёр айтханнга кёре, ол сезимле бизге къан бла, жан бла да ётгендиле. Аны себепли Алимни сыфаты Бапына улугъа жууукъду. Жигитини къадарын ачыкълай да, бу эсгериуде болушландыла анга.

Сценарий къарысусуракъ болгъанын Зариф да айтады. Г. Бокарев, малкъарлыла сынагъанны толу билмей, ангыламай жазгъанчады аны. Ол, жалан да бери келип, адамла бла тюбешип, ишлеп башлагъандан сора тюшюннгенди андагъы кемчиликлеге. Аны себепли съёмкаланы кезиуюнде кёп жерлерин тюрлендирирге да тюшгенди. Артда сценарист айтхан эди фильмни экинчи сериясы да салынырыкъды, энди анда быллай «чий» жерле болмазла деп да. Жарсыугъа, экинчи кесегин кёрмедик.

Р. Мурадянны иши бла ырызы болмагъанла да аслам эдиле. Аны сылтауун ангылата, Бапына улу былай дегенди:

- Ол эрменлиди. Аны ёз халкъы да сынагъанды артыкълыкъны, аланы тура малкъарлылапча кёчюроп иймеген эселе да. Аны себепли ол, бу ауур темагъа теренирек къарап, фильмни халкъны юсюнден салыргъа керек сунама. Мында уа аслам эс аны кёчюрген, биргесине баргъан аскерге, къоншу халкъ бла шуёхлукъгъа бурулгъанды.

Зарифни сёзлерин да (дубляж), башха актёрну чакъырып, анга жаздырыр мураты болгъанды режиссёрну. Аны билгенден сора Бапына улу сора ойнагъан да этмейме, деп тохтагъанды. Алай бла, Москвагъа барып, дубляжны да кеси этгенди.

Фильмни андан ары алдырыр онг чыкъмай къалгъанына жарсыйды актёр. Алай халкъыбызны тууган жеринден зор бла кёчюрюлгенин кёргюзтген кино тарыхыбызда къаллыгъына ишексизди. Бапыналаны Зариф, анга къатышып, жюреги сезгенича, къолундан келгенича къошумчулукъ этгенине ыразыды. Ахырында ол: «Мындан ары халкъымы къууанчлары кёп болсунла!» -деп, сёзюн алгъыш бла бошады.

САРАККУЛАНЫ Асия.

Суратланы **ШАХМЫРЗАЛАНЫ Алексей** алгъанды.

ЭСГЕРИУЛЕ

Къыйын жолоучулукъ

Мен, Жулабланы (Гыжгыланы) Къаншауну къызы Нюржан, 1928 жылда туугъанма. Годюргю элде жашап кетгенме Къазахстанны. Биогюн Хушто-Сыйт элде турама. Муртазланы Барисбийни къызы Ариуканы 2009 жылда 6-чы мартда «Заман» газетни бетлеринде чыкъгъан материалын окъуй, кёп кере жилягъанма. Ол газетни биогюн да асырайма.

Кёз жашларымы тёге жазама болгъан затланы юслеринден. Да не этейик да, Аллах алай буюргъан болур эди. Къарындашым Хажимуса Харьковда урушда эди, эки сабийи ачдан жиляй, не этерге билмей къалама. Аналары Фаризат аладан да бек жарсыйды.

Бир къарындашым къолумда эди, алай не файда, ол да ажымлы ёлдю. Къырал беш къой берген эди, аланы да кесерге эркин этмей эдиле. Ол аланы кюте, кече туман басып, эшикде къалды. Андан ауруп, иги болмай ауушады харип.

Бир жол мен ишден келгенимде, атам бла анам жиляй тура эдиле. Не болгъанды деп сорама да, кесим да жиляйма. «Не этейик жилямай,- дейдиле ала.- Бечеллары келип, келинибиз Фаризатны да, эки сабийни да алып, Теспе колхозгъа кетгенди. Ариу айтама, тамбла барып, аланы артха алып келеме, деп жапсарама. Танг атаргъа, нек тураса деп, экиси да къазауат этэ эдиле.

Мен да, келиним Мариям да атланабиз жолгъа. Алай барыргъа комендантла эркин этмейдиле. Аллах жаннет берсин, бригадирибиз къагъыт жаращдырып береди да, аны бла тебирейбиз. Жолгъа атланабыз.

Биз да тебирей тургъанлай, бир киши кирип келеди эшикден. Ол, гузаба этип:

-Къаншау, санга жумушум барды,- дейди атама.- Сени жашынгдан тууган аурупду, аны айтайым деп келгенме.

Биз ауругъанын да билмей, ары атлана турабиз, дедик. Ала да ары барлыкъларын айтадыла. «Нечик тап болду, биз да сизни бла барайыкъ»,- дейбиз.Ол а: «УГъай, мен Къара-Къумгъа нёгериме къайтырыкъма»,- дейди.

Биз а жолну танымайбыз деп, ауара болабыз. Не амал, не мадар деп, бригадирге жарсыйбыз. Ол а бу кёрген тереклеригизни тутуп барыгъыз, тюзюнлей юсюне тюртюлюп къыллыкъсыз, деп юйретеди.

Бир кесек баргъанлай, туман басады. Къайры атларгъа билмей тохтайбыз. Сора бир уллу суугъа чыгъабыз. Не этерге билмей тургъанлай, атлы келип къалады. Ол а Бечелланы Мусса. «Охо, -дейди ол,- киз бара туругъуз, мен бусагъат изыгъыздан жетейим. Жарсыугъа, ол туманда бизни тапмайды.

Кёп турмай къар жууп башлады, Мариям да, мен да суугъа киребиз. Андан ётебиз, алай, ажашып, терсине кетип, Интимакъ колхоз деп бир элге барабыз. Анда къазакъ кишиге тюбейбиз. Теспе колхозгъа баргъаныбызны айтабыз. Ол ары узакъ болгъанын айтады. Бюгюн кеч болгъанды, бараллыкъ тюйюлсюз, дейди. Не этерге билмей, сюеле турабыз. Мариям: «Былай бара-барсакъ, бир жаны ауругъан адамгъа тюбербиз,- деп, таукел этеди. Бир юйню аллында ийнек сауа тургъан тишириуну кёребиз.

Къазах къатынчыкъ къобуп келди да: «Не керекди, не излейсиз?»- деп сорады. Биз Теспе колхозгъа барлыкъ эдик да, ажашып келгенбиз, дейбиз. «О, Аллах ыразы боллукъ, келигиз, биогюн кечди, мени бла къалыгъыз. Мени да нёгерим жокъду. Эрим уруддады», - деп жиляйды. Он заманда мени да тёрт къарындашым да урушдадыла деп, болгъан хапарымы айтама.

Аякъларыбыз суу болгъанларын кёрюп, тиширыу, аланы тешдирип, печь юсюне къургъакъсытыргъа салады. Кече анда къалып, танггна чыкъдыкъ. Къонакъбайбыз, бизни ашырып, эл башына чыгъады. «Тюзюнлей бу жолдан чыкъмай барыгъыз, - деп, кёргюзтюп, ызына кетеди. Биз да алгъыш этебиз да, кетебиз. Барлыкъ элибизге жетдик, сора сурай, барлыкъ юйюбюзню тапдыкъ. Юй аллында тургъан Казибанчыкъ, бизни кёргенлей, чабып, къучакълап жиляйды. Амирханчыкъны уа ауруп жатып тургъанын айтады.

Бизни кёргенлей, Фаризат да, эки сабийи да къууанадыла, «Бизни юйге этлиргеми келгенсиз»,- деп жиляйдыла. Ол кече анда къалабыз. Биз этлген дарман таш жарагъан болур эди, Аллахдан сора. Амирханчыкъ да игирек болады. Алай бизге аланы артха юйге алып кетерге эркинлик бермейдиле.

Юйге тебирейбиз. «Бизни алмай, къайры кетип барасыз»,- деп жиляйдыла экиси да. Бусагъат арба алып келип этебиз деп, алдап кетебиз.

Юйге келебиз. Къайдадыла сабийлерибиз, деп, харип аначыгъым жиляйды. Комендант эркин этмейди келтирирге деп, жапсарыргъа кюрешеме ани. Неден да бек атамы бла анамы къазакъ юйню мюйюшюнде кеслери жангыз къалгъан кюнню унутмагъанма.

Солдан онгнга: Акъболатланы Марзият, Жулабланы Нюржан къызычыгъы Феруза бла эм Жулабланы Юзейир. Алма-Ата.1957 ж.

ТАНСЫКЪЛАУ

Чакъгъан тереклеге батылып тургъан Акъ-Топуракъ

Малкъар халкъны зор бла кёчюрюню темасы таулулагъа магъанасын бир заманда да тас этерик тюйюлдю. Аны юсюнден жазыучула, назмучула да жазадыла, тарыхчыла тинтиулерин бардырадыла, философла эс бурадыла, композиторла бла художникле чыгъармаларын атайдыла. Ол зарауатлыкъны кеслери сынагъанла да сюргюнню уллу жюрек къыйынлыкъда эсгередиле.

Бу теманы ачыкълаугъа КъМР-ни культурасыны сыйлы къуллукъчусу Жолабланы Юзейир да кесини юлюшюн кёошханды. Он жылла бла заманны ичинде ол тууган эли Акъ-Топуракъны кесини эмда аны жамауатыны юсюнден материалла жыйышдырыпгъанды. Сора аланы барысын да къурашдырып, китап чыгъаргъанды.

Бир заманлада жашауу къайнагъан, жашнагъан, гюллю тереклеге батылып тургъан эл 1944 жылда 8-чи мартда бош къалгъанды. Андан бери ол ма алай атылгъанчыл турады. Аны оюлгъан юйлери таулуланы мамыр жашауларын бир сагъатны ичинде бузгъан властьланы огъурсуз оноларына налат бергенча сюеледиле.

Алай элни палахлары кёчгюнчюлюкден угъай, андан алгъа окъуна башланнгандыла. Граждан урушну жылларында, совет власть тохташа туруп, 30-чу жыллада-уллу репрессияланы кезиуюнде да- огъурсуз тирменнге тюшюп, кёп акъ топуракъчы жоюлгъанды. Андан сора да, Уллу Ата журт уруш, Орта Азиягъа кёчюрюу таулулагъа уллу азап сынатхандыла, кёп адамны жашауун алгъандыла.

-Бизни юйюрден (биз а къара ёзденледен эдик) онеки адам репрессиягъа тюшгенди,-дейди Юзейир. -Уллу Ата журт уруш башланнганда уа, Жолабладан фронтха иерик адам да къалмагъан эди. Аллай юйюрле уа Акъ-Топуракъда аз тюйюл эдиле. Болсада бизни гитче элибизден (жюз юй чакълы бир бар эди ол заманда анда) 125 адам-хайт деген жашланы бла кишилени асламысы фронтха кетген эдиле.

Жабелланы Ахылауну юйюрюню къадары да бек бушуулу болгъанды. Аны тёрт жашы къазауатда ёлгендиле, дагъыда бирин 1942 жылда немислиле илишаннга салгъандыла. Бек гитчелерин да Къазахстаннга жибергендиле. Жашланы аталары бла аналары тууган журтха къайтыр кюннге жеталмагъандыла, киши жеринде ауушхандыла.

Тёппеланы Хажибекирни къадары уа бютюнда кюйсюз болгъанды. Аны беш жашы Уллу Ата журт урушда жоюлгъандыла. Алтынчысын а Къазахстаннга кёчюргендиле, андан а Сибирьге агъач кесерге жибердиле да, ол анда ауур ишни кётюралмай ёлгенди. Тёппе улуну къызлары, юй бийчеси, ол кеси да къабыр орунларын киши жеринде тапхандыла.

Ма аллай уллу, шуёх юйюрден бир деп киши къалмагъанды. Дагъыда Жаубермезланы Омарны, Гочаланы Бораны, Энейланы Хусейни, Бечелланы Исламны эм кёп башхаланы да юйюрлери тамыры бла гунч болгъандыла.

АППАЙЛАНЫ Жаухар.

Къарындашлыкъ

Болгъан иш

1946 жылны жайында бизни колхозну малчылары Кёл-Къайнар жайлыкъда саууллукъ ийнеклеге къарай эдиле. Къошда уа 100-ден артыкъ ийнек, аллай бир да бузоу болгъандыла. Ийнекле суткагъа юч кере сауулгъанлары себепли иш тохтаусуз баргъанды.

Бир кюн кюншуда къойчу юйюр, келин келтирип, къошда болгъан адамланы къонакъгъа чакъырды. Кюн тюшден ауугъан кезиу эди. Той-оюн башланады. Бизни да, сыйлы къонакълача, тёрге чыгъарып, аллыбызгъа астархан жаядыла. Аш-суу эркинди, домбраны тунукъ ауазы аулакълагъа жайылады, уллуну-гитчени да кёллерин кётюреди.

Алай бир заманда бизни къошда иеси жангыз къалгъан уллайчан тишириуну тёгеергин келин келген юйню итлери аладыла. Маржан кенг этекли узун таулу жыйрыгъын жел этдирип келе, къол булгъап, бизни дыгалаз этип чакъырады. Абадан малчыла, къайгъылы болуп, аны таба чапдыла. Биз, жаш-къуш да, аланы ызларындан къошха къууулдукъ. Барсанг, аллайгъа бар. Суу ичебизми деген эдиле да, бир уллу ийнек да, эки бузоу да бирден къуюгъа кетип тура эдиле.

Хахай-тухай болуп, къазыкъ, аркъан, жип тапхан да алайгъа жыйылдыкъ. Насыпха, къую артыкъ терен тюйюл эди. Алгъа бузоуланы беллерине чынды жип байлап, узун аркъанны жууаш атны иерине илиндирип, тартдырып, ким жипден тутду, башхасы боюнунда ёрге тартды. Артыкъ бек къыйналмай, ёрге алдыкъ

Экинчи бузоуну да алай этип къутхардыла. Эки арт аягъына сюелип, башын ёрге тутуп, болушлукъ тилеп, ынгырдагъан уллу саплы кёк къашны тартып чыгъарыргъа къарыу жетмеди.

Малчыла, абызырап, не этерге билмей тургъанлай, алайгъа бир тюеге минип, экинчисин адежге тутуп, къоншу къазахлы жетди. Терк окъуна миннгенин къуюгъа жууукъ этлип чёкдюрдю да, экинчини къуюну башха жанында ол халда жатдырды.

Сора эки хайыуанны иерлерине къыл аркъанны эки къаты этип, агъырыкъча байлады да, андан чынды жипни ийнекни къарын тюбю бла айландырып келип, атыны къанжыгъасына бегитди. Алай этип, эки тюеге жууукъ келди да, чок-чок деп, бирден ёрге турургъа «буйрукъ» берди.

Кёккашханы арт аякълары къуюдан чыкъгъанлай, тюелени бир кезиуде алгъа атлатды. Ол заманда атны къанжыгъасында байланнган жипни бошлады. Ийнек, тёрт аягъына туруп, силкинип, ыстауатха ашыкъды.

Амал билген амал бла дегенлей, малла къуюдан хатасыз чыкъдыла. Ол заманнга ингирде ийнек сауар заман да жетди. Келин келген жерге къайтып барыргъа онг чыкъмады.

Болсада огъурлу къоншуларыбызны жарыкъ бетли келинлери артда таулу малчыланы къуучларында ариу жырлагъанын эшитдик, уста тепсей билгенин кёрдюк. Алай эди сюргюнде комендантланы бугъоуларына байланып тургъан кюнледе да къарындашларыбызны бир бирлерин багъалагъанлары, бир бирге болушханлары, бир бирин сюйюп къонакъ этгенлери.

Бюгюнлюкде да ала бла байламлыкъ юзюлмегенди, бирге окъугъан тенглерибизден, къоншуда жашагъан къазах къарындашладан письмола алабыз. Уллу Къазахстанны жетишимлерине ала бла тенг да къууанабыз. Бизни ол шуёхлугъубузну тамыры теренди, бир тилде сёлешебиз, бир бирге ахшы тилекле эте жашайбыз.

ЛУКЪМАН улу М.

Кёрмюч

Бу кюнледе А. Л. Ткаченко атлы суратлау искусстволаны музейинде Россейде Культура жылны бардырылыууна, А. Пушкинни 215-жыллыгъына эмда Халкъла аралы тширыуланы кюнюне атап, «Я помню чудное мгновение...» атлы кёрмюч ачылгъанды. Аны экспозициясына Россейни бла Запад Европаны художниклерини живопись, скульптура, графика, къол усталыкъ ишлери киргендиле.

Ариу сезимлени туудура

Мында суратланы асламысы музейни фондундан алынгнан оригиналладыла. Аланы санында К. Брюллов жазгъан «Итальянка», О. Кипренскийни «Дама с розой», С. Сухово-Кобылинаны «Пейзаж с деревом», М. Диллонну 1912 жылда ишлеген къызчыкъны скульптурасы эм бироиледиле.

Чыгъармала салынгган залгъа киргенг, 19-чу ёмюрде акъсюеклени салонларына тюшгенча боласа. Хар ишде кёз къаматхан тширыуланы сыфатлары къайсыбызны да ариулукъгъа табыннган сезимибизни уятыргъа къолундан келликди.

18-чи ёмюрде В. Боровиковский, Д. Левицкий да суратлагъанда ёхтем къызланы. Ала жазгъанланы аралырында Пушкинни жигитлери да бардыла. Была бусагъатдагъы тёлюге бурыннгулу культураны, ол кезиуюню адамларыны ич дуниялари ачыкъларгъа себеплик этедиле.

Россейде 19-чу ёмюрде академияны билимли скульптура бла кюрешген тширыуладан биринчиси М. Диллон болгъанды. Аны белгили ишлеринден бири- Пушкинни «Евгений Онегин» поэмасындан Татьянады. Авторну бек сюйген мотиви - сабийлени сыфатлагъанды. Экспозицияда къызчыкъны скульптурасы да анга шагъатлыкъ этеди.

Кёрмючню ача, культура араны башчысы Рита Таова мындан арысында музейни ючюнчю залында къарауучулагъа фондларындан чыгъармала дайым да кёргюзтюлюннгенлей турлукъларын билдиргенди. Келген къонакъланы санында КъМР-ни культура министри Мухадин Кумахов да болгъанды. Аны айтыууна кёре, бу ишле тширыуланы ариулукъларына, аласыз жашау жарыкъ болмазлыгъына энтта да бир кере тюшюндюргенди.

Республиканы Художниклерини союзуну таматасы Геннадий Темирканов, Нальчик шахарны Тширыуларлары советини башчысы Лидия Дегешева, искусствовед Нелли Сундукова да музейде бусагъатдагъы художниклени ишлерини къатында озгъан ёмюрлени классиклери кёргюзтюле тургъанларын тюзге санагъандыла. Нек дегенде тёлюени араларында байламлыкъ, уллу чыгъармачылыкъгъа кёллендирип, тёрели искусствону айныууна себеплик этеди.

ЖАНГОРАЗЛАНЫ Нажабат.
СУРАТЛАДА: (башында) кёрмючню ачылыуу; (тюбюнде) И. Балицкий: Шора Ногмов бла Александр Пушкин.

Суратланы автор алгъанды.

ТЮБЕШИУ

Поэтни сыйлы кёргендиле

Озгъан баш кюн Нальчикде Бизнесни институтунда болмагъанча аламат жарыкъ тюбешиуде мен эрттеден бери да болмагъанма.Ол Гуртуланы Салихни 75-жыллыгъына аталып бардырылгъанды. Аны бу окъуу юй кеси, КъМР-ни Журналистлерини союзу, КъМКъУ-ну педагогика колледжи къурагъан эдиле.

Анга «Минги-Тау» эмда «Нюр» журналланы баш редакторлары Додуланы Аскер бла Мусукаланы Сакинат, «Къайсыннга жюз атлам» деген проектни башламчысы Тетууланы Хадис, Къабмалкътелерадиокомпанияны бёлюмлерини редакторлары Къайталаны Аминат бла Наршауланы Мадина, Бизнесни институтуну ректору Феликс Хараев къатышхандыла. Тюбешиуге Огъары Малкъар элни 1-чи номерли орта школуну окъуучулары да, директорлары Къарчаланы Халиматны эмда малкъар тилден бла литературадан окъутхан устазлары Атабийланы Зайданы башчылыгъында келген эдиле.

Анда биринчи болуп Додуланы Аскер сёлешгенди. Ол Гурту улу поэтча, адамча да жашаууна кёп ахшылыкъла этгенин белгилегенди. Шота Руставелини «Къаплан тери кийген батыр» деген айтылыкъ поэмасын да тау тилге кёчюргенди. Ол а, кесигиз билгенликден, бек демингили чыгъармады. Аны ючюн эмда кёп башха гюржюлю жазыучуланы чыгъармалары бла малкъарны окъуучуланы шагъырей этгенни ючюн анга «Тбилисини сыйлы гражданини» деген ат аталгъанды. Салихни кесини да бир ненча китабы ол тилге кёчюрюлгенди.

Поэт кёп кавказ халкъланы антологиясын да жарашдыргъанды, ол санда дагъыстанлыланы, дюгерлилени, ингушуланы, чеченлилени, къабартылыланы да. Аны ол иши ючюн Дагъыстан Республиканы Башчысы Рамазан Абдулатипов Расул Гамзатовну юбилей майдалы бла саугъалагъанды. «Биз бюгюн бу къуанчлы ишни юсюнде саугъаны иесине тапдырыргъа деген эдик да, ол жумушну уллу ыразылыкъ бла тамамлайма»,- деп, Доду улу аны Гурту улу Салихге бергенди.

Андан сора педагогика колледжни студентлери Аппайланы Ларисаны башчылыгъында ортагъа чыкъгъандыла эмда поэтни жашау жолуну, чыгъармачылыгъыны юсюнден да хапар айтхандыла, назмуларын окъугъандыла, къыл къобуз сокъгъандыла, жырлагъан да эттендиле.

КъМР-ни Журналистлерини союзуну правленини тамадасыны орунбасары Шауланы Разият организацияны атындан, Тетууланы Хадис «Къайсыннга жюз атлам» деген фонду атындан Салихге грамотала бергендиле.

Бизнес институту ректору, философия илмуланы доктору Феликс Хараев а Салихни таныгъанлы къыркъ беш жыл болгъанын, ол аны кёп ишлери бла билгенин, кёргенин, Север Кавказны бир къаум халкъларыны антологисын чыгъарыр ючюн къаллай уллу къыйын салгъанын да чертип айтханды. «Аллай адамла болмасала, бир иш да барлыкъ тюйюлдю, артыкъда бусагъатда», - деген Феликс Александрович.

Огъары Малкъардан миллет кийимлерин да кийип келген жашла бла къызла уа ингирни бютюнда сейирлик этгендиле. Ала Салихни назмуларына жазылгъан жырла айтхандыла, тепсегендиле, кёп назмуларын кёлден билгенлерин кёргюзтгендиле.

Ахырында Гуртуланы Салих бу тюбешиуню къурагъанлагъа, анга къатышханлагъа да жюрек ыразылыгъын билдиргенди. Огъары Малкъардан келгенлеге, колледжни студентлерине уа энчи ыспас этгенди. «Жазыучуну китабы аны заманыны сураты болугъа кереки,-деген Достоевский... - Мен къолумдан келгени къадар ол жол бла барыргъа кюрешеме. Тюз, терс болгъанымы уа окъуучуларым айтсынла».

ХОЛАЛАНЫ Марзият.
СУРАТЛАДА: (башында) Додуланы Аскер Гуртуланы Салихге Р.Гамзатовну майдалын берген кезиуде; (тюбюнде) ингирге келгенле

Суратланы автор алгъанды.

ВИКТОРИНА

Патриотланы ёсдюрюр муратда

«Хорлатмазлыкъ эм айтхылыкъ» деген ат бла аскер - патриот викторина бардырылгъанды. Аны баш магъанасы жаш тёлю кесини ёз тарыхына бла маданиятына эс бурурча этиудю.

Эришиулеге Октябрьское бла Бабугент элледе кадет школ- интернатланы окъуучулары къатышхандыла. Аны КъМР-ни Билим берию, илму эм жаш тёлюню ишлери жаны бла министерствосу Кёп функциялы республикалы ара бла бирге бардыргъанды. Конкурс тёрт бёлюмден къуралгъанды: «Уллу Ата журт урушну бек магъаналы кезиулери», «Аскер къуллукъчула», «Экинчи дуния урушну юсюнден», «Къазауат жылланы макъамлары».

Окъуучуланы башда белгиленген тёрт турда да кеслерини билимлерин кёргюзтюр онглары бар эди. Болсада бу жол эм кёп балла алып бабугентчиле тенглеринден кючлюрек болгъандыла.

Ахырында сермешлеге къатышханланы барына да грамотала бла эсде къалырча саугъала берилгенди.

Бизни корр.

Ата-анагъа

Балаланы къубултургъа жараймыды?

Ата-анала, кёп къалмай кеслерини сабийлерин бек ариулагъа санайдыла. Ала хар неде да жетишимли эм насыплы боладыла: тенглери бла байламлыкълада да, ёз жашауларында да, ишде ёсюуде да, дейдиле...

Сен барысындан да игисе!

Сабийле кеслерини тыш кёрюмдюлерине багъа бичалмайдыла. Ала билмейдиле ариула неда эрицциле болгъанларын. Аталары, аналары не айтсала, алай сунадыла. Сизни айтханыгъыз алагъа аламатлыкъды, тыш кёрюмдю уа-бек аламатлыкъ тюйюл эсе да, сабийге хар затны мурдоруча кёрюнеди. Сабий кесине багъаны анасы эм атасы айтхан сёзлеге кёре береди, тыш кёрюмюне да. Къызчыкълагъа уа артыкъда бек керекди атасыны багъалау сёзю. Ол себеплик этерикди сабий биччечикни хар не жаны бла да айныууна.

Ышаргъаны ючюн - конфет

Сабийле къаллай ишле болгъанларын уллайгъандан сора ангылай башлайдыла. Къыйын болумла да ма былайда башланадыла. Сабий кесини ариулугъун билип, анга кёре жюрюталса кесин - ол бек уллу сынаудан кютулууду. Сабий кесини фахмулулугъун хайырланып (ол а хар сабийде да барды), эринлерини кёндюрюп, мудахланып, не къаты жюркни да эритирикди эм не сюйсе аны этдиртирикди. Алай бла жууаплылыкъдан да кютуллукъду, кесини сабий ариулугъун хайырланып, татлы затла къоллу да боллукъду. Ма алай бла сабийни тыш кёрюмдюсю окъуна сатыу-алыу ахча болуп къалады.

Не этейик да?

Бир заманда да тенглешдирмегиз

Сизни сабийчигигиз не ариучукъ кёрюне эсе да, аны башхала бла тенглешдирирге кюрешмегиз. Жууукъларыгъызны сабийлери бла окъуна да. («Сен къалай ушайса ыннанга, аппанга, ата къарындашынг Ахматха»). Андан сора да, ол башха сабийле сенича ариула тюйюлдюе, деген сёзлени эшитип турса, сизни сабийигиз да алай айтып баллаярыкъды.

Керти сёзле эшитсин

Кёп анала сабийлерин махтаргъа бек сюеди. «Сен мени акъыллычыгъымса, ариучугъумса», «Ой, къалай ариудула жаякъчыкъларынг, бурунчугъунг, чачынг!», «Дунияда сенсе бек ариучукъ»..., деп. андан эсе сёзню кертиге жоралгъаз, сора сиз тюз оюмгъузну айтыгъыз сабийге. Не десегиз да, аны бурма чачы баш магъаналы зат тюйюлдю, огъурлу жери, ачыкълыгъыдыла сизге кереги. Хо, сабий тыш кёрюмдюсюню эм кесин къалай жюркъетнини юсериндене ариу сёзле эшитсин, керти сёзле.

Ич эм тыш чырайлыкъ

Ич эм тыш ариулукъла бир бири бла къаты байламлыдыла. Тыш кёрюмдюсю ариу болгъан къызчыкъ, сёзге сёз къайтара, ачыулана, къылыкъсызлыкъ эте башласа, аны чырайлыгъы, сюйдюмлюгю да думп болуп кетедиле. Таза жюркли, тыш кёрюмдюсю уа кесине тартмагъан адам а, бек терк сюйдюрлюкдю кесин эм, къайда болса да, кеси жанлыланы табарыкъды.

Жорукъ-жорукъду

Сиз бийче къызчыгъыгъыз этдирмей кьоймам деп айтханын этмегиз эм чекден озгъанын да унамагъыз. Жорукъ барыбызгъа да бирди - ариу сабийчиклеге да. Ала сиз айтханнга сыйынмай, хыли этип башласала, аллай осал, былхымсызлыкъны кёрмегенча этмегиз. Алай этмесегиз, кезиулю хыпыярлыгъында сёз айтсагъыз: «Мен ариума, мен не сюйсем аны этерге эркинме!»-деген жууапны алырга боллукъсуз.

Дария ЖМУРОВА.
«АиФ». Здоровье» газет.

БОКС

Бийик даражалы болгъандыла

Къашхатауда 2000-2001 жыллада туугъанланы арасында Къабарты- Малкъарны боксдан биринчилиги бардырылгъанды. Эришиуледе Элбрус району келечилери ахшы жетишимле болдургъандыла.

Огъары Бахсанны Сабий эм жаш тёлю спорт школунда жарау этген Жаппуланы Расул кеси ауурлугъунда хорлагъанды эм рингде бек иги техника кёргюзтгени ючюн энчи саугъагъа да тийишли болгъанды. Рахайланы Аслан бла Хаджиланы Хусей экинчи эм Гежаланы Нану ючюнчю жерлеге чыкъгъандыла. Рахайланы Асланнга хорламгъа итиниую ючюн энчи саугъа берилгенди.

Кёнделен элни боксчулары да иги кёрюмдюле болдургъандыла. Бабаланы Аслан-биринчи, Геляхланы Магомет бла Гулийланы Саматэкинчи эм Темукъуланы Жамал ючюнчю жерлени алгъанды. Лашкутачы Къартлыкъланы Алим да махтаулу болгъанды.

Боксчуланы Хаджиланы Тимур, Улакъланы Нурбек, Гулийланы Малик, Абдуллаланы Зейтун, Балаланы Илияс эм Малкъарланы Муслим жарау этерге юйретедиле.

Бу жол турнирде алчы жерлеге тийишли болгъан спортчула апрель айда Черкесск шахарда ётерик СКФО-ну биринчилигине хазырланадыла.

Анатолий ТЕМИРОВ.

САМБО

Яникойчула - айырмалыланы санында

Кёп болмай Бахсанда самбодан 1998-1999 жыллада туугъанланы арасында Къабарты - Малкъарны биринчилиги бардырылгъанды. Эришиулеге республиканы шахарларындан бла районларындан жюзден аслам спортчу къатышхандыла.

Финалда кеси ауурлукъларында биринчи жерлеге Энейланы Эльдар бла Ёлмезланы Хамит (Яникой эл), Ибрахим Ташуев, Мухаммед Мисроков, Ахмед Шомахов, Анзор Дзуев (Бахсан ш.), Виктор Иванченко, Виктор Бростилов (Прохладный ш.), Ахсарбек Самгуров (Нальчик ш.) эм Мартин Клишев (Тёбен Черек эл) чыкъгъандыла.

Жашланы Газаланы Хусей, Анахаланы Мустафа, Башир Ошхунов, Мурат Пченашев, Руслан Ким, Жантемр Хупов, Валерий Рахманов эм Мурат Бичоев жарау этерге юйретедиле.

Бизни корр.

АЛГЪЫШЛАУ

Саулукъ тежейбиз

Атабыз Тохаланы Сейитни жашы Далхатны юбилейи бла къызыу алгъышлайбыз. Мындан ары да саулукълу, жетишимли болурун сюебиз. Сабийлерингги, туудукъларынгы да кёп заманнга дери таянчакълары болгъанлай турурунгу тилейбиз уллу Аллахдан.

Юйюрю.

Биллириу

Илму-теория конференция бардырыллыкъды

12-чи мартда Искусстволаны Север - Кавказ къырал институтунда Малкъар халкъ туугъан жеринден зор бла кёчюрюлгенли 70 жыл толгъанына жораланнган «Горы молчат, но помнят...» деген Битеуроссей илму-теория конференция бардырыллыкъды. Анга Санкт-Петербургдан бла Карачаевск шахарладан алимле келликдиле. Андан тышында да, республиканы вузларыны преподавательлерини бла студентлерини къауыму, район эм шахар школланы устазлары бла окъуучулары да къатышырыкъдыла.

Конференция **10 сагъатда** башланырыкъды. Хош келигиз!

Баш редактор АТТАЛАНЫ Жамал

РЕДКОЛЛЕГИЯ:
БЕППАЙЛАНЫ Муталип (баш редакторну орунбасары)
КЪОНАКЪЛАНЫ ХАСАН (баш редакторну орунбасары)
ТОКЪЛУЛАНЫ Борис (жууаплы секретарь)
ТЕКУЛАНЫ Хауа (жамауат - политика бёлюмню таматасы)

ТЕЛЕФОНЛА:
Редакторну приёмныйы - 42-63-01. Баш редакторну орунбасарлары - 42-38-21, 40-04-82.
Жууаплы секретарь - 42-66-85.
Секретариат - 40-93-62. Корректорла - 42-63-52.

РЕДАКЦИЯНЫ БЁЛЮМЛЕРИ:
Жамауат-политика жашау - 42-67-68, 42-24-02.
Культура - 42-75-82.
Социальный-экономика - 42-66-73, 40-59-18.
Жангылыкла эм спорт - 40-39-93, 42-66-71.
Письмола эм реклама - 42-37-94.
Тилманчла - 47-31-28.
Сурат алыучу - 42-68-72.
Бухгалтерия - 42-30-87.
Операторла - 40-28-49, 42-39-65.

Редакция авторла бла къагъыт жюрютмейди. Къол жазмалагъа рецензия этилмейди эм ала артха къайтарылмайдыла.
Газетде басмаланнган материаллада айтылгъан оюмла редакцияны оюму бла келишмеге боллукъдыла. Алада айтылгъан хар зат ючюн Россей Федерацияны Басманы юсюнден законуна тийишлиликде материалланы авторлары кеслери жууаплыдыла.

Редакция авторладан 400 газет тизгинден (машинка бла жазылгъан 5-6 бет) кёпню алмайды.

Газет Басманы эм асламлы информацияны эркинликлерин къоруулау жаны бла Къабарты-Малкъар регион инспекцияда 1994 жылда 14-чю июнюда регистрация этилгенди.
Регистрация номер —И—0066. Индекс - 51532

Газетни басмагъа КъМР-ни Басма эмда асламлы коммуникацияла жаны бла къырал комитетни компьютер службасы хазыр этгенди.

Газет "Тетраграф" ООО-ну типографиясында басмаланнганды. Нальчик шахар, Ленин атлы проспект, 33

Газетлени иелерине тапдырыу ючюн КъМР-ни почта связьны федеральный Управлениясы жууаплыды. Телефона: 76-01-28, 76-01-10

Газетлени розницагъа сатыу ючюн КъМР-ни "Роспечать" акционер обществосу жууаплыды. Телефон: 42-69-34

Номерге графикге кёре 19.00 сагъатда къол салынды. 20.00 сагъатда къол салынгнганды

ГАЗЕТНИ НОМЕРИН ЧЫГЪАРГЪАНЛА:
Теммоланы Мухадин, Текуланы Хауа - дежурный редакторла;
Кетенчиланы Зульфия - жууаплы секретарьны орунбасары; Мисирланы Лейла (7,9,10-чу бетле), Зезаланы Лида (1,2,12-чи бетле) Акушуланы Феруза 4,8,11-чи; Бийчекуланы Жаннета-(3,5,6-чы бетле) - корректорла.

Тиражы 2760 экз. Заказ №434

РЕДАКЦИЯНЫ ЭМ ИЗДАТЕЛЬНЫЙ АДРЕСИ:
360000, Нальчик шахар, Ленин атлы проспект, 5
электрон почта: elbor_50@mail.ru